

III. A királyi diktatúra kora (1938–1940)

1. Általános helyzet

Octavian Goga kormánya 1938. február 10-én lemondott, s ez a dátum egyben a királyi diktatúra kezdetének számít.¹ A lemondásnak több oka is volt: Goga szoros kapcsolata Codreanu fasiszta *Mihály Arkangyal Légiójával*, az antiszemita intézkedések miatti külföldi fölháborodás és a pénzügyi válság, amelyet az váltott ki, hogy a zsidók a vagyonukat svájci bankokba menekítették az említett diszkrimináló intézkedések elleni tiltakozásul. A király az ortodox pátriárkát, Miron Cristea-t bízta meg egy *nemzeti egységkormány* megalakításával.² Királyi rendelettel ostromállapotot hirdetett ki, cenzúrát vezetett be (illetőleg megerősítette ott, ahol már működött) és fölhatalmazta a hadsereget a közrend biztosítására. Február 27-én a lakosság új alkotmányt szavazott meg. Ez lényegileg a királyi diktatúra szentesítése volt, mert minden államhatalmat az uralkodó hatáskörébe utalt.³ A királynak eszerint szabad volt törvényeket kidolgoznia, vétőjogot kapott a parlamenttel szemben és a kormány csak neki tartozott felelősséggel. A Goga-kormány lemondásának, valamint az új alkotmány bevezetésének elvi indoklása a pártharcoktól megzavart közrend helyreállításának szükségessége volt. Ennek érdekében 1938. március 31-én minden politikai pártot betiltottak és egy koronatanácsot hoztak létre, melynek tagjait a király nevezte ki.⁴ A pártok civakodása által uralt politikai életet az uralkodó az 1938. december 16-án életre hívott új szervezet, a *Nemzeti Újjászületés Frontja* által akarta új alapokra helyezni. Ennek föladata a politikai élet erkölcsi megújítása lett volna,⁵ csakhogy a régi vezetőségéből származó tagjai nem bírtak túllépni ellentéteiken, s így a Front sem érte el célját. Mégis a Frontba lassan az ország kisebbségei is beléptek, egyenként saját tagozatot alkotva (Német Népközösség, Magyar Népközösség). Az ősz pátriárka, Miron Cristea halála (1939. március 9.) után a korábbi belügyminiszter, Armand Călinescu vette át a miniszterelnöki hivatalt. 1939. június 1–2-ára parlamenti választásokat írt ki, melyen a szavazók nem pártokra, hanem foglalkozásokat képviselő testületekre adhatták le voksukat. A magyar kisebbségnek ekkor kilenc képviselőt sikerült bejuttatnia a parlamentbe.⁶ Azonban Călinescut 1939. szeptember 21-én légionáriusok meggyilkolták, s ezután Romániába már nem is tért vissza a nyugalom. Megjegyzendő itt, hogy már a Harmadik Birodalom terjeszkedésére utaló első lépések 1938–1939-ben (Ausztria bekebelezése [Anschluss], a müncheni egyezmény, Csehszlovákia feldarabolása [első bécsi döntés] stb.) nyugtalanságot keltek a román politikásokban. A Vasgárda egy újabb terrorhullámára 1938. november 30-án vezére, Codreanu meggyilkoltatásával válaszoltak. Călinescu halála után csupán 1939 őszén három

1 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 254.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 335.; Florin Müller: *Autoritäre Regime in Rumänien 1938–1944*. In: Erwin Oberländer (szerk.): *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*. Paderborn, 2001. 471-499.; Hans-Christian Maner: *Voraussetzungen der autoritären Monarchie in Rumänien*. In: Oberländer (szerk.): *Autoritäre Regime* i. m. 431-470.

2 Miron Cristea politikai jellemzését nyújtja az író Gala Galaction néhány naplőfeljegyzése: *Napló*. In: Horváth: *Tanúskodni jöttem* i. m. 270-316., főleg: 295-300.

3 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 259.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 344.

4 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 262.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 346.

5 Maner szerint december 15-én alapították (i. m. 263.); Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 352.; Hausleitner: *Rumänisierung* i. m. 306.

6 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 236. Az ilyen érdekképviseleti (korporatív ihletettségű) rendszer korabeli kritikáját nyújtja Hegedüs Nándor cikke: *A kisebbségek politikai jogegyenlőségének elbukása a választáson*. MK, 1934, 6. sz. 165-172. Új kiadása: Hegedüs: *Cikkek, parlamenti felszólalások* i. m. 230.

különböző kormány próbált az országra zúduló problémák sokaságával megbirkózni. Ezeket főleg az időközben kitört II. világháború okozta (lengyel menekültek, a háborús felekhez való viszony kérdése stb.). Mind a bel-, mind a külpolitikai nehézségek csak fokozódtak az 1940-es év folyamán. Az előbbiek jobb kezelése érdekében a kormány 1940. június 21-én gyors művelettel átalakította a *Frontot* egy totalitárius jellegű *Nemzeti Párttá*, hogy így mind a lakosságot, mind a régi pártok politikusait lecsillapítsa.⁷ Külpolitikailag pedig az ország már 1939 óta szemmel láthatóan közeledett a Harmadik Birodalomhoz (gazdasági szerződés 1939. március 23-án), mert fölismerte, hogy Európa térképének alakulása a jövőben Németországtól függ. A német–román viszony javulásának köszönhetően a németbarát Ion Gîrteu miniszterelnöki kinevezését 1940. július 4-én. Erdély kérdésében ekkor – a magyar hadseregnek Kárpátaljára való bevonulása után (1939. március közepe) – már teljes erővel folyt a versenyfutás Magyarország és Románia között Németország és Olaszország kegyének megnyeréséért.⁸ 1940 nyarán Szovjet-Oroszország és Bulgária is egyre erősödő nyomást gyakoroltak Romániára, mert elérkezettnek látták az időt Bukovina, Besszarábia és Dobrudzsa visszaszerzésére.

Mint hogy Románia nem kapott támogatást sem Német-, sem Olaszországtól, nem maradt más választása, mint az 1940. június 26-i szovjet ultimátum elfogadása, vagyis Észak-Bukovina, Besszarábia és Moldova egy részének átadása. Ezzel a status quo megváltozásának hulláma Romániát is elérte. Bulgária és Magyarország tovább fokozták revíziós akcióikat. Miután a Magyarország és Románia közti kétoldalú tárgyalások nem vezettek eredményre, Hitler személyesen hozta meg döntését az 1940. augusztus 30-án Bécsben kihirdetett formában: Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt (43.104 km²) 1,343.000 (52%) magyar és 1,069.000 (41,5%) román lakossal.⁹ Ez a megosztás egyik országot sem elégítette ki, s így mindkettő változatlanul igényt tartott Erdély másik felére is. Hitler viszont ezáltal mindkettőt a Birodalomhoz kötötte. A második bécsi döntés¹⁰ Romániában súlyos belpolitikai következményekhez vezetett: a király lemondásához (szeptember 6-án) és Ion Antonescu fasiszta diktatúrájához a légionáriusok részvételével.¹¹

A kisebbségek jogi helyzetét a királyi diktatúra időszakában szabályozó dokumentumok közül a három legfontosabb: az új alkotmány, az 1938 augusztusának elején kihirdetett kisebbségi státútum és az új közigazgatási törvény. Az alkotmány 27. paragrafusa előírta a

7 Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 359.

8 L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002.; Andreas Hillgruber: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch–rumänischen Beziehungen 1938–1944*. Wiesbaden, 1954.; Martin Broszat: *Deutschland – Ungarn – Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik*. *HZ*, 1968, 206. sz. 45-96.; Friedrich Christof: *Befriedung im Donauraum. Der Zweite Wiener Schiedsspruch und die deutsch-ungarischen diplomatischen Beziehungen 1939–1942*. Frankfurt, 1998.

9 L. Balogh: *Magyar–román kapcsolatok* i. m. 310.; Hillgruber: *König Carol* i. m. 89-92. A döntés szövege: L. Balogh: *Magyar–román kapcsolatok* i. m. 387-390.; Bárdi: *Kényszerpályák* i. m. 30. forrás.; Wagner (szerk.): *Quellen* i. m. 96. forrás. 295-297.

10 *Első bécsi döntésnek* nevezi a szakirodalom azt az 1938.XI.2-i német–olasz határozatot, melynek értelmében Magyarország 11.927 km² területet kapott vissza Csehszlovákiától, 1.062.022 lakossal (ebből 84% volt magyar nemzetiségű). A „döntés” fogalom leplezi tulajdonképpen, hogy a két ország (Románia és Magyarország) közül egyiknek sem állt módjában a határozatot visszautasítania vagy megváltoztatnia. A román szakirodalom a határozatot ezért „diktátum”-nak nevezi (*dictatul de la Viena*). E munkában a bevett magyar és német („Schiedsspruch”) terminológiával összhangban a „döntés” kifejezést használjuk, noha imént bemutatott problematikus mivoltának tudatában vagyunk.

11 Hillgruber: *König Carol* i. m. 92-95.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 360.

román nemzet elsőbbségét az országban a többi etnikum előtt, arra való hivatkozással, hogy a román az államalkotó és a többséget adó nép. A 67. § még azt is meghatározta, hogy csak olyan személy nevezhető ki miniszternek, akinek a családja bizonyítható módon legalább három nemzedék óta román.¹² E megkülönböztetéseket leszámítva a kisebbségekről egyéb vonatkozásban nem esik szó az alkotmányban. Problémáik kezelésére és megoldására a kormány 1938. május 1-jei hatállyal kivette a Kisebbségi Ügyosztályt a Kultuszminisztérium hatásköréből és Általános Kisebbségügyi Főkormánybiztosság néven a miniszterelnök hivatalába helyezte át.¹³ Ennek 1938 augusztusáig azonban semmiféle konkrétan meghatározott feladatköre nem volt, csak augusztus 4-én jelent meg a *Hivatalos Lapban* alapszabályzata és a működésének alapelveit közelebbről megfogalmazó minisztertanácsi szolgálati szabályzat. A kettőt együtt *kisebbségi statútum* néven emlegették, de a kisebbségi újságoknak nem volt szabad őket fordításban közölniük. Ezáltal a magyarok csak viszonylag kis része szerzett tudomást róla, mégis a jóakaratok legalább a külföld irányába mutató jeleként értelmezték, annál is inkább, hogy éppen abban az időben az európai közvéleményt a szudétanémet kérdésnek Lord Runciman által folytatott kivizsgálása foglalkoztatta.¹⁴ Jóllehet a statútum semmi újat nem tartalmazott, pontjai mégis ígéretesek voltak, még ha csak felújították is a kisebbségi szerződésben már lefektetett jogokat (egyenjogúság, szabad nyelvhasználat, kisebbségi iskolák stb.). Ezenkívül a Főkormánybiztosság hatáskörébe tartozott a kisebbségi kérdések alakulásának figyelemmel követése és a rájuk vonatkozó törvények alkalmazásának ellenőrzése.¹⁵ Jelentősebbnek mutatkozott – nem utolsó sorban tiltásai által – a minisztertanács által 28 paragrafusban megfogalmazott szolgálati szabályzat. Ez előírta, hogy egy gyerek nemzetiségét csakis szülei dönthetik el; kilátásba helyezte, hogy az érettségi bizottságokba a kisebbségek képviselőit is delegálni fogják; és azt is, hogy felekezetre való tekintet nélkül minden papnak állami segílyt fognak juttatni. Megtiltotta másrészt a közigazgatási szerveknek az istentiszteletek menetébe való beavatkozást és megengedte a magyar nyelv használatát a helyi intézményekben, s általában a folyamodványok és panaszok kisebbségi nyelveken való benyújtását. Végül arról is intézkedett, hogy olyan helységeken, ahol a kisebbségek a lakosság egy bizonyos százalékát kiteszik, a hivatalnokok kötelesek ismerni nyelvüket, mi több: ahol valamely kisebbség jelentős számban él, ott a bírót vagy helyettesét az ő soraikból kell kinevezni.¹⁶

Az 1938-as *kisebbségi statútum* így az ország nemzeti kisebbségeinek olyan feltételeket kínált nemzeti identitásuk megőrzésére, amilyenek korábban húsz évig nem léteztek. Jóllehet egyes pontjai az 1938. februári alkotmány néhány megállapításának ellentmondtak, s ezért figyelmen kívül is hagyták őket, mások csak megkönnyítették a magyarság életét: megszűnt a beiskolázandó gyerekek névelemzése, pontosabb lett az állami segílyek kifizetése.¹⁷ A kortársak – például Mikó Imre – mégis „eső után köpönyeg”-ként értékelték a statútumot. Az volt a kifogás ellene, hogy egy ilyen minisztertanácsi ülésen készült jegyzőkönyvnek nincs kötelező törvényereje. Ezt válaszolták ugyanis a helyi román hatóságok, ha a magyar kisebbség

12 Kolar: *Rumänien* i. m. 164.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 203.; Nagy: *Kisebbségek* i. m. 32-38.

13 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 208.; Kolar: *Rumänien* i. m. 164.

14 Lord Runcimant Chamberlain brit miniszterelnök küldte Prágába 1938 nyarán, hogy közvetítsen a szudétanémetek és a csehszlovák kormány között. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 209. Nem véletlenül játszott tehát a Külügyminisztérium akkora szerepet a statútum kidolgozásában, l. Nagy: *Kisebbségek* i. m. 39.

15 Kolar: *Rumänien* i. m. 165.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 210.; a „szabályzat” szövege: NuS, 1938, 12. sz. 709-711.; MOL K63-248-1938-27/4, 105-108. f.; Bárdi (szerk.): *Kényszerpályák* i. m. 25. forrás.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 293-296; Wagner (szerk.): *Quellen* i. m. 95. forrás. 293-295.

16 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 210-213.; Kolar: *Rumänien* i. m. 165.; Nagy: *Kisebbségek* i. m. 38-40.

17 Az alkotmánnyal ellentétes rendelkezésekre mutat rá pl. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 211.

képviselői arra hivatkozva kérték bizonyos intézkedések megvalósítását.¹⁸ Az egész státútumot hatályon kívül helyezhette akár egy katonai parancsnok egyszerű rendelete is. Mégis, legnagyobb születési hibája kötelező jellegének hiánya mellett az elkésztettsége volt. 1938 ősze után ugyanis mind a kisebbségek, mind a többségi nemzet figyelmét már a külpolitikai események kötötték le.

Az 1938. augusztus 14-én kibocsátott közigazgatási törvény az országot a decentralizáció jelszavával tíz tartományra osztotta egy-egy királyi helytartó vezetése alatt. Az egyes tartományok határainak kijelölésekor a törvény kidolgozója, Armand Călinescu semmilyen történelmileg kialakult határvonalat nem vett figyelembe, s ezért a románság mindenütt többségalkotó lett. Például a történelmi székely székek egyike, Háromszék több mint 80%-os magyar lakosságával közigazgatásilag a regáthoz tartozó Bucegi tartományba került, s azon belül 5,4%-ot kitevő magyar etnikumként elhanyagolható jelentőségűvé vált.¹⁹ A törvénynek azonban a helyi közigazgatásra kiható következményei is voltak, mert a helyi tanácsok összehívásának elmaradásával a helyhatóságok valójában megszűntek létezni.²⁰ A kisebbségeket az 1938. október 12-i céttörvény szerint a többséggel együtt fasiszta mintára létrehozott foglalkozási testületekbe fogták össze. Ezek tagjai egy egységpárt képét nyújtották a *Nemzeti Újjászületés Frontja* kék egyenruhájában és felemelt jobb kézzel történő köszönésükkel. A *Magyar Népközösség* nem sokkal később, 1939. januárjában való megalakítása a Frontba való kollektív belépést is jelentette. Ez a magyar politikusok legvitatottabb döntései közé tartozott.

Az állandóan elszenvedett hátrányos megkülönböztetések az 1938–1940-es évek folyamán a magyarok között a továbbra is fennálló világnézeti különbségeket háttérbe szorították és egyfajta ideológiai-etnikai összezárkózás irányába hatottak. Ez természetesen azzal járt, hogy sem társadalom-, sem kisebbségpolitikai stratégiákról szóló vitákra nem mutattak nagy hajlandóságot, különösen az 1938 márciusától (Anschluss) kezdve fölgyorsult külpolitikai események figyelemlelkítő egymásutánjában. Ezek tudomásul vételének mikéntje betekintést nyújt a magyarság vágyaiba, de félelmeibe is. Ami pedig az ideológiai eszmecseréket illeti, a Magyarország kulturális és politikai életében zajló szellemi összecsapások fontossága került előtérbe, kiváltképpen az ország első revíziós sikere (1938 novembere) után. A magyarországi társadalom (1920 utánra jól bizonyítható) elutasító magatartása általában az idegenekkel és különösen a vele együtt élő kisebbségekkel szemben a közhangulatnak és a társadalmi nyilvánosság nyelvhasználatának egyre erősödő nacionalista jelleget adott. Rendkívüli súllyal esnek itt a latba a *zsidótörvények* (1938, 1939); ezek a lakosság széles köreinek és az egyházaknak a támogatását élvezték.²¹ Amellett, hogy az első lépései voltak a zsidók kizárásának a magyar társadalomból, ezek a törvények azáltal, hogy meghatározták a zsidóság kritériumait, közvetetten annak tisztázhatóságát is kilátásba helyezték, hogy ki az *igazi magyar*. 1938 után ugyanis a társadalompolitikai viták során egyesületek és szövetségek egész sora

18 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 214. A Státútum értékelése egy névtelen szerző, valószínűleg erdélyi magyar tollából: MOL K63-248-1938-27/4, 75-84. f.; Bölöni István (=Mikó Imre): Románia kisebbségvédelmi státútuma. *Kisebbségvédelem*, 1938, 4-5. sz. 24-41.

19 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 214-216.; Kolar: *Rumänien* i. m. 165. A számokhoz l. Kolar: *Rumänien* i. m. 546. és A tartományok néprajzi százalékszámai. MK, 1938, 23. sz. 576. a tíz tartomány etnikai arányaival; a volt OMP Háromszék megyei politikusa, Szentkereszthy Béla 1938.VI.26-án beadványban tiltakozott a királynál a későbbben levő közigazgatási törvény ellen, vgl. MOL K64-82-1939-27, 146. f.

20 A decentralizáció kérdéséről, s a magyarokra tett hatásáról beszédes Paál feljegyzése: A kisebbségek részvétele az erdélyi /romániai/ közigazgatásban. PÁH IIRM MS 765 1/34, 13 o.

21 Gyurgyák: *Zsidókérdés* i. m. 135-153.; Molnár: *Geschichte Ungarns* i. m. 387-389.; Pelle János: *A gyűlöletvetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény (1938-1944)*. Budapest, 2001.

keletkezett *igazi* és még *igazibb* magyarokból, s e tömörülések völksich előírások szerint döntötték el, hogy ki magyar. A magyarság *lényegét* keresték és közben idegengyűlölő nyelvhasználatot honosítottak meg. Ebben a Magyarországon belüli vitában egy sor neves személyiség is részt vett, így Szabó Dezső és Németh László. Az eszmecsere néha agitációvá fajult azon az alapon, hogy a magyarok állítólag „kisebbségbe”²² kerültek saját hazájukban, mert ott a nemzetiségek (zsidók, németek stb.) uralkodnak.²³ Ez az antiszemita és idegengyűlölő hangulatkeltés vezetett részben a szélsőjobboldali nyilaskeresztesek választási sikeréhez 1939-ben. Ők ugyanis a megoldatlan földkérdés miatti elégedetlenség és a bolsevizmustól való félelem érzését sikeresen összekötötték az állítólag túlnyomórészt *idegenekből álló* középosztály által kiváltott xenofób indulatokkal.²⁴ Az erdélyi magyar kisebbség figyelmét nem kerülték el a Magyarország politikai spektrumában végbemenő ilyen eltolódások éppúgy, mint az ország egyre szorosabb kapcsolódása a Harmadik Birodalomhoz.

2. A Magyar Népközösség

2.1. A szervezet létrejötte

A romániai politikai pártok 1938. március 31-i betiltása értelemszerűen az OMP-re is vonatkozott. Sem az nem segítette, hogy vezetői érvelése szerint több volt a magyar kisebbség pusztai politikai képviselőjénél, sokkal inkább egyfajta *nemzeti szövetség* szerepét töltötte be, sem az, hogy rámutattak arra, miszerint a párt megjelölést valójában a korábbi román kormány nyomására vették föl a *Magyar Szövetség* betiltása (1922) után.²⁵

Ily módon nem létezett többé egyetlen politikai képződmény sem, amely a magyar kisebbség érdekeit a román kormánnyal szemben képviselhette volna. Mégis felvázolható Gyárfás Elemér följegyzései alapján az 1938 áprilisa és 1939 januárja közé eső időszakból a hivatalos politikai szférán kívüli területen lezajlott egész sor kapcsolatfelvétel különböző román és magyar politikusok között. Az OMP korábbi vezetősége arra az álláspontra helyezkedett, hogy ő a magyar kisebbség törvényes képviselője, mert az 1937. szeptemberi nagygyűlés megerősítette hivatalában az elnököt csakúgy, mint az alelnököket. A román kormány azonban meg akarta bontani a régi pártok megmerevedett szerkezetét, s ezért nem fogadta el a korábbi tisztségviselőket. Így lépett elő 1938 őszén Gyárfás a kisebbség legfontosabb politikai személyiségévé, neki ugyanis a legfelsőbb pártvezetésben semmilyen funkciója sem volt.²⁶ Gyárfás saját politikai aktivitását Paál Árpádnak Bethlen György három hónapig tartó külföldi tartózkodásával indokolta. Az elnök távolléte kényszerítte őt – így Gyárfás – a kormány és a magyar egyházak közötti közvetítő szerepének ellátására, de egyébként is ügyelnie kell

22 Ez a címe Németh László egyik, véleményünk szerint antiszemita, de legalábbis zsidóellenes esszéjének: Németh László: *Kisebbségben*. In: Uő.: *A minőség forradalma. Kisebbségben*. Budapest, 1992. (2. k. 843-911.) Németh álláspontjáról a „zsidókérdés”-ben: Gyurgyák: *Zsidókérdés* i. m. 559-569.; ugyanarról nagyobb összefüggésben: Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkot. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekefű Gyulával*. Budapest, 1999.

23 Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Budapest, 1983.

24 Ránki György: Az 1939-es választások. *Történelmi Szemle*, 1976, 4. sz. 613-631.

25 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 206.

26 Az OMP-n belüli feladatelosztásról: György (szerk.): *Iratok* i. m. 412-417.; a román kormány viszonyulását az OMP-hez tárgyalja: Mikó: *Huszonkét év* i. m. 218.

arra, hogy a magyar érdekek el ne vesszenek megfelelő ellenérték nélkül.²⁷ Az egykori szenátor ezzel kétségtelenül gróf Bánffy Miklósról és Szász Pálra célzott, akik gróf Bethlen György nagy bosszúságára már 1938 januárjában minden felhatalmazás nélkül (Bethlen fölfogása szerint) följárlkoztak a román kormánynak.

A román kormány részéről – a pártok betiltása után alig két héttel – Vaida-Voevod, a Koronatanács tagja vette föl (nem hivatalosan) a kapcsolatokat a vezető magyar személyiségekkel. Lehetséges, hogy a román politikusok fontosnak tartották a magyar–román kapcsolatok rendezését, de ez a lépés akkor is egy hónappal az osztrák Anschluss után, s a szudétánémetek helyzetének a romániai magyar sajtóban való megtárgyalásával egyidőben történt. Ez utóbbi kérdés megoldását a magyar lapok úgy képzelték el, hogy Hitler megváltoztatja a határokat, és véleményük szerint ez Romániát is érintheti. Vaida-Voevod a magyar egyházak püspökeivel 1938. április 10.–21. között folytatott megbeszélésein azt kérte, hogy az egyházatyák nyújtsák be neki egy-egy emlékiratban közösségük panaszait. Miután azonban ezeket megkapta, a felsorolt sérelmekről az volt a véleménye, hogy nem csak a kisebbségeket érintik, hanem valójában olyan, a közigazgatásban tapasztalható hiányosságok és visszaélések, amelyekről a román lakosság is szenved. Vaida-Voevod április 21-én Gyárfást is kihallgatáson fogadta, s világosan megmondta neki, hogy a Bethlen György körüli személyekkel nem kíván kapcsolatba lépni.²⁸ Gyárfás jelentőségét az is mutatja, hogy a román kormány április 30-án vele akart tárgyalni a Római Katolikus Státus, az egyház világi szervezetének az ügyeiről. Jóllehet megbeszélései Petrescu-Comnen külügyminiszterrel és Miron Cristea miniszterelnökkel semmilyen különösebb eredményhez nem vezettek, Gyárfásnak alkalma nyílt népcsoportja hátrányos helyzetének több súlyos esetéről szót ejtenie. A kormányhoz fűződő kapcsolatai révén Gyárfás felismerte, hogy a kabinet a kisebbségi kérdés rendezésének látszatát csupán külpolitikai megfontolásokból mímelte, azonban a magyaroknak a Népszövetséghez eljuttatott további panaszai esetén kész a szervezetből kilépni, a kisebbségi szerződést pedig fölmondani.²⁹

A magyar kisebbség legsúlyosabb gondjait és panaszait ebből az időszakból egy 1938 áprilisában keletkezett háromoldalas felsorolás tartalmazza. Ezt minden valószínűség szerint olyan személy vagy személyek készítették, akiknek korábban köze (ill. közük) volt az OMP-hez. Megemlíttették benne többek között, hogy a magyar ügyvédek román nyelvvizsgára kötelezték — ellenkező esetben a szakmától való eltiltást helyezték kilátásba —, hogy magyar fiataloktól az iparkamara megtagadta a tanulói szerződéseket, hogy a már addig is többszörös adóval sújtott kétnyelvű cégtáblákat teljesen betiltották, hogy Kolozsvár főterén erőszakosan megtiltották a magyar nyelv használatát, hogy felújították a magyar helynevek leírásának tilalmát a sajtóban, s hogy Marosvásárhelyen a katolikus templomban le kellett szedni a magyar feliratokat, mert ilyesmi nyilvános helyeken nem megengedett stb.³⁰ Ilyen és hasonló sérelmek kerültek szóba Gyárfás audienciáin is mind Vaida-Voevodnál, mind a miniszterelnöknél.³¹ Az év folyamán azonban Gyárfásnak azt is meg kellett állapítania, hogy még akkor is, amikor a legfelsőbb politikai szinteken nagyritkán jóindulat mutatkozott az előtárt panaszok orvoslásá-

27 Gyárfás Elemér – Paál Árpád, 1938.V.18. és VI.6., PÁII IIRM MS 7651/542.

28 Gyárfás feljegyzése, MOL K64-77-1938-27-692, 3-13. f.

29 Gyárfás feljegyzése mindkét audienciáról, MOL K64-82-1939-27-520, 23-33. f.

30 Az erdélyi magyar kisebbség legújabb sérelmei. MOL K64-82-1939-27-520, 235-237. f.

31 A kisebbség több más panaszát sorolta fel Willer József, a korábbi pártiroda vezetője különböző emlékirataiban, melyeket 1938.X.13-án (kétszer) és 14-én Silviu Dragomirnak, a Kisebbségi Ügyek Komisszáriájának nyújtott át, MOL K64-82-1939-27-520, 69-71. és 73-76. f.; l. még a dátum nélküli, de a februári alkotmány után elkészített írást: Helyzetkép a romániai magyar kisebbségről. MOL K63-249-1938-27/7, 128-137. f.

ra, a helyi hatóságok az ígéretes kezdeményezéseket elgáncsolták. Június 11-én például a román külügyminisztert szembesítette a ténnyel, hogy az általa áprilisban tett ígéret ellenére három megoldásra váró esetben semmi előrelépés nem történt. A miniszter ezt szó nélkül vette tudomásul.³²

1938 tavasza után Gyárfásnak a magyarság érdekképviseletében konkurrenciája támadt. Gyárfás az egykori pártelnök, Bethlen nevében működött, s ezt közölte is partnereivel, például a román külügyminiszterrel.³³ Éppen ezért zavarónak érezte – s ezt tudatta is a bukaresti magyar követségen keresztül a budapesti illetékesekkel –, hogy az *Erdélyi Gazdasági Egyesület* elnöke, Szász Pál (e tisztségben 1936 óta Bethlen utóda) Bukarestben a kormánynak egy memorandumot adott át, melyben gazdasági kérdéseken túlmenően a kisebbség egyértelműen politikai ügyeire is kitért.³⁴ Gyárfás arra figyelmeztetett, hogy a román kormány megkísérelhetné egy újabb magyar képviseleti szerv létrehozását, s ezáltal a korábbi OMP politikusainak a háttérbeszorítását. Egy ilyen lehetséges új politikai vezető garnitúra esetleges tagjaként említette Gyárfás a politikus és mecénás Bánffy Miklóst, Szász Pált és Tamási Áront. A magyar kormánynak figyelnie kell minden olyan kísérletre – óvott Gyárfás –, amely „az illetékesség látszatával elaludja a magyar kisebbség elemi életjogait”.³⁵

Úgy tűnik, Gyárfás előtt rejtve maradt, hogy miközben a román kormány őt több kihallgatáson fogadta, Bánffytól is javaslatokat kért a kisebbségi kérdés megoldására. A magyar kisebbség 1938–1940 közti történetét tárgyaló eddigi művek egyike sem mutatott még rá arra,³⁶ hogy Bánffy (és Szász Pál)³⁷ indítványai korántsem voltak kisebbségpolitikai elvárásokban olyan alacsony szinten, ahogy attól Gyárfás tartott. Bánffy 1938 nyarának elején készült emlékiratának gondolatai például több helyen is megegyeznek az ugyanezen év augusztusában készült, már említett statútuméival, s ez nem lehet a pusztán véletlen műve. Különösen ideológiai alapvetése érdemel figyelmet.³⁸ Ebben a kisebbség általa felsorolt igényei teljesítésének fontosságát olyan érvekkel támasztja alá, mint Németország fenyegető ereje az Anschluss óta,³⁹ a szudétanémet helyzet akut volta, vagy a bolsevizálódás veszélye a (nemzeti elvárása-

32 MOL K 64-82-1939-27, 106-111. f.

33 Ezt állította Bethlenhez küldött leveleiben, Gyárfás – Bethlen, 1938.I.15., VII.30., IX.18., XII.8., BGYII.

34 A romániai politikai helyzet és a megegyezési kísérletek. 1938.VII.23., MOL K64-82-1939-27-520, 86-88. f. E feljegyzés szerzője maga Gyárfás. Valószínűleg Szásznak az 1938.IV.27-i, gazdasági kérdéseket tárgyaló memorandumára utalt. Ezt közli György Béla: Szász Pál memoranduma a román koronatanácsához (1938. április 28.). *Pro Minoritate*, 2002 Ősz. 155-166.

35 Uo. 88. A Bethlen–Bánffy ellentétéről még: Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, 1967. 257.

36 Takács: *Bánffy*, 202, csupán hét sor erejéig foglalkozik Bánffy 1938-40 közötti politizálásával, ami azért meglepő, mert e periódus véleményünk szerint Bánffy politikai pályafutásának egyik csúcspontját jelenti, hiszen egy másfél milliós közösség vezetője volt. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 208.; Tilkovszky: *Nemzetiségpolitika* i. m.; Már István: A Romániai Magyar Népközösség. A romániai magyarság a királyi diktatúra időszakában. *Székelőföld*, 2003, 8. sz. 91-114.

37 Hans Otto Roth hagyatékában fennmaradt egy feljegyzés Alexandru Lepădatuval 1938. augusztus 24-én folytatott beszélgetéséről. Lepădatu ekkor a szenátus elnöke volt. Azt mondta Rothnak, hogy Miron Cristea miniszterelnök nem tartja valószínűnek a kisebbségekkel való megegyezést, mert például a magyarok nevében Szász Pál által benyújtott memorandum túlzó és teljesíthetetlen követeléseket tartalmaz. Hasonlóan túlzó követeléseket támasztott (a miniszterelnök szerint) Fritz Fabritius is a németek nevében. Roth feljegyzését közli Popa: *Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur* i. m. 320. forrás. 568.

38 Bánffy emlékirata a II. gyűlésében (BMII) található. Dunamelléki Református Egyházközségi Levéltár, Ráday Levéltár, BMII, Fond c/6, IV/5: Kézirat a magyar kisebbségi kérdéssről. Egy korabeli román rendőrségi jelentés is utal Bánffy írására és Szász tevékenységére I. ASB, Fond 2349 (Dir. Generală a Poliției), Dos. 5/1938, 98-115. f.

39 BMII, Fond c/6, IV/5: Kézirat a magyar kisebbségi kérdéssről. I.

iban is kielégítetlen) magyar munkások körében. A magyar kisebbség nemzeti igényeinek a teljesítése tehát egyértelműen Románia érdeke, vélte Bánffy. Maguk az igények lényegükben ugyanazok voltak Bánffynál, mint amelyeket Gyárfás és kollégái évek óta előadtak. Ez a tény egyrészt Bánffy problémáismeretét mutatja, másrészt energikus és direkt ügyintéző stílusát. Mindenekelőtt azt emelte ki, milyen különleges fontossága van az egyházi iskolák működésének, hiszen a bolsevizmussal a kereszténység képes a leghatározottabban szembeszállni.⁴⁰ A „nép lelkét” viszont egy olyan ügyintézés nyugtatja meg a legjobban, amelyik a kisebbségek nyelvén is lehetséges. Eppen ezért a vegyes lakosságú településeken a kisebbségeknek százelékarányuknak megfelelő képviselő jár a közigazgatásban. A továbbiakban állást foglalt még Bánffy a „numerus valachicus” mozgalom ellen, a kisebbségi nyelveken tanító állami iskolák, valamint más gazdasági és művelődési intézkedések mellett. A kisebbségi lét minden oldalát és a nemzetiség minden tagját összefogni képes politikai, kulturális és gazdasági jellegű csúcsszervezetként szász mintára – már 1938 közepén! – a népközösség intézményét ajánlotta.⁴¹ Emlékiratával és határozott föllépésével Bánffy, úgy tűnik, nem maradt teljesen hatástalan a román kisebbségpolitikára, hiszen az 1938. augusztusi Statútum több pontja rímel emlékiratára.

A volt pártpolitikusok korán fölismerték tehát a veszélyt, hogy a román politika által jobban kedvelt Bánffy-kör konkurenciája révén kiszorulhatnak a kisebbség politikai életéből. Világos volt, hogy a magyar érdekek sikeresebb érvényesítése céljából ennek az egymásközi versengésnek el kell tűnnie, és az egységet helyre kell állítani.⁴² Ez a kérdés az egész őszen át foglalkoztatta őket. Végül 1938. december 6-án Bethlenék egyezsége kötötték Bánffy Miklóssal és Szász Pállal. Ez a tény két dolgot árul el: egyrészt Bethlen még létező tekintélyét, ami vezető szerepének érvényesítését lehetővé tette, másrészt azonban az, hogy egyezsége kényszerült s ezt még írásba is foglalták, az ő jelentőségének csökkenését és az ellentábor befolyásának növekedését is mutatja. A megegyezés e helyzetnek megfelelően leszögezi, hogy politikai tárgyalásokat a többségi nemzet képviselőivel csak a magyar kisebbség politikai vezetésére jogosult személyek folytathatnak. Ezt a vezető szerepet az OMP elnöki tisztségébe való 1937. szeptemberi újraválasztása, valamint az ugyanazon év decemberében kapott mandátuma által Bethlen György birtokolja egészen ezek semmissé nyilvánításáig, amit csak ő mondhat ki.⁴³ De az egyezés azt is előírja, hogy melléje egy maximum hét főből álló bizottságot kell állítani, amelynek kötelező érvényű határozatokat van joga elfogadni havi összejövetelein. Ily módon biztosították Bánffy és Szász bekapcsolását a magyar kisebbség politikai vezetésének döntéshozó tevékenységébe, és elejét vették annak, hogy különutakra kényszerülve annak érdekeit könnyelműen eljátszhasssák – Gyárfás és Bethlen állandó félelmei szerint.

Tíz nappal ezután, 1938. december 16-án hirdették ki a *Nemzeti Újjászületés Frontjának* megalakulását, s Gyárfás még aznap följánlotta Miron Cristea miniszterelnöknek Bethlen nevében a magyar kisebbség együttműködését.⁴⁴ Világos, hogy e sietséggel a kezdeményezés

40 Uo. 2.

41 Uo. 8., 10.

42 Gyárfás – Paál, 1938.X.14., PÁII IRM MS 765 1/542.

43 Bethlen György: Mi az igazság? KÚ, 1940.XII.22., 1.; Gyárfás az 1938. decemberi és 1939. januári eseményekről: Feljegyzések az 1938. december 6. – 1939. január 19. közötti eseményekről MOL K64-81-1939-27, 60-76. f.; a megegyezés szövege: Az OMP elnöki tanácsának bizalmas iratai Bethlen György hagyatékából, Teleki László Alapítvány könyvtára 1914/97; 1. ezenkívül a kolozsvári konzulátus munkatársának, Bothmer Károlynak 1939.IV.14-i jelentését, MOL K64-81-1939-27, 22-24. f.

44 L.: MOL K64-81-1939-27, 61. f.; a decemberi eseményekről: Bethlen György megbízást adott... A Bethlen Hagyatékban és uo. Gyárfás levelei (1938.XI.28., XII.18., XII.27.), valamint: Willer – Szász Pálhoz 1939.I.2., BGyII.

eredményt akarták maguknak biztosítani és így megmutatni, hogy merre van a kisebbséget irányító tábor. Bethlenéket támogatta ugyan a magyar sajtó egy része, de ez sem volt igazán egységes. Megosztotta például az a kérdés, hogy lehetséges és szükséges-e egy kivétel nélkül minden magyart magába foglaló szervezet létrehozása. A *Hitel* köre például viszonylag egyöntetűen az 1921–1922-ben alapított *Magyar Szövetség*hez való visszatérés mellett szállt síkra. Albrecht Dezső a Vásárhelyi Találkozó idevágó követeléseire emlékeztetett, és e szervezetet olyan csúciszervnek nevezte, amelynek kötelessége volna minden más, társadalompolitikai célt követő szövetséget és egyesületet magába fölvennie.⁴⁵ Ismételten sürgette az év végén a magyar politikusokat egy ilyen szervezet alapítására, mielőtt a fiatalság veszi kezébe a dolgot.⁴⁶ Úgy vélte, hogy a megalkotandó népközösségnek szervezeti egységnek kell lennie, mely nem csak általános jogi, hanem erkölcsi, műveltségi, gazdasági és egészségügyi igényeket is támaszthat tagjaival szemben.⁴⁷ Albrechtet a *Magyar Kisebbség* igyekezett megnyugtatni. Ennek szerkesztője, Jakabffy ismerte a Bethlen és Bánffy közti viszony alakulását,⁴⁸ s védelmébe vette a volt pártelnököt. A magyar politikusok tisztában vannak azzal, hogy szükség van egy ilyen összefogó szervezetre – írta –, és nem rajtuk múlt, hogy ez eddig nem jött létre.⁴⁹

Megállapítható tehát, hogy a betiltott OMP megfelelő helyettese, sőt egy annak a tevékenységi területén is túllépő új szervezet iránti vágy jelen volt. Albrecht még a később létrejövő új alakulat nevéként valóban meghonosodott „népközösség” szót is kimondta. Hogy ő közben milyen mértékben gondolt az *Erdélyi Lapok* által követelt autark és keresztény tömörülésre, nem állapítható meg biztosan, mert e fogalom tartalmi körét mindig használójának értelmezése alakította. A magyarság nagy része, így Albrecht számára is a csúciszervezet-funkció volt a lényeges, míg az *Erdélyi/Magyar Lapok* köre 1938 után egyre inkább a keresztény jelleget hangsúlyozta. Ez a lap ekkor már annyira átállt a magyarországi ideológiai és politikai érvelésmódra, hogy az ottani első zsidótörvényt is helyeselte, ugyanolyan indokkal, mint megalkotói.⁵⁰ Azon már nem is csodálkozunk ezután, hogy hangja egyre irracionálisabb, a romániai magyar sajtóéletben példátlan volkisch-fasiszta színezetet kapott. Így szerinte a népi közösség azokból áll „akik a magyar vér, magyar táj, magyar kultúra és magyar sors vonzási körébe kerültek, a külső körülmények és szellemi-erkölcsi örökségek, lelkesedések tégelyében testben és lélekben összeforrtak elválaszthatatlanul egyetlen élő közösségbe”.⁵¹ Az említett újságok – *Hitel*, *Magyar Kisebbség*, *Magyar Lapok* – idézett kijelentései jelzik tehát azokat az ideológiai kereteket, amelyek között az 1938–1939-es évek fordulóján a magyar politikusok a kisebbségnek a *Frontba* való belépéséről tárgyaltak.

Gyárfás már említett, december 16-i jelentkezése után a kisebbségi kérdések kormánybiztosa, Dragomir neki és a korábbi parlamenti frakció titkárának, Willernek a *Frontba* való belépést javasolta.⁵² Gyárfás azt felelte, hogy a magyar kisebbség politikusainak ezt együttesen kell eldönteniük, ezért ők nem adhatnak választ. December folyamán azonban a román kormány Gyárfást megkerülve tárgyalásokat folytatott a hónap elején kötött magyar–magyar

45 Albrecht Dezső: *Magyar Szövetség*. *Hitel*, 1938, 1. sz. 81.

46 Albrecht Dezső: Újból: a Magyar Szövetség. *Hitel*, 1938, 3. sz. 245–247.

47 Uo. 246.

48 Jakabffy Visszaemlékezésének VI. fejezete, Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95, 15.

49 A „Hitel” és a „Magyar Szövetség”. MK, 1938, 22. sz. 574.

50 (S. I.): Jótékony kihatások. ML, 1938.IV.15., 1–2.; Sulyok István: A népek virága és gyümölcse: a középosztály. ML, 1938.IV.17., 5.

51 (+): Erdélyi magyar népközösség. ML, 1939.III.25., 3; hasonló magyar–magyar vitákat mutat be: Juhász: *Uralkodó eszmék* i. m.; Pelle: *Gyűlölet* i. m.

52 MOL K 64-81-1939-27, 62. f.

egyezséget így megszegő Bánffy-körrel. Különösen energikus volt Szász föllépése: ő a hónap második felében több minisztert is fölkeresett. 1939. január 7-én a román kormány konkrét ajánlatot tett: magyar vezetők egy, kimondottan erre a célra összehívott csoportjának a Frontba való belépése esetére Dragomir több magyar sérelem megoldását helyezte kilátásba. E csoport tagjai voltak Bánffyn és Szászon kívül a következő magyar püspökök: Vásárhelyi János, Varga Béla és Márton Áron. Nekik természetesen híveikkel együtt kellett volna belépniük.⁵³ Az egyházi vezetők kitérő válasza után a jelenlévők egy hét haladékat kaptak arra, hogy létszámukat tízre emelve tisztázzák álláspontjukat.

A következő nap (január 8-án) a fiatal nemzedék egyes képviselői is előterjesztették elképzeléseiket (pl. a *Hitel*-kör tagjai). Ezt megelőzően azonban már az előző hónap (december) végén Albrecht Dezső és Teleki Ádám egy levélben Bethlen tudomására hozták a román helyi hatóságok önkényeskedéseit: a vezetők nélkül maradt vidéki magyar lakosságot bekényszerítik a *Front*ba.⁵⁴ Bethlen ezután január 2-án alaposan megtárgyalta Telekivel a kérdést. Föltehető, hogy bátorította is egy, barátaival együtt készített javaslattevő írásban való benyújtására (már csak a fiatalság képviselőinek a saját oldalára vonása érdekében is).⁵⁵ Így keletkezhetett az a január 8-i emlékirat, melynek szerzői (Albrecht, Venczel, Tamási és Petrovay) – feltehető, hogy Dragomir pontjainak ismerete nélkül – a tanügyi és kulturális kérdéseken tudatosan túlmenő követelésekkel álltak elő. Ezek a kívánalmak végső fokon azt célozták, hogy a kisebbséget elkülönítsék és az ország politikai életétől távol tartsák. A kisebbségi státútum azonnali és rendeletekkel biztosított végrehajtása, valamint egy, a kisebbséget képviselő szerv elismerése ennek csupán előfeltételei voltak számukra.⁵⁶ A megalapítandó magyar csúciszervnek azonkívül saját ügyeiben határozathozatali joggal kell bírnia, s szervezeti tekintetben a Front által adott mintát követnie (saját tanáccsal, igazgatósággal, titkárokkal, helyi szervezetekkel stb.). A magyar intézménynek a kisebbség százalékarányának megfelelő pénzüsszeget kell juttatni. A két vezetőségnek kapcsolatban kell állnia egymással, de a magyar szekció vezetőinek saját belátására kell bízni, hogy hordják-e a Front egyenruháját, vagy sem. Ez utóbbin viszont a magyar tagoknak saját magyar szakosztályukhoz való tartozásukat kifejező jelet kellene viselniük.

A magyar vezetőréteg fiatal tagjainak az elképzelései természetesen ellentmondtak a királyi diktatúra mindent átfogó hatalmi igényének. Egy majdnem teljesen önálló nemzeti szervezet fölépítése sok szekcióval és egyenruhát nem hordó tagjainak hovatarozásukat tekintve megtevesztő megjelenése ellentétes volt a román törekvésekkel. Nem kerülhető ki ezért a kérdés, hogy Albrecht és társai mindezt nem tudták, vagy csupán naivak voltak.⁵⁷ A válasz talán máshol, mégpedig a nemzetközi eseményekben keresendő, kiváltképpen Magyarországnak az első bécsi döntés által megnövekedett politikai súlyában, azaz 1938. novemberi első revíziós sikerében. Albrecht követeléseit ezért a megnövekedett magyar önbizalom jeleként kell

53 A következő séremlék orvoslásáról lett volna szó: a kisebbségi iskolákba való beiratkozás kérdése, utasítás az alárendelt hivatalok számára a toleránsabb viselkedés érdekében, a magyar iskolák számára kiutalandó segélyeknek az állami költségvetésbe való felvétele, magyar tagozatok az állami iskolákban, az elbocsájtott hivatalnokok nyugdíjkérdésének rendezése, I. MOL K 64-81-1939-27, 63. f.

54 Albrecht/Teleki – Bethlen, 1938. XII. 26., BGyII.

55 Az előbbi levél hátoldalára írta rá Bethlen, hogy 1939. I. 2-án tárgyalta a kérdéstről Telekivel.

56 A fiatalok követeléseit Gyárfás szó szerint idézte feljegyzéseiben, I. MOL K 64-81-1939-27, 65. f.

57 Az Albrecht–Teleki kör ideológiai hovatarozása 1939. elején egyelőre nem dönthető el, mert mindeddig túl kevés magánjellelű forrás ismeretes. „Keresztény-nemzeti” beállítottságára, sőt antiszemizmusára viszont már ezekből is következtethetünk, I.: Páll György – Bethlenhez 1939. I. 22-én; Teleki Ádám – Bethlenhez 1940. IX. 4-én, BGyII.

értelmeznünk. Végül is csupán néhány héttel később jelentette meg az alábbi, csak az első pillantásra rejtett értelmű sorokat: „A kisebbségi kérdés általános európai rendezésének reménye [...] jó pár éve már szétfoszlott. Látható volt, hogy a kisebbségi kérdés megoldása nem remélhető humanisztikus alapon, sem pedig szankcióval nem bíró szerződések segítségével, a kisebbségi kérdés elsősorban politikai kérdés és mint ilyen természetesen az erőviszonyok eredője. A kisebbségi szerződések alkati hibája [...] az, hogy nem a közvetlenül érdekelt országok között jött létre, [...] s így került előtérbe egy másik elv: a *helyi megoldások rendszere*, melyben a kisebbségek az államhatalommal vagy a kisebbséggel bíró államok az illető kisebbségek anyaországaival kötött közvetlen megállapodások és szerződések révén rendezik a kisebbségek helyzetét. A kisebbségi szerződések lényege *jogi kérdés*, lelkileg a humánus érvényesülésére támaszkodnak, a helyi rendezés viszont az *erőviszonyokra* épül fel [...] ebben az új helyzetben viszont minden kisebbségnek a helyzete attól függ, hogy az anyaország a helyi szövetségek rendjén mennyi előnyt tud neki biztosítani, vagy hogy az illető kisebbség önmagában mennyi súllyal tud jogai érvényesítésébe belefeküdni”.⁵⁸

Két alapvető fontosságú gondolat jelentkezik e szövegben; keletkezésük idejének az 1938-as évet tekinthetjük, ha voltak is korábban előzményeik. Lényegi újdonság a kisebbségi kérdésnek a többször kiemelt (nemzetközi) *erőviszonyokhoz* való kapcsolása: Albrecht szerint ezek léptek a szerződések helyébe. Azt, hogy itt a német–olasz–magyar együttműködésre gondolt, 1939 elején nem kellett magyarázatnia. A magyar kisebbség *súlyára* vonatkozó másik gondolatot azért hangsúlyozta, hogy taktikai húzásként a kormányt minél több engedményre készítse vele. Ezt egyébként az *államot az államban* követeléssel együtt már 1933-ban meghirdette.

Az ifjúság öntudatos föllépése hátterének ez a megvilágítása azért is szükséges volt, mert általa a Bethlen körüli politikusok hasonló magatartására is fény derül. Bánffy azonnal tudatta Dragomir ajánlatát Bethlennel és följajánlotta neki az „akcióban” (így szerepel Gyárfás följegyzéseiben) való részvételt.⁵⁹ A Bethlen-csoport erre január 9-én összeállított egy listát olyan követelésekkel, melyek elfogadását mind Bánffytól, mind a kormánytól elvárta. E munkában részt vett a két volt alelnök, Jakabffy és Thury Kálmán, továbbá Pál Gábor és Gyárfás. Föltételeik azonban olyan természetűek voltak, hogy a kormány őket együttesen aligha fogadhatta el. Jóllehet mérsékelt és méltányos követelések is voltak közöttük, mint például a magyarság részarányos képvisellete a legkülönbözőbb fórumokban (a községi tanácsoktól a parlamentig, a szakmai szervezetekben stb.),⁶⁰ vagy a Front Legfelsőbb Tanácsában kívánt tíz hely (ezt nemcsak a magyarság abszolút száma indokolta, de a német kisebbségnek szánt helyek száma is, amelyet hatban irányoztak elő). Túlzásnak tűnik viszont, hogy a kormányt a csucsi paktum (1923), az Averescu-féle megegyezés (1926) és a Gogával kötött egyezség (1938) betartására is rá akarták venni a kisebbségi statútum előírásai és Dragomir ígéretei mellett. S mindezen felül Bethlenék még az Albrecht-csoport január 8-i kívánságait is magukévá tették. Sem a magyar kisebbség által az elmúlt két évtizedben szerzett tapasztalatok, sem az országban pillanatnyilag uralkodó – erősen nacionalista – hangulat nem lehettek bátorító hatással egy ilyen kívánság-lista összeállítására. Felvetődik tehát a – véglegesen aligha megválaszolható – kérdés, hogy mi lehetett vele az összeállítók célja.

58 Albrecht Dezső: Magyar Népközösség. *Hitel*, 1939, I. sz. 54-64. Kiemelés az eredetiben.

59 MOL K64-81-1939-27, 63. f.

60 MOL K64-81-1939-27, 64. f.

A magyar politikusoknak korábban ismételt tudomásul kellett venniük, hogy a román politika a legjobb esetben is csak problémáik minimumának orvoslására hajlandó. Lehet ugyan ezen az alapon állva úgy érvelni, hogy éppen a sok kudarc miatt kellett a követeléseket magas szinten tartani, hogy egy kis engedmény csak kerüljön a végén a nyereségek jegyzékére. Bethlenék esetében is inkább a tárgyalásra való készséget volt hivatott jelezni az igény szint magasra helyezése. De ugyanakkor ez halogató taktika is volt – ezt Mikó Imre erősítette meg pár év múlva⁶¹ – éspedig csupán néhány hónappal Henlein hasonló eljárása után Csehszlovákiában,⁶² nyilvánvalóan időnyerési céllal. Ennek addig kellett az ügyet elodáznia, amíg a nemzetközi politika láthatárán már megjelentek a jelei annak, hogy a kisebbségi kérdést határmódosítással fogják megoldani. Ez a taktika azonban azzal járt, hogy Bethlen és Gyárfás engedték, hogy a budapesti politika kihasználja őket. Így például minden általuk megtett lépésről folyamatosan értesítették bukaresti követségén keresztül a magyar kormányt.⁶³ Ezért Csáky István, a magyar külügyminiszter, már Gyárfásnak a *Frontba* való belépést följajánló látogatását követő napon megkérdezhetette egy táviratban a bukaresti követséget, hogy nem tudna-e a magyar kisebbség egy teljesíthetetlen kéréseket tartalmazó folyamodványt intézni a Népszövetséghez, mert annak visszautasítása a magyar kormány számára igen jó ürügy volna a szervezetből való kilépésre.⁶⁴ Bárdossy László magyar nagykövet azonban azt válaszolta, hogy az adott belpolitikai megszorító intézkedések miatt aligha akadna egyetlen felelős magyar politikus is, aki egy ilyen kérvényt megkockáztatna.⁶⁵ Itt mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a megelőző évekből hasonló felkérést nem ismerünk. Másodszor azt, hogy ennek jellege és a Bethlen-kör által megfogalmazott és az adott pillanat feltételeihez mérten túlzó elvárások közti párhuzamosság miatt a kettő közti összefüggés legalábbis gyanítható. Korábban ugyanis Budapest többnyire mérséklő hatást igyekezett gyakorolni a magyar kisebbségre. Lehetséges azonban a dolognak egy másik magyarázata is, legalábbis Jakabffy emlékiratai szerint, éspedig az, hogy a felszórólt igények indirekt akadályként szolgáljanak a fasisztának besorolt (és elutasított) *Frontba* való belépéskor. Erre azonban nem került sor, mert Bánffy a belépést teljes erővel szorgalmazta, s őt a magyar kormány is támogatta. Éppen ezért beszélt Jakabffy arról, hogy néhány magas rangú romániai magyar politikus távolságot igyekszik

61 Klasszikussá vált Mikó értékelése: „A Magyar Párt és a Magyar Népközösség politikája között nem is az volt az alapvető különbség, hogy a párt ellenzéki politikát folytatott, a népközösség pedig támogatta az egyetlen állampártot, hanem az, hogy amíg a Magyar Párt hangsúlyt a politikai védekező harcra helyezett, addig a Magyar Népközösség a népszervezést tartotta legfontosabb feladatának. A Magyar Párt abból indult ki, hogy a kisebbségi kérdés Romániában megoldhatatlan s ezért a magyarságnak hol aktív, hol passzív ellenállással ki kell tartania, amíg a megoldás kívülről megérkezik. A Magyar Népközösség alap gondolata az volt, hogy bármiként is alakuljon az új Európa, a magyarságnak minden eshetőségre fel kell készülnie...” Mikó Imre: Erdélyi politika. *Hírel*, 1940/1941, 2. sz. 176-182.

62 Zimmermann: *Die Sudetendeutschen im NS-Staat* i. m. 59. Ausztria bekebelezése, a müncheni egyezmény előtti (hónapokon át folyó) nemzetközi viták és az első bécsi döntés mind az erdélyi magyarokra, mind a román kormányra nagy hatással voltak. L. még a bukaresti magyar követ, Bárdossy jelentéseit: Ádám Magda (szerk.): *A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938*. Budapest, 1965. 154., 156., 158., 159., 248., 256., 472. és 528. dokumentum; Romsics (szerk.): *Magyarok kisebbségben* i. m. 26. és 28. dokumentum.

63 Erre vezethető vissza az, hogy a magyar politikusok bukaresti beadványai oly szép számban találhatóak meg a Magyar Országos Levéltárban. A bukaresti követség máskülönben némely jelentésében számjellel titkosította a magyar politikusok kitétét: Bethlen jele a „101” volt, a Gyárfásé: „102”, a Szászé: „120” és a Bánffyé: „175”. Tilkovszky: *Nemzetiségpolitika* i. m. 257.

64 156. dokumentum. A külügyminiszter levele a bukaresti magyar követnek. Ádám Magda (szerk.): *Magyarország külpolitikája*. Budapest, 1970. 275.

65 Ádám (szerk.): *Magyarország külpolitikája* i. m. 166. dokumentum, 285-287.

tartani mind a román *Front*, mind a magyar kormány irányába; utóbbi ugyanis az első bécsi döntés óta „kész volt Hitler teóriáját elfogadni és a nemzeti szocializmus ideológiáját szolgálni”.⁶⁶ Hogy ilyen megfontolások léteztek és bizonyos szerepet is játszottak, mutatja a diktatúrák elutasítása mind Jakabffy, mind Bethlen által. S az is, hogy a *Népközösség* megalapítása után Jakabffy a magyar kisebbségi nyilvánosságából önkéntesen visszavonult.

Bánffy köre elfogadta a Bethlen-csoport által megfogalmazott föltételeket és a csoportot is a Dragomir által kívánt tízes bizottság részének; megbízta ugyanakkor Gyárfást az összes pont írásbeli megfogalmazásával. Bánffy azonban a Dragomirral való találkozás napján (január 14-én) elégedetlen volt Gyárfás szövegével, és be akarta vonni a megbeszélésekbe Albrecht Dezsőt és Teleki Ádámot mint az ifjúság képviselőit.⁶⁷ Emiatt a Bethlen-csoportnak kellett volna két képviselőjéről lemondania, amit ők fölháborodva visszautasítottak. Minthogy Bánffy súlyt helyezett az ifjúság jelenlétére, tizenkét személy jelent meg a magyar kisebbség képviselőiben 1939. január 14-én a Dragomirral folytatandó megbeszéléseken. Az utóbbi természetesen nem ígérte meg, hogy a magyarok minden előadott kívánsága meg fog valósulni, mert őket még Călinescu belügyminiszternek is jóvá kell hagynia — mondta. Abban elvileg megegyeztek, hogy a magyarság belép a *Frontba*, de a részletek tisztázását későbbre hagyták.⁶⁸ A kérdésre, hogy megegyezés esetén ki fog az új szervezet létrehozására megbízást kapni, Dragomir azt az öt személyt nevezte meg, akikkel először tárgyalt (Bánffyt, Szászt és a három püspököt). Anélkül, hogy erre több szót vesztegettek volna, a magyarok távoztak.

Călinescu január 17-én fogadta a magyar politikusokat, hogy megbeszéljék kívánságaikat és az új szervezet ügyeit. Megígérte a Dragomir által jóvá nem hagyott pontok legmesszebbmenő és kielégítő elintézését (bár Gyárfás szerint alig ígért többet, mint amit egy szokványos kihallgatáson mondhatott volna).⁶⁹ Bánffy, Szász, Bethlen és Gyárfás ezután aláírtak egy megegyezést a magyar kisebbségnek a *Frontba* történő belépéséről annak tisztázása nélkül azonban, hogy ki fogja az új szervezetet fölépíteni és vezetni. Ez a Bethlen-csoport számára volt fontos, mert a magyarsághoz szóló belépési *fölvívást* annak a személynek kellett aláírnia, aki a szervezési megbízást kapja. Călinescu kijelentette, hogy ezt a kérdést a magyaroknak maguknak kell eldönteniük esetleg éppen a Dragomirral való megbeszélés során, mert neki senki ellen sincs kifogása. Itt tehát úgy tűnt, hogy a magyar politikusok elérték, amit akartak, mert ígéretet kaptak a legtöbb, számukra fontos követelés teljesítésére. Csupán a vezetés kérdése várt még megoldásra. Ebben azonban lassan beigazolódott Bethlen legalább 1938 eleje óta táplált félelme, hogy Bánffy öt budapesti támogatással meg akarja fosztani vezető pozíciójától.⁷⁰ Dragomir erős nyomást gyakorolt előbb négyszemközt Gyárfásra, majd a közös kihallgatáson az egész Bethlen-oldalra, hogy egyezzen bele abba, hogy Bánffy kapja az új szervezet megalakítására szóló megbízatást,⁷¹ mert a román nyilvánosságra való tekintettel ezt

66 Jakabffy: *Adatok*, VI. fejezet, 15, Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.

67 MOL K64-81-1939-27, 68. f. Bánffy hirtelen sakkhúzásának és Bethlen ellenállásának oka még tisztázatlan.

68 MOL K64-81-1939-27, 69. f.

69 MOL K64-81-1939-27, 73. f. Többek között a következő pontok rendezését ígérte (melyeket Dragomir azelőtt nyitvahagyott): a magyarok százalékarányuknak megfelelő részesedése az önkormányzatokban; utasítás a hivatalokhoz a magyarokkal szembeni jóhiszemű bánásmódrá; az elbocsátott hivatalnokok nyugdíjkérdésének rendezése; a helyi viszonyok figyelembevétele a „numerus valachicus” alkalmazásakor; az állampolgárságnélküli magyarok helyzetének megoldása stb.

70 A magyar kormány álláspontját megvilágítja Csáky István külügyminiszter utasítása Pataki Tibor államtitkárhoz, aki a romániai magyarokkal tartotta a kapcsolatot. Az 1939.I.25-én kelt utasítás szerint Bethlennek „a helyzetbe” bele kell törődnie, l. MOL K64-81-1939-27, 5-6. f.

71 MOL K64-81-1939-27, 74. f.

nem adhatja az OMP régi irányítóinak a kezébe. A kihallgatáson még Bánffy, Bethlen, Pál Gábor és Szász vettek részt. Bethlen és Gyárfás ezt átlátszó kifogásnak nevezték, és rámutattak arra, hogy működnek még más korábbi pártok politikusai is (még kisebbségek is, pl. Hans Otto Roth).⁷² De egyébként is, hogyan mozgósítsák a magyarságot egy olyan szervezetbe való belépésre, amelynek vezetésében nem vesznek részt?

Mivel egyik oldal sem volt hajlandó engedni, a kihallgatás eredménytelenül ért véget. Bánffy és Szász azonban még ott maradt, de hogy miben egyeztek meg Dragomirral, az források hiányában ma már tisztázhatatlan. Tény viszont, hogy két nap múlva mind a magyar, mind a román újságokban megjelent a belügyminisztérium közleménye a Frontba való belépésről szóló egyezmény szövegével. Az új szervezet létrehozásának feladatával Bánffyt bízták meg, s ő volt az elnöki pozíció várományosa is. Bánffy külön útra térese a kortársak számára már a szöveg első szavaiból kiderült, ez ugyanis így kezdődött: „Az Ön kérésére...”.⁷³ Ezzel Bukarestnek első ízben sikerült magának eldöntenie, kit fogad el a romániai magyarság képviselőinek illetőleg vezetőjének. A magyar politikusok két csoportja közötti ellentét természetesen nem maradhatott rejtve a kisebbség nyilvánossága előtt, s így a román kormány elérte célját, ha taktikájával annak egységét akarta megbontani. Nacionalista, de nemzeti érzelmű körök is Bánffy (Bethlen támogatását nem élvező) kinevezését a román kormányhoz való dörgölözésként fogták föl, mögötte árulást gyanítottak, sőt az erdélyi magyar érdekek kiárúsítását. Csak a békülékeny beállítottságuk hívtak fel arra, hogy ne a személyi kérdések kerüljenek a középpontba, hanem az adott lehetőségek megvalósítása.⁷⁴ De így vagy úgy, a következő időben a magyar kisebbségben egy évekig tartó szakadás keletkezett. Ez abból a vitából is látszik, amely Bánffy és Bethlen között 1940 decemberében zajlott le, tehát már Észak-Erdélynek Magyarországhoz való visszakerülése után. A magyar parlament előtt tartott egyik beszédében ugyanis Bánffy azt állította, hogy kinevezéséhez Bethlen is hozzájárult.⁷⁵ Bethlen azonban ezt cáfolta.⁷⁶ Jóllehet Bánffy kitartott állítása mellett, ezt mindmáig források hiányában nem lehet megerősíteni.

Január második felében aztán Bethlen Budapesttel való konzultálás után visszavonult a magyar kisebbség politikai életéből. Bánffy azzal igyekezett a kialakult helyzeten enyhíteni, hogy maga mellé próbálta állítani a korábbi OMP több tagját, így Szabó Bénit, a kisiparosok képviselőjét, Jósika János bárót, több kisebbségi kongresszus résztvevőjét és Bethlen sógorát, Szentkereszthy Bélát, valamint Gyárfás Elemért. Jóllehet Bethlen híveit a hozzá fűző „hűség” alól föloldotta, ezek előbb haboztak, s csak akkor voltak hajlandók az együttműködésre, mikor megismerték Bánffy javaslatát a Népközösség Vezetőségére.⁷⁷ De minden bizonnyal jelentős volt Gyárfásnak és Szabónak 1939. január 30-i beszélgetése a szász politikussal, Hans Otto Rothtal is. Ez utóbbi ugyanis felvilágosította őket, hogy a politikai vezetésnek Bánffy általi átvétele rossz benyomást keltett a Birodalomban, mert Berlin meg van győződve arról, hogy

72 Bethlen György: *Mi az igazság?* KÚ, 1940.XII.22., 1.

73 A romániai magyar népesoport csatlakozása a Nemzeti Újjászületés Arcvonalához. ML, 1939.I.20., 1-2.; Létrejött a megállapodás a magyarság testületi belépéséről a NUF-ba. KÚ, 1939.I.20., 12.; A romániai magyarság mint külön nemzeti közösség csatlakozik a NUF arcvonalához. BL, 1939.I.21., 1.; Engedélyt adott a kormány a magyarság saját szervezetének megalakítására és működésére. EII., 1939.I.21., 1.; Bárdi (szerk.): *Kényszerpályák* i. m. 26. dokumentum; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 296.

74 Az első csoportról Paál írt naplójában: 1939.I.23-25., I.28. és II.4., Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97; a második, békülékenyebb oldalról Kacsó Sándor: *Az összhang és az egység érdekében*. BL, 1939.I.22., 1-2.

75 Bánffy Miklós gróf őszinte beszámolója a Felsőházban a Népközösség munkájáról. EII., 1940.XII.19., 1-2.

76 Bethlen György: *Mi az igazság?* KÚ, 1940.XII.22., 1.

77 Gyárfás jelentése az 1939.I.27.-31. között történekről: MOL K64-81-1939-27, f. 41-51.

a magyar kisebbség így németellenes irányításhoz jutott, és ezáltal a korábbi, ugyanilyen beállítottságú magyar miniszterelnök, Bethlen István befolyása alatt áll.⁷⁸ A kisebbség jövője számára viszont végzetes lehet, ha a tengelyhatalmakban az a benyomás keletkeznék, hogy véglegesen és határozottan a németellenes álláspont mellett döntött. Egy ilyen vélemény adott esetben még a magyar kormány számára is lehetetlenné tenné a kisebbség problémájának képviseletét.

Ilyen értesülések után Gyárfásnak könnyű volt azzal indokolnia belépését az új szervezetbe, hogy meg akarta akadályozni annak Bánffy általi olyan politikai irányítását, amely visszatetszést kelthetett volna a Birodalomban. Azonkívül elejét akarta venni társaival együtt a kisebbség ebből fakadó megosztottságának is – írta jelentésében.⁷⁹ Így viszont még személyi folytonosság is teremtődött az OMP és az új szervezet között. De az sem meglepő, hogy éppen Gyárfás számára volt olyan fontos a Reich rosszállásának elkerülése.

A személyi kérdésekre vonatkozó huzavonák befolyásolták az új szervezet kiépítését. Ennek hivatalos neve így hangzott: *Románia Magyar Népközössége*, alapító gyűlésére pedig 1939. február 11-én került sor.⁸⁰ A résztvevők névsorából – Bánffy az egykori OMP sok politikusát is meghívta – két dolog ötlük szembe: a szervező fáradozása a '30-as években színre lépett fiatal nemzedék minden csoportjának (Erdélyi Fiatalok, *Hitel*) bevonására, és a korábbi pártvezetők hiánya. Gyárfás ugyan bekapcsolódott a *Népközösség* munkájába, gyaníthatóan azért, hogy általa az új alakulat vezetői szintjén is legyen a Bethlen-körnek bizalmi embere, sok korábbi kiemelkedő politikus azonban túntetően távol maradt tőle (pl. Jakabffy, Willer, Pál Gábor).⁸¹ A résztvevők kételyeit leszerelendő Bánffy azt állította, hogy ő kinevezését egyáltalán nem kérte, és megbízatását csak ideiglenesnek tekinti. Szándékában is állt azt demokratikus eljárással törvényesíteni, ahogy a politikai körülmények megengedik.⁸² Az alapító gyűlés egy bizottságot hozott létre azzal a feladattal, hogy a *Népközösség* alapszabályzatát kidolgozza. Ebben Bánffy mellett Albrecht, Gyárfás, Kós és Szász kapott helyet.⁸³ A következő hetekben a Népközösség vezetősége a különböző tisztségek és hatáskörök betöltésével foglalkozott.⁸⁴

A kinevezéseket leszámítva Bánffynak éreznie kellett, hogy a helyi szervezetek alapításakor ki van szolgáltatva az egykori pártmunkások passzív ellenállásának. Ebben a magyar lakosság nagy részének a Népközösséggel szembeni elutasító magatartása jutott kifejezésre. Ezt nemcsak Bánffy kinevezése váltotta ki, hanem az is, hogy az új szervezet „földről lefelé” alakult, vagyis vezetőinek már megvolt a tisztségük, mielőtt ő maga létezett volna. Erős

78 Uo. 48.; Tilkovszky, *Nemzetiségpolitika* i. m. 257. Bethlen István viszonyát a Harmadik Birodalomhoz tárgyalja Romsics: *Bethlen* i. m. 384.

79 MOL K64-81-1939-27, 49. f.

80 A Magyar Népközösség. KÚ, 1939.II.16., 2. A résztvevők: Albrecht Dezső, Gál Miklós, Gyárfás Elemér, György Lajos, Inczédy-Joksmann Ödön, Jósika János, Kacsó Sándor, Kakuk János, Kemény János, Kós Károly, László Dezső, Márton Áron, Mikó Imre, Óvári Elemér, Parecz Béla, Petrovay Tibor, Szabó Béni, Szász Pál, Szentkereszthy Béla, Tamási Áron, Teleki Ádám, Tavasz Sándor, Tusa Gábor, Vásárhelyi János, Vékás Lajos stb.

81 A távolmaradás a tiltakozás jele volt a kinevezések lezajlása és egyáltalán a frontba való belépés ellen. Ez derül ki Jakabffy emlékirataiból is, VI. fejj., 15. Teleki László Alapítvány könyvtár 1486/95.

82 A Magyar Népközösség. KÚ, 1939.II.16., 2.

83 MOL K64-81-1939-27, 479/1939, 92. f.

84 Ülést tartott a Magyar Népközösség alakuló értekezletén kiküldött bizottság. KÚ, 1939.III.21., 5.; MOL K64-81-1939-27, 479/939, 28. f., 89. f.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 222-226. A direktórium a következő személyekből állt: Bánffy, Jósika, Szász, Gyárfás, Haller István, Kolumbán József, Markovits Kálmán, Purgly László és Teleki Ádám. Az ifjúság képviselői különböző szakosztályokban kaptak szerepet: Vita Sándor a gazdaságban, Albrecht a szociálpolitikaiban.

ellenszenvet váltott ki továbbá, hogy tisztségviselőinek hivatalos alkalmakkor a Front kék egyenruháját kellett viselniük és jobb karjukat üdvözlésre emelniük.⁸⁵ Bánffyuk ugyan lassan sikerült a helyi szervezeteket megalapítania (igaz, hogy az egykori OMP központjában, Kolozsvárott csak az év végére), de több korábbi vezető még az ő személyes kérésére sem vállalta az együttműködést (pl. Pál Gábor), vagy a fölkinált pozíciót visszautasította (így Bethlen egy szenátori helyet).⁸⁶

2.2. Működése és eredményei

A Magyar Népközösség működése egyrészt politikai jellegű volt, tehát a korábbi OMP-éhez hasonló, másrészt társadalompolitikai és szociális vonatkozású: ilyen munkát elődje nem végzett. De a politikai tevékenység is másként folyt, mint a megelőző időszakokban: a magyar politikusoknak ügyeiket egyéni kihallgatásokon kellett az illetékes miniszternek előadniuk, mert a parlamentben már nem tartottak vitákat konkrét kérdésekről, ott csupán kész nyilatkozatokat volt szabad fölolvadni.⁸⁷ De egyébként is: egyedül Gyárfásnak voltak ismeretei a román parlamenti munka menetéről, a többiek az 1939. júniusi választások után léptek be először az intézménybe. A nemzetközi események azonban már a választások előtt megnehezítették a Népközösség munkáját. Az első bécsi döntés (1938. november 2.) előtt ugyanis a magyar és a lengyel külpolitika egy közös határ kialakításán munkálkodott. Ennek következtében a román kormány fokozta a magyar kisebbség elleni megszorító intézkedéseket. A román–magyar feszültségek 1939. március közepén jutottak tetőpontra, amikor a magyar csapatoknak a Harmadik Birodalom és Lengyelország által tolerált bevonulása Kárpát-Ukrajnába azt a félelmet keltette, hogy Magyarország német segítséggel, illetőleg jóváhagyással megtámadhatná Romániát.⁸⁸ Ez különösen Erdélyben vezetett olyan intézkedésekhez, melyekkel a hatóságok a magyar kisebbség tagjainak lehetséges államellenes tevékenységét (pl. még a vadászfegyverek elkobzásával is) megakadályozni, s a külvilághoz fűző kapcsolataikat tovább korlátozni akarták (pl. rádiókészülékek használatának betiltása).⁸⁹ Vezető magyar politikusok (Bánffy és Szász) ezek ellen az intézkedések ellen, valamint amiatt, hogy őket a törvények és rendeletek előkészítésébe nem vonták be – holott mint a Front tagjainak joguk volt erre –, április 19-én emlékiratot adtak át a miniszterelnöknek. Azt is elhatározták, hogy hivataluktól visszalépnek, ami igencsak ártott volna Románia nemzetközi megítélésének. Ezt azonban végül mégsem tették meg, mert a miniszterelnök május 10-én kihirdette az új választási törvényt és kiírta a választásokat.⁹⁰ E választásokon a Magyar Népközösség igen sok szava-

85 L.: Mikó: *Huszonkét év* i. m. 227., és Paál naplófeljegyzését egy fényképről (és a *Keleti Újság* szerkesztőségének ehhez fűzött kritikus megjegyzéséről), amelyiken Bánffy látható egyenruhában és felemelt karral, 1939.VIII.10., PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.

86 MOL K64-81-1939-27, f. 21-24, 29. f.; MOL K63-250-1939-27/4, 5/1939, 482. f.; 22/1939, 368. f.; 50/1939, 374. f.

87 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 237.

88 A bukaresti magyar követ jelentései: Ádám (szerk.): *Magyarország külpolitikája*, 483., 496. stb. dokumentumok, 601-612.; a nagyváradi románság viselkedését leírja Paál 1939.II.22. – 24. közötti naplófeljegyzéseiben, PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.

89 Jakabffy: *Adatok*, Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.; Paál 1939.III.29-i és IV.3-i feljegyzései, PÁN uo. 1951/97.; a helyi rendőrhivatalok jelentései: ASB Fond 602 (Frontul Renașterii Naționale), Dos. 365/1940, 16., 24. f.

90 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 230.; Már: *Magyar Népközösség* i. m. 96.

zatot kapott, csakhogy a tartományok beosztása következtében nem ezeknek megfelelő számú képviselője lett a kisebbségnek, hanem jóval kevesebb: összesen kilenc képviselőt és hat szenátort tudott a parlamentbe küldeni (ez utóbbi számban benne van a hivatalból kinevezett négy püspök is). Jóllehet a parlamenti frakció a kormánnyal folytatott személyes beszélgetések során elért bizonyos könnyítéseket (pl. a magyar nyelvű táviratok árának a román nyelvűekére való leszállítását), egészében véve a kisebbség helyzete nem javult lényegesen.

A magyar vezetés a helyzetet szeptember 21-én egy százoldalas átfogó memorandumban akarta a román miniszterelnök tudomására hozni. Călinescu azonban éppen ezen a napon gyilkolták meg. Így az irat csak szeptember 25-én jutott a kisebbségügyi miniszter, Silviu Dragomir kezébe.⁹¹ A memorandumnak volt egy főrésze és tizenhárom függeléke. Nemcsak az 1939-es év sürgősen megoldásra váró friss magyar sérelmeit tartalmazta, hanem a két évtizedes időszak minden súlyos megkülönböztető intézkedését. Nyomatékosan kiemelte újból a többség–kisebbség viszony egy igen fontos vonását (pl. az 1939. januári megegyezés ígéreteinek meg nem valósulására való emlékeztetés⁹²), miszerint nem elég, ha a politikai vezetés pusztán külpolitikai okokból elismeri, hogy a kisebbségeknek meg kell adni bizonyos jogokat, rövid nyugalmi időszak után aztán újból hat a nemzetállam létrehozására irányuló kényszerképzet. Erre mutatnak a helyi hatóságok olyan intézkedései, amelyek a magyarokat megakadályozzák alapvető jogaik gyakorlásában (magyar nyelvhasználat a hivatalokban, az újszülöttek nevének megválasztása stb.), magyar állami alkalmazottak további elbocsátása az államnyelv nem ismeretének ürügyén, magyar szövetkezetek munkájának megnehezítése. Sorra került továbbá ismét a „kulturzónák” ügye mint a népesség nemzeti összetétele megváltoztatásának kísérlete, a magyarok alulreprezentáltsága a szakmai szervezetekben, a falusi lakosság kiszolgáltatottsága a hadsereg, a hivatalok, sőt a többségi népesség gyakran erőszakos túlkapásainak. A cenzúra megakadályozza a Népközösség munkájáról szóló legegyszerűbb híradások megjelenését. A román sajtó viszont lázít a nemzeti kisebbségek ellen: ezt a memorandum egy idevonatkozó cikklistával bizonyította.⁹³

A magyar kisebbség új politikai vezetése tehát semmiképpen sem rejtette véka alá a népcsoport elégedetlenségét. Csakhogy próbálkozása ugyanúgy kudarcra volt ítélve, mint elődeié az egykori OMP-ben. És ez nem lephet meg senkit, hiszen ugyanazt a módszert alkalmazta, ugyanazokkal a román politikusokkal küzdött és ugyanazzal a mentalitással találta magát szemben, mint elődei. Csakhogy még sokkal nehezebb feltételek között, melyeket a háború kitörése még súlyosbított is. Ilyen helyzetben készült a Népközösség vezetőségének utolsó nagy beadványa 1940 januárjában, s ennek éppen ezért van megkülönböztetett jelentősége.

Ennek az iratnak a létrejöttében a kormánynak egy kisebbségi törvény elkészítésére vonatkozó terve játszottak döntő szerepet. Aktualitását fokozta az időpont (1940. január 6.), mert kerekén egy évvel azelőtt jutottak a kormány és Bánffy közti tárgyalások utolsó, döntő szakaszukba. Már csak az évforduló miatt is indokolt volt a mérlegkészítés. Ez pedig – talán szándéka ellenére – meglehetősen átfogóra sikeredett: ez az emlékirat a magyarság helyzetértékelését tartalmazza a Romániához való tartozás két évtizedéről. Bánffy beadványa felsorolt minden meg nem valósított törvényt, rámutatott a kibocsátott rendeletek semmibe vételére az alsóbb fokú hivatalok által, s csaknem automatikus megszokottsággal a kisebbségi státútum-

91 Miko: *Huszonkét év* i. m. 242.; Már: *Magyar Népközösség* i. m. 101.; Călinescu meggyilkolásáról I. Heinen: *Legion* i. m. 415-419.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 368.

92 A memorandum: GyÉFKL, 3431/1939, 32. csoport. BGyII.

93 Uo.; Már: *Magyar Népközösség* i. m. 101-103.

mal ellentétes törvényhozást is megemlítette.⁹⁴ Számára, és magában a dokumentumban az állandó hivatkozás volt fontos a magyar kisebbség *elkeseredettségére, elégedetlenségére és bizalmatlanságára*. Mindezt a húsz év óta ismételtén átélte csalódások váltották ki, mert állapotának megígért javulása majdnem mindig elmaradt. Ha tehát a tervezett kisebbségi törvénynek értelmet akarnak adni, akkor mindenekelőtt a magyar kisebbséghez való viszonyt kell alapvetően megváltoztatni. Neki magának – így Bánffy – kötelessége a kormánnyal szemben őszintének lennie, s ezért nem hallgathatja el, hogy egy-egy olyan esemény, mint Csehszlovákia felszámolása, illetőleg Kárpátalja visszacsatolása Magyarországhoz „nem maradt hatás nélkül a romániai magyar tömegekre és fokozta lelkükben azt a nyugtalanságot, amely a kormányígéretet be nem váltásából már élénken élt bennük”.⁹⁵ Ily módon első ízben erősítette meg a kisebbség egy vezető politikusa hivatalosan azt a szoros kapcsolatot, amely az őket ért bánásmód, jogaik be nem tartása és az állammal szembeni beállítottságuk között fennállt. Nagy jelentősége van annak is, hogy Bánffy ebben az összefüggésben a nemzetközi fejlemények fontosságát is nyíltan hangoztatta. Ezek híján ugyanis semmilyen kilátás sem lehetett volna a konkrét sikerre, vagyis arra, hogy az évtized közepén megszülető revizionista *remény* a megvalósíthatóság *hitébe* csaphasson át. Ennek a hitnek a különböző formáival a következő alfejezetben foglalkozunk.

Az új szervezet munkájának bemutatása előtt szükséges azonban a magyar kisebbségi vezetők politikájának taktikai háttéréről és lehetőségeiről szót ejteni. 1940 januárja és júliusa között több találkozóra került sor a román kormány tagjai és a magyar kisebbség képviselői között.⁹⁶ Hogy az utóbbiak minden apró sikernek örültek, azt mutatja Gyárfás egy összegezése Bánffy számára 1940. február 26-án. Ebben a Népközösség egy évi munkájára tekint vissza, ismételtén dicséri Silviu Dragomir kisebbségi minisztert, elégedettnek mutatkozik a kisszámú engedménnyel és úgy látja a helyzetet, hogy a belépés feltételeként 1939 januárjában támasztott követeléseik közül időközben több megvalósult.⁹⁷ Ugyanakkor azonban kényszerítve érezte magát arra, hogy az azóta kibocsátott rendeleteket a legélesebb kritikával illesse. Mi lehetett ennek a részben ellentmondásos magatartásnak az oka? A fennmaradt dokumentumok lehetővé teszik a kisebbségi kérdés egy igen fontos összetevőjének a megértését. Ez pedig az *anyaország* befolyásolási lehetősége. Végül is a különböző kisebbségi szervezeteket anyaországuk kormánya tartotta fenn anyagilag, s ez a támogatásért az érintett kisebbség ideológiai alkalmazkodását is megkívánhatta mindenkori politikájához, többé vagy éppen kevésbé határozottan. Ezt a legvilágosabban természetesen a legtöbb kelet-közép-európai német kisebbség nemzetiszocialista beállítottsága mutatja.⁹⁸ Románia magyar kisebbségének belső életére is igencsak erős befolyást gyakorolt a magyar kormány. Ez a beavatkozás különösen az 1930-as évek második felében vált meghatározóvá. Ezt egyrészt az 1932 óta egyre jobbra tolódó magyar kormányok politikája, másrészt az ezt képviselő új bukaresti magyar nagykövet, Bárdossy László (1934–1941) energikus föllépése magyarázza. Láttuk, hogy ő már 1938-ban nyomást gyakorolt

94 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 297-303.; Bárdi (szerk.): *Kényszerpályák* i. m. 27. forrás.

95 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 302.; Bárdi (szerk.): *Kényszerpályák* i. m. 27. forrás; ezt részben megerősíti egy román rendőrségi jelentés is 1938.X.22-ről, l. ASB, Fond 2349 (Dir. Generală a Poliției), Dos. 5/1938, 98-115. f., főleg 102., 109-111. f. A jelentésben leírtakat persze nagy óvatossággal kell kezelni, mert még Kaesó Sándort vagy Ligeti Ernőt is olyan nézetekkel vádolják meg, amilyeneket ismert véleménynyilvánításaik alapján kizárhatunk.

96 MOL K 64-86-1940-27, 509/res. pol. 226. f. (1940.V.12-i beszélgetés), 263-265. f. (1940.III.15-i beszélgetés); MOL K 64-86-1940-27a, 3965/res. pol. (1940. júliusi beszélgetések).

97 MOL K 64-87-1940-27a, 84-92. f.

98 A magyarországi németek példáján mutatja ezt be Norbert Spannenberger: *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler*. München, 2002. 140-148.

az akkori OMP elnökére, Bethlen Györgyre a Goga pártjával való szövetség érdekében. A választási szövetség létrehozásáért Bethlennek figyelmen kívül kellett volna hagynia mind Gogák antiszemitizmusát, mind a zsidó felekezeti magyarok emiatti esetleges fölháborodását. 1938 májusában Bárdossy egy magyar kormánytisztviselő előtt egyenesen bosszúságát fejezte ki amiatt, hogy vezető magyar kisebbségi politikusok nem tartják magukat az ő utasításaihoz. Azt javasolta, hogy a magyar kormány nekik „egyszersmindenkorra és minden félreértést kizáró módon” hozza tudomásukra, hogy a „nekik biztosított támogatás fejében velük szemben minő követelményt támaszt.”⁹⁹ Anélkül tehát, hogy a magyar kisebbségi politikusok saját akarata érvényesülési lehetőségét túlságosan le-, a magyar kormányéét pedig erősen túlértékelnék, azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy 1938 után a magyar követség egyre energikusabban követelte a romániai magyar politikusok beilleszkedését a megkívánt politikai sémába. Más szóval ez azt jelenti, hogy egyre nőtt a budapesti nyomás annak érdekében, hogy a kisebbség megnyilvánulásait és politikai taktikáját Magyarország külpolitikájával összhangba hozzák. Ezt mutatja a következő eset is. 1939 közepén a budapesti kormány helyzetértékelést kért a kisebbség állapotáról egy erdélyi magyar tollából az angol kormány számára. Balogh Artur jogász fogalmazta meg az erről szóló memorandumot. Bárdossynak azonban Balogh szövege nem volt eléggé egyértelmű, s ezért személyesen átdolgozta, s az általa élesebben megfogalmazott változatot is elküldte Budapestre.¹⁰⁰ A Népközösség vezetőségének a kezéből így lassacskán kicsúszott a saját valós helyzete megítélésének joga, és ő maga is tagadhatatlanul a nemzetközi hatalmi viszonyok feszültségmezejébe került. A változásoknak ez a menete természetesen nem volt teljesen ellenére, mert tudatában volt annak, hogy a kisebbségi lét általa kétségtelenül vágyott végét egy ilyen fejlődésnek kell előkészítenie. Csakhogy ez azt is jelentette ugyanakkor, hogy mozgástere egyre jobban beszűkült. Semmi sem világítja meg ezt jobban, mint az a levél, melyet 1940. február 2-án Teleki Pál magyar miniszterelnök intézett a bukaresti magyar követséghez, és amelyben részletes utasítások találhatók a Bánffy és kollégái által követendő stratégiáról.¹⁰¹ Eszerint nekik a készülő kisebbségi törvénnyel, de általában minden, a kisebbségeket érintő törvénnyel szemben kiváró, sőt visszahúzódozó magatartást kell tanúsítaniuk. Csak olyan törvények előkészítésében vegyenek részt, amelyek az egész lakosságra vonatkoznak. Szász Pálnak egészen nyíltan ki is fejtette, hogy „*a magyar kisebbség vezetői nem is követelhetnek annyit, mint amennyit a román kormányának meg kell adnia*”, mert „*a román–magyar kérdés ma már oda fejlődött, hogy a román államnak és a királynak egy olyan nagyszabású és oly messzemenő elhatározásra kell jutnia, amely messze meghaladja mindazokat a kívánságokat, követeléseket, melyeket a magyar kisebbség vezetői valaha is támasztottak...*”¹⁰² Bánffynak és Szász

99 MOL K64-77-1938-27, 164/res. pol., 194/res. pol. 6. f. (Bárdossy 1938.III.9-i távirata).

100 MOL K64-82-1939-27b, 611/res. pol., 70-80. f. (Bárdossy jelentése), 83-101. f. (Balogh emlékirata), 617/res. pol., 130-148. f. (Balogh emlékiratának Bárdossy által átdolgozott változata), 705/res. pol., 214-218. f. (a nagy-britanniai magyar követ, Barcza Géza jelentése 1939.VII.31-én arról, hogy az emlékiratot átadta Sir Orme Sargentnak, a Foreign Office politikai osztálya vezetőjének). Az egész ügy háttérében az állt, hogy a magyar külpolitika az angoloknak azt szerette volna bizonyítani, hogy az erdélyi magyarság helyzete a Nagy-Britannia által Romániának adott határgarancia (1939. április) óta rosszabbodott, mert a román kormány azzal visszaélt. A brit diplomácia viszont nem hagyta magát befolyásolni, és a bukaresti követség Erdélybe küldte egyik munkatársát. Ő arra a következtetésre jutott, hogy a kisebbség helyzete rossz ugyan, de jobb a garancia nyilatkozat előtt sem volt. L.: Public Record Office, Foreign Office (FO), 371/23842 (főleg 239-242. f.), valamint az erdélyi magyarokról még: FO 371/24427.

101 MOL K64-86-1940-27, 188/res. pol., 28-32. f. Ebbe az irányba mutat már Teleki 1940.I.29-i távirata is, uo. 44-45. f. 102 Uo. 29. f. Kiemelés az eredetiben.

tehát be kellett látniuk, hogy 1940 elején a kisebbség problémája már nem Románia belpolitikai ügye, hanem Románia és Magyarország közti kérdés volt. Az erdélyi származású magyar miniszterelnök¹⁰³ ismételten hangsúlyozta, hogy a kisebbség követeléseit nem srófolhatja elég magasra, nem is tud annyit követelni „mint amennyit az oláh kormányzatnak most spontánul meg kell adnia”, hiszen „új helyzet állt elő az utolsó három hónapban, főleg az által, hogy a magyar-román kérdés, mint erdélyi kérdés, *mint területi kérdés is* fel van vetve az egész világon”.¹⁰⁴ A romániai németekkel ellentétben a magyarság többé nem „feltétlen kisebbség”,¹⁰⁵ s ezért nem szükséges a németekhez igazodnia. Ily módon igyekezett Teleki a követségen keresztül Bánffyban a magyar kisebbség állítólag különleges helyzetét tudatosítani.

Csak e háttérfejemények ismeretében lehetséges a Népközösség politikai stratégiájának helyes értékelése. Az 1920-as és '30-as években az OMP politikusai is megbeszéltek – akár a bukaresti követségen keresztül, akár személyes találkozóikon magas rangú budapesti kormányhivatalokban – terveiket és szándékaikat, parlamenti állásfoglalásaikat és helyzetértékeléseiket. Csakhogy az ő döntési játéktérük a negyedik évtized közepéig lényegesen nagyobb, mert Magyarország nemzetközi jelentősége sokkal kisebb volt. Minél valószínűbbé vált revizionista külpolitikájának sikere, tehát 1938 után, annál szűkebb korlátok közé szorította Budapest a magyar kisebbségek cselekvési játéktérét, hogy helyzetükkel a nemzetközi politika síkján a maga céljai érdekében érvelhessen. Tény viszont, hogy ezekkel a célokkal e kisebbségek messzemenően egyetértettek. Románia esetében a kisebbségi politikusoknak ez az önkéntes alávetettsége a magyarországi külpolitika céljainak segít abban, hogy társadalompolitikai törekvéseiket fölvezoljuk. Ezekkel a törekvésekkel ugyanis a politika más területein való eredménytelenségüket próbálták ellensúlyozni.

A magyar lakosság nagy tömegei számára a Bánffy által vezetett szervezet fontossága társadalompolitikai munkájában állt. Ennek mindenekelőtt gazdasági és szociális vonatkozásai voltak jelentősek, vagyis behatolása olyan területekre, amelyek korábban teljesen az OMP figyelmén kívül estek. E tevékenység alapját a *Népközösség* helyi szervezetei képezték, kiépítésük azonban csak lassan haladt előre, mert a szervezet a román *Front* kisebbségi tagozata volt, ezt pedig a magyarság elutasította. Így történhetett meg, hogy Kolozsvárott, a magyarság gazdasági-politikai centrumában még az alapítás után jó hét hónappal, július 31-én sem létezett helyi tagozat, amint az a Katolikus Népszövetség elnökének, Bálint Józsefnek a képviselő Bartha Ignác számára készített kolozsvári följegyzéseiből kiderül: „az összmagyarság nincs még bizalommal a Magyar Népközösséggel szemben [...] S nemcsak egy bizonyos réteg van így, hanem [...] a társadalom különféle osztályai és emberei csaknem 99%-ban bizalmatlanok”.¹⁰⁶

Alig egy fél év múlva, 1940 januárjában Bánffy egy emlékiratban mégis arról a nagy támogatásról beszél, amelyet a *Népközösség* a kisebbség részéről élvez.¹⁰⁷ Az előző év második felében végbement változás okát az 1939. július 10-én elfogadott Alapszabályban találhatjuk. Ez kijelölte a szervezet fölépítését és különböző szerveit, meghatározta összetéte-

103 A három (többé-kevésbé) konzervatív-liberális szemléletű erdélyi származású arisztokrata, Bánffy Miklós (*1873), Bethlen István (*1874) és Teleki Pál (*1879) életútja keresztezodési pontjaira, az öket egyaránt ért hatásokra és mindezek által alakított gondolkodásmódjuk hasonlóságára többször is utal Romsics: *Bethlen* i. m., például 25-27.

104 MOL K64-86-1940-27, 188/res. pol. 30. f. (Teleki levele; kiemelés az eredetiben).

105 Uo.

106 MOL K63-249-1939-27/4, 379. f.

107 Bánffy szerint a magyaroknak majdnem 100%-a tagja volt a Frontnak. Arról persze nem beszél, hogy a Népközösségen keresztül vagy sem, l. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 299.

lükét és alapvető célként tűzte ki a kisebbség gazdasági, szociális és kulturális képviselését.¹⁰⁸ A társadalmi munka szempontjából azok az irányelvek voltak fontosak, amelyek a szervezet fölépítésére vonatkoztak, mert annak lehetőleg a népcsoport minden tagját magába kellett foglalnia. A Népközösség a Romániában élő összes magyar együttese akart lenni. Alapjai legkisebb sejtékné a *szomszédságok* vagy *tízes csoportok* voltak. Ezeket egymás mellett lakó családok alkotnák. Több ilyenből alakulna egy *főtized*, belőlük pedig a kerület. A belső összetartás elősegítésére a gazdagabb szomszédságoknak támogatniuk kell a szegényebbeket.¹⁰⁹ A befolyt tagsági díjak – nagyságukat ki-ki maga állapította meg anyagi helyzete szerint, de egy adott minimum fölött – korábban elképzelhetetlen méretű jótékonyági tevékenységet tettek lehetővé. A jogosultakat a *tizedek* vezetői („tizedesek”) jelölték ki; fölöttük álltak a *főtizedesek*. Így a segílyt valóban el lehetett juttatni a rászorulóknak. Szemléletesen ábrázolja ezt a munkát éppen a kolozsvári helyi szervezet 1940. júniusi beszámolója. Eszerint ott 20-30 család alkotott egy *tízes rendszert*. A város 50.000 magyarjából 30.000-et sikerült beszervezni.¹¹⁰ A(z) inkább csak csepegő, mint csurgó) tagdíjakból támogatták a szűkölködőket: nők önként segítettek sokgyermekes családoknak, orvosok és gyógyszerészek, de ügyvédek is díjazás nélküli szolgálatokat nyújtottak a rászorulóknak, tudományépszerűsítő előadásokat és ingyenes színházlátogatásokat szerveztek, s a közösségi szellemet az árvízkárosultak megsegítésével is erősítették.¹¹¹

Ennek az 1938 után hirtelen bekövetkezett magatartásváltozásnak az oka az Alapszabály 3. paragrafusában található: „A Népközösség a maga szolgálatára bármelyik tagját felszólíthatja [...] A népközösségi irodák támogatását csak az a tag veheti igénybe, aki a jelen szabályzat 35. §-ban írt kötelező minimális járulékot megfizeti, kivéve, ha a járulék fizetése alól felmentést kapott”.¹¹² Semmiképpen sem akarjuk ezzel az önkéntesen dolgozó tagok érdemeit csökkenteni, csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a szervezetnek arra is lehetősége volt, hogy nyomást gyakoroljon rájuk, amint azt a kolozsvári részleg – bizonyára nem alap nélküli – figyelmeztetése mutatja: „...ismételten hangsúlyozzuk, hogy a *heti tagdíj megfizetése* a tagsággal járó első alapkötelezettség, *de ezenfelül minden tagnak erkölcsi kötelessége segíteni azzal, amivel tud* mindenütt, *de elsősorban az ő tizedében*. Hogy a tizedeken belül ez a kölcsönös segélynyújtás hogyan megy, az függ elsősorban a tizedestől és a tizedszellemtől.”¹¹³ Ennek az intésnek egyaránt van erkölcsi és szociális oldala. Ezt azért kell kiemelnünk, mert a *Népközösségről* néha még mai közleményekben is idealizált kép rajzolódik ki.¹¹⁴ Hiszen nem lehetett véletlen, hogy a Sulyok által évek óta létrehozni kívánt, büntető erővel is fölruházott szervezet pillanatok alatt létrejött és működőképesé vált. (Sulyok a munkájában már nem vett részt, mert 1939-ben áttelepedett Budapestre.) Jóllehet semmiféle kizáró jelleg, antiszemita vagy náci színezet nem volt benne – mint Sulyok gondolkodásában –, le kell szögeznünk, hogy a *Magyar Népközösség* létrejönni, működni és eredményeket fölmutatni csakis egy autoritér és totalitárius

108 A szabályzat egy példánya: MOL K63-250-1939-27/4, 320-326. f.

109 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 245.; Csörtán Márton: *A Kolozsvári Tízes Szervezet. Hítel*, 1943, 4. sz. 232.

110 *Népközösségi Útakon. Jelentés a Romániai Magyar Népközösség Kolozsvári Tagozata tevékenységéről 1940. jan. 1-től aug. 1-ig*. Népközösségi tájékoztató, Kolozsvár, 1940. 3., 8.

111 Uo. 9-21.

112 MOL K63-250-1939-27/4, 321. f.

113 *Népközösségi Útakon* i. m. 10. Kiemelés az eredetiben.

114 Már: *Magyar Népközösség* i. m. 105.

politikai és társadalmi rendben volt képes – mert egész egyszerűen ez volt létezésének a föltétele. A többségi nemzet nyomására jött létre, de hasonló nyomást gyakorolt a népközösség a vezetősége is a tagokra – a siker érdekében. Már egy csak részben is demokratikus rendszer, amely a kényszerítő nyomás kifejtését nem engedte meg (mint az 1938 előtti vagy az 1940 utáni) a végét jelentette.¹¹⁵ 1940 elején aztán a kisebbség liberálisabb köreiben a szervezet fegyelmi szabályzata keltett nem véletlenül föltűnést. Ez előírta mindazok kizárását a *Népközösségből*, akik fegyelmi vétséget követnek el.¹¹⁶ Hogyan egyeztethető ez össze azokkal az elképzelésekkel – mulatott Jakabffy a szabályzat ideológiai kiforrottságán –, amelyek szerint az ember egy népközösségnek születése által válik tagjává, mint egy sorsközösségnek?

A Népközösség előnyére vált viszont, hogy egy magas pozíciót (szenátorit) olyan személlyel tudott betölteni, akinek a teljesítményét még román politikusok is elismerték.¹¹⁷ Szász Pál az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke volt, és 1936 óta tevékenykedett a mezőgazdaságban dolgozók érdekében. Az EMGE 1938-tól kezdve fokozta munkáját a széles tömegek javára, s ez a Népközösség segítségével is történt.¹¹⁸ Az EMGE tanfolyamokat rendezett a falusi lakosság részére, megismertette őket az új mezőgazdasági módszerekkel és technikákkal, vetőmaghoz segítette őket és állatállományuk megújításához is segédkezett nyújtott. Ez a munka a Népközösség számára azért volt előnyös, mert szervezésekor meggyorsította a falusiak belépését, s a szervezet társadalmi támaszát erősítette. Korábban nem létezett ilyen szoros kapcsolat a politika és a gazdaság között. Ez is megerősíti Mikó előbb idézett értékelését az OMP-nek a „magas” politikára koncentráló munkája és a Népközösség addig ismeretlen társadalompolitikai tevékenysége közti lényegbeli különbségről. Bánffy tömegszervező munkájának legnagyobb sikerét azonban a magyar munkások belépése jelentette. Ezt 1939. december 3-án hozták nyilvánosságra képviselőik.¹¹⁹ Efeletti örömeinek Bánffy egy (nyilvánosságra került) levélben adott kifejezést. Ezt Bartalis Sándor szenátorhoz, a munkásság képviselőjéhez intézte. Ez a siker nemcsak a Népközösség társadalmi alapját szélesítette a magyarság egy jelentős részével, de a szervezet általa az egykori OMP-n is túltett, mert az a különböző munkásszervezetekkel szemben mindig gyanakvással viseltetett.¹²⁰ A munkások képviselői a Népközösség vezető tanácsában két helyet kaptak, és megígérték nekik, hogy a munkásságot minden helyi szervezetben megfelelő módon figyelembe veszik. A jórészt szociáldemokrata szervezetségű magyar munkások magatartása a Népközösséggel szemben

115 A Népközösség tízes rendszere a II. bécsi döntés után csupán Kolozsváron működött tovább, Észak-Erdély többi részén széthullott.

116 Cseresnyés Iván (= Jakabffy Elemér): Népközösségünk fegyelmi szabályzata körül. MK, 1940, 9. sz. 190-192.

117 Így legalábbis Mikó, az OMP, majd a Népközösség bukaresti irodájának munkatársa: *Huszonkét év* i. m. 219.; I. még egy rendőrségi jelentés állítását: ASB, Fond 2349 (Dir. Generală a Poliției), Dos. 5/1938, 98-115., főleg: 105-107. f.

118 Demeter Béla –Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*. Budapest, 1940.

119 A magyar munkásság vezetőinek bucurești értekezlete kimondotta csatlakozását a Magyar Népközösséghez. KÚ, 1939.XII.6., 1.

120 Bánffy levelének a közlésével tehát a *Keleti Újság* (Bethlen György befolyása alatt álló szerkesztősége) valójában a szerzőt magát akarta rossz színben feltüntetni azáltal, hogy Bánffy még munkásokkal is paktál, holott ők nem lelkesednek a nemzeti érdekekért, inkább nemzetközi és kommunista nézetek hívei. Bánffy Miklós levelet intézett a romániai magyar munkásság csatlakozása alkalmából Bartalis szenátorhoz. KÚ, 1939.XII.9.; Új úton. KÚ, 1939.XII.11., 1.; Kacsó Sándor: Magyar munkásság a Népközösségben. BL, 1939.XII.10., 1.; A Romániai Magyar Népközösség központi elnöki tanácsa nagyhorderejű ülést tartott Kolozsváron. Ell., 1939.XII.19., 3.; A munkásság a Romániai Magyar Népközösségben. ML, 1939.XII.7., 1-2.

mégis felemás maradt. Több feljegyzés meg brosúra szerint számukra az csupán Magyarország kapitalista érdekeit kiszolgáló (fasiszta) szervezet volt.¹²¹

A szélesebb társadalmi rétegeknek a Népközösségbe való teljes besorolása utolsó lépését a Magyar Kisiparosok Országos Egyesületének alapítása jelentette 1940. január 28-án.¹²² Ezt a szakaszt előre lehetett látni, hiszen a kisiparos Szabó Béni a Népközösségnek alapítása óta tagja, korábban viszont az OMP országosan ismert politikusa volt. Ezért ez a lépés egyben az OMP-vel való kapcsolatot is jelezte. Bánffy-nak sikerült tehát így elérnie, hogy a magyarság többsége formálisan is, de tényszerűen is felsorakozott az új szervezet mögött. Amint azt a kolozsvári helyi szervezet munkájának bemutatásával illusztráltuk, a Népközösség képes volt szociális, gazdasági és művelődési céljaiból jónéhányat megvalósítani. Ezt a teljesítményt természetesen nagy érdemként kell elkönyvelnünk, amelyhez hasonlót az egykori OMP nem tudott fölmutatni. A magyar politikusok 1938 után arra törekedtek, hogy a *nép* valódi *közösségét* teremtsék meg, amelyben mindenki mindenkiért felelősséget érez (mindenekelőtt a magyar parasztságért¹²³). Sokoldalú fáradozásaik természetesen fölkeltették a román hatóságok gyanakvását. Ezek a Népközösségben nemcsak államellenes, de szeparatista jellegű szándékot és működést véltek fölfedezni, s ezt megpróbálták akadályozni is. A *Front* egy jelentéstevőjének nem tetszett például, hogy az udvarhelyi körzet korábban széthúzó, néha még román pártokra is szavazó magyarjait – a jelentés szerint a terület lakosságának 90%-át! –, a *Népközösség* összefogta.¹²⁴ Minden ügyes-bajos dolgukat az új intézményen keresztül oldják meg. Csakhogy a Népközösség gazdasági, szociális és kulturális működése csupán látszattervékenység, mert valójában csak „magyar irredenta” célokat követ.¹²⁵ Konkrét bizonyítékok mindegyike a jelentésben nincsenek. A *Népközösség* munkáját a háború egyre súlyosbodó föltételei között is folytatta egészen a *Front* 1940. június 21-ei föloszlatásáig. A magyar politikusok (elsősorban Gyárfás és Bánffy) ekkor azonban megértették az idő szavát, és a magyarság belépését az újonnan alapított totalitárius jellegű szervezetbe (a Nemzet Pártja) nemcsak elodázták, de a román kormány hozzájárulását is megszerezték ahhoz, hogy a kisebbségnek egyelőre nem is kellett belépnie. Erről közleményt is megjelentettek 1940. július 15-én.¹²⁶ A magyar kisebbség érdeklődése ebben az időben még erősebben fordult a nemzetközi események felé, mint korábban. Külföldi rádiójelentésekből, valamint saját sajtója gyér híradásaiból rég kihámozta, hogy 1938 óta egyre erősödő hite államjogi helyzete gyors megváltozásában napról napra a megvalósulás fele közeledik. Az ezzel összefüggő ideológiai járulékokkal és e revizionista meggyőződés formáival a következő alfejezet foglalkozik.

121 L. Jordáky Lajos naplőfeljegyzéseit 1939–1940 őszéről és tavaszáról, JLII, Napló; ezenkívül I. írását 1940 július–augusztus tájáról: Opportunizmus ellen. JLII II. 32; valamint Kurkó Gyárfás: *A magyar népi közösségért. Mit kíván és miért szervezkedik a brassói magyar munkás, kisiparos, székely alkalmazott és értelmi dolgozó?* Brassó, é. n.; Szenkovits Sándor: *Nem kapitulálni! Ellenállni! Hozzászólás a Magyar Népközösség kérdéséhez.* Cluj, 1939.

122 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 248.; Már: *Magyar Népközösség* i. m. 104.

123 Így pl. László Dezső, akit az általa használt terminológia tanúsága szerint (ebben egyre gyakrabban van szó „vér-, lélek-, sors- és hivatásközösségről”) korának jobboldali áramlatai nem hagytak teljesen hidegen, l. tőle: Van-e erdélyi magyar egység? Ell., 1940.I.12.; a parasztról mint értékörzőről uő.: *Magyar Népközösség.* Ell., 1939.X.15., 13.; *Magyar Tengely.* Ell., 1939.II.12., 3.

124 ASB Fond 602 (Frontul Renașterii Naționale), Dos. 323/1940, 3-6. f.; hasonlóképpen fogalmaz egy Csík megyei jelentés, ez ráadásul az ottani magyaroknak a regátba való átköltöztetését javasolja a könnyebb elrománosítás végett, Dos. 321/1940, 4-7., 12-16., 18-22. f.

125 Uo.

126 A romániai magyarság később iratkozik be a NemzetPártjába. KÚ, 1940.VII.16., 1.; Mikó: *Huszonkét év*, i. m. 258.

3. Az elutasítás formái

3.1. A Harmadik Birodalom megítélése

A magyar kisebbség viszonya a nemzetiszocializmushoz a királyi diktatúra éveiben sokkal erősebben kötődött a külpolitikai helyzethez, mint azelőtt. Jóllehet a magyarok 1937 előtt is világosan látták, hogy egy számukra kedvező külpolitikai fordulat csak Németországtól várható, a belmagyar párbeszédekben mégis inkább az ideológiai jelleg volt előtérben. 1938 után azonban a nemzetközi politikában egymás nyomába léptek a következményekkel terhes események: az Anschluss (Ausztria bekebelezése), a müncheni egyezmény, az első bécsi döntés, a magyar csapatok bevonulása Kárpátaljára és a háború kezdete. Ez az egyszerű fősorolás azonban csak halványan érzékeltetheti, milyen erővel ragadták meg e világtörténelmi jelentőségű fejlemények a korabeli romániai magyarság képzetét. Minthogy majd mind-egyiküket egy hetekig, sőt hónapokig tartó kötérlhúzás előzte meg, többszörös hatásuk volt a magyarokra. Ily módon az a figyelem, amellyel a Harmadik Birodalom külpolitikai lépéseit követték, egyre nőtt és meghaladta a (nemzetiszocialista) világnézete iránti érdeklődést. Az 1936–1937 körül megszilárduló *reményt* egy határrevízió után fölváltotta a *hit*, hogy a status quo antehoz való visszatérés rövidesen be is következik. Ennek mikéntjéről több elképzelés is létezett, de az bizonyosnak vehető, hogy a romániai magyarság nagy része e visszatérést óhajtotta. Csak egy kis (kommunista) csoport tiltakozott ellene, állami támogatással.

A magyar kisebbség érdeklődését a német külpolitika eredményei iránt ekkor az határozta meg, hogy ideológiai összezárkozásuknak megfelelően a magyarokra az 1933-as évben jellemző szellemi sokrétűségéből alig maradt meg valami. A korabeli nyilvános állásfoglalások csupán két egymással szembenálló nézőpont meglétére engednek következtetni; tőlük eltérő vélemények iránt a korabeli erdélyi magyar társadalom alig mutatott fogékonyságot.

A romániai magyar sajtó a külpolitikai eseményeknek mondhatni túlzott figyelmet szentelt. Ezt az is okozta, hogy a pártok betiltásával ez a sajtó – a politikai elit és az olvasók kapcsolatának fő eszköze – elvesztette egyik fontos belpolitikai témáját. Fogalmaznia a cenzúra miatt ugyan óvatosan kellett, olvasótáborát azonban a húszéves gyakorlat már megtanította az újságírói nyelv dekódolására.¹²⁷ Az 1939 utáni magyar sajtóviszonyok egy másik jellemző változása volt, hogy a konzervatívok vezető orgánumát, a *Keleti Újságot* Németország megítélése tekintetében az *Ellenzék* jobbról előzte meg.

A *Keleti Újság* visszafogott állásfoglalása a Reich-ről természetesen nem érintette a román államról alkotott véleményét. Ezt az az írás is mutatja, amely Ausztria Németországhoz való csatlóását tárgyalja: szinte görcsösen hangsúlyozza az eljárás „normális” voltát.¹²⁸ Az esemény hosszú távú következményeinek értékelésekor pedig kivételesen a *Brassói Lapokkal* egy hullámhosszra kerül. Állásfoglalásaik akkor találkoznak, amikor a szerzők a német „életter politikát” a magyar állam integritása számára veszélyként jelölik meg.¹²⁹ Ugyanakkor az 1936

127 Tanulmányok Paál következő följegyzései (*Romániai erjedés* címen) 1938.III.27-éről: „A cenzurázott sajtó egyedül a külpolitikai eseményekben való tájékozódásra ad módot. A jobboldali és baloldali lapok közti különbség is úgy ismerhető fel, hogy például a baloldaliak ijedeznek a német terjeszkedésen, vagy a spanyol nemzetiek előrehaladásán, viszont a jobboldaliak kiemelve hozzák, hogy a szudétánémetek miatt bajban van Csehszlovákia, s Mussolini, Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia hogyan helyeslik a német előhaladást”, I. P.ÁII MS 765 I/275, 3.

128 Új fejezet kezdetén. KÚ, 1938.III.17., 1.

129 Kacsó Sándor: A duna-völgyi életter. BL, 1938.III.20., 1-2.; Dr. Mikó Imre: Ausztria az Anschluss után. III. A nemzetiségi kérdés. KÚ, 1938.V.9., 12.

óta *Magyar Lapok* címen megjelenő korábbi *Erdélyi Lapok* reakciója az Anschlussra román újságokból vett idézetekben merült ki. Azok nyomán a lap azzal érvelt, hogy az odacsatolást el kell fogadni, mert Ausztria az önrendelkezési jog alapján maga mondott le függetlenségéről. Ezt a döntést nehéz volna az etnikai elvvel szemben állva megtámadni (az osztrák államiságot előíró párizsi szerződés védelmében). A kijelentés jelentősége abban rejlik, hogy a román–magyar határ mentén egységes tömbben élő magyarok bizonyára felismerték a hasonlóságot saját helyzetük és Ausztria odacsatolása között.¹³⁰ Egy héttel később egy vezércikkében Sulyok István leszögezte: „A nemzetek lelki kialakulása már régen befejeződött folyamat. Új nemzetek nem tudnak ma már megalakulni. Legkevésbé ugyanabból a népből s méghozzá egymás mellett.”¹³¹ Ezek az apodiktikus kijelentések azonban a kisebbség körében 1935 óta kimutatható népiség eszmével álltak összhangban, hiszen ez is az egymás mellett élő néprészek összetartozását hirdette a politikai határok ellenében. Ezek ugyanis népeket csak látszólag választhatnak szét. Sulyok számára azonban a „történelmi változás” – ahogy az Anschlusszt nevezte – végre a Duna-medencében is véget vetett a bizonytalanságok idejének. Ugyanekkor a lap főszerkesztője, Paál, egy, Gyárfásnak küldött iratban a magyar lakosság széles köreiben növekvő várakozásról így írt: „Tagadhatatlan, hogy a magukat leigázottaknak érző rétegekben gyakori a felsóhajtás: 'Bár már ide is jönne Hitler!' Aki a szomszédjaival is félve beszélhet magyarul; aki hiába keres munkát; aki még utcaseprésért is hiába folyamodik, az a sok egyszerű, szegény ember mind így beszél.”¹³²

Feltűnő gyorsasággal fordult a magyar sajtó az Anschluss után a szudétánémet kérdés felé. Az erről szóló cikkek elemzésekor szem előtt kell tartanunk azonban, hogy a szudétánémetek helyzete iránti empátiából nem feltétlenül kell a nemzetiszocializmus iránti rokonszenvre következtetnünk. Indokoltabb az az értelmezés, hogy a téma a legtöbb magyar megfigyelőt saját népe helyzetére és kinyilváníthatatlan reménykedéseire emlékeztette. Az, hogy a szudétánémetek saját területük számára autonómiát követelnek, arra vezethető vissza – írta például az *Ellenzék* –, hogy „az újonnan felépült államoknál még gyorsabban megbosszulja magát az az államvezetési elv, mely csak a többség érdekeiről vesz tudomást, a kisebbségi érdekeket nemlétezőnek tekinti.”¹³³ A müncheni egyezményt az újság az „önrendelkezési jog elismeréseként”¹³⁴ jellemezte – a magyar kisebbség pontosan tudta, hogy ő ezt a jogot nem kapta meg –, és leszögezte: „A szudétánémet követeléseknek a német birodalom páratlan hatalma szolgáltatta a megfelelő háttérrel. Teljesen valószínűtlen azonban, hogy a történelmi Csehország megbontása a népi önrendelkezési jog elismerése által ne járna további következményekkel.”¹³⁵ Az *Ellenzék*ben addig ilyen hangok nem voltak kimutathatók, jogos tehát a kérdés, hogy mi magyarázza fölbukkanásukat. Mert bár a lap minden magyar újsághoz hasonlóan föllépett a kisebbség érdekeiért, korábban még a konzervatív pártlapnál is visszafogottabb hangot ütött meg. Jóllehet a németek számára biztosított „önrendelkezés”-re való fenti célozgatások oka egyértelműen ma már nem tisztázható, kézenfekvő a gondolat, hogy az öntudatos hang a Bánffy-körnek a kisebbség vezetésére irányuló törekvéseivel függ össze. Gyárfás és Bethlen köztudomás szerint attól tartottak, hogy egy új szervezet alapításának hivatalos

130 A román sajtó vezető lapjai Ausztria csatlakozásáról. ML, 1938.III.16., 1.

131 S. I.: Az új helyzet. ML, 1938.III.23., 1.

132 Paál följegyzései 1938.III.27-éről: *Romániai erjedések*. PÁII MS 7651/275, 3. Paál utalását az anyanyelvük miatt megfélemlített emberekre a szöveg egy másik helye világítja meg, ahol leírja, hogy Kolozsvár katonai parancsnoka megtiltotta a magyar nyelv használatát nyilvános helyeken, piacokon stb.

133 Az elhalasztott világrendőri hivatás. Szudétánémet követelések. Ell., 1938.IV.3., 2.

134 A müncheni megegyezés. Ell., 1938.X.2., 2.

135 Uo.

engedélye fejében Bánffy esetleg „nemzeti érdekek”-ről lemondani, illetőleg őket kis engedményekért „eladni” is hajlandó. A fenti hangvétel ezért e – Bánffy által bizonyára ismert – vádak tárgytalanságát volt hivatva bizonyítani (az *Ellenzék* ugyanis az ő befolyása alatt állt).

A szudétanémet kérdés a *Keleti Újság*ban is hamar fontos szerephez jutott. Már 1938 márciusában tudósít a lap a Birodalom „birtoklási vágyáról”, s ezt az ottani ipari központok létevel magyarázza.¹³⁶ Mikó Imre némiképp elégedetten állapítja meg, hogy a nemzetiségi kérdés Európában előtérbe került, és „a válságot anélkül megoldani nem lehet, hogy az kihatással ne legyen Közép-Európa minden kisebbségének életére”.¹³⁷ Véleménye szerint nem valamely ország belügyeiről van szó, hanem annak a nemzetközi jognak a kríziséről, amely addig Európában mind a status quo, mind a kisebbségvédelem alapját képezte. Mikó tehát arra emlékezteti az olvasót, hogy a nemzetek közösségének igenis joga van a beavatkozásra, ha egy nemzeti kisebbség helyzete nem kielégítő. A *Keleti Újság*ból is kiderül tehát a szudétanémetek és a romániai magyarság helyzete közti hasonlóság felismerése. Ezáltal a lap olvasóit a külpolitikai események remélt következményeire próbálta figyelmeztetni. Ezt a szerepet töltötték be a dőlt betűs kiemelések, amelyek majd mindig a magyar kisebbség helyzetére voltak sokatmondóan alkalmazhatók. A müncheni egyezmény feszült légkörében az eseményt kommentáló vezércikk részben Romániának szóló ajánlatként volt értelmezhető: „Csehszlovákia homogénebb lesz, nem kell folytonosan ellenséges támadásoktól tartania”.¹³⁸ Az országnév a következő mondatban is pusztá behelyettesítendő változóként hat: „A szövetségi rendszer, amelyre Csehszlovákia felépítette a maga törekeny biztonságát, immár erejét veszítte”.¹³⁹

Még a többiekkel ritkán egy véleményen levő *Brassói Lapok* is megértést mutatott a szudétanémetek és követeléseik iránt, mert szintűgy fölismerte a hasonlóságokat hátrányos helyzetükkel és diszkrimináltságukkal.¹⁴⁰ Ezt azonban nem használta fel arra, hogy a magyarokban reményt keltsen helyzetük megváltozására. Ennek oka lehet ugyan a sejtés is, hogy egy esetleges határváltozás a lapkiadó városát úgysem érintené, valószínűbbnek tűnik azonban az, hogy a lap számára félelmet keltő volt az erős Harmadik Birodalom egyre közelebb kerülése.¹⁴¹ Ezt sugallják az Anschlusra és a müncheni egyezményre vonatkozó reakciói.

A magyar kisebbség dilemmáját az okozta, hogy 1938-tól kezdve látnia kellett, amint egy, a nyugati politikusok és sajtó által demokrácia és törvényesség nélküli diktatúrának kikiáltott állam minden ellenállás nélkül országok sorát csonkította meg. Még azt is megtehetette, hogy nemzetének a határokon kívül élő részeit visszavigye a birodalomba („Heim in Reich!”: ez volt a Henlein-jelszó szeptember 15-én¹⁴²). Az ebből fakadó dilemmát részletezik Paál alábbi följegyzései: „A demokrácia népuralmat jelent, vagyis minden népnek saját önelhatározása szerinti életét, az ehhez való szabadság jogát. Mégis most a 'demokrata' világírányzat a népkisebbségek önkormányzat iránti követelményét ellenzi. Így jön a demokratizmus gyakorlatilag önmagával ellentmondásba, csak azért, hogy ideológiai ellenfelének, a nemzeti irányzatnak ne adjon igazat. De látni való, hogy az önkormányzatot követelő 'fasizmusban' ezúttal

136 A nagy beszéd. KÚ, 1938.III.27., 1.; Dávid Iván: Csehszlovákia három és fél millió németje. KÚ, 1938.III.30., 4.

137 Mikó Imre: Előtérben a nemzetiségi kérdés. KÚ, 1938.VI.13., 1.

138 (1): A megegyezés. KÚ, 1938.X.3., 1-2.

139 Uo. Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia együtt alkotta az ún. kisanantot.

140 Kacsó Sándor: A kisebbségi kérdés érdekes változatai Csehszlovákiában. BL, 1938.IV.10., 1-2.; Halász Sándor: Kacérkodás a szudétanémet Anschlussal. BL, 1938.IV.10., 11.; Mít sérelmeznek a szudéta-németek? BL, 1938.V.9., 5.

141 Kacsó Sándor: Az új európai korszak küszöbén. BL, 1938.X.2., 4.

142 Zimmermann: *Die Sudetendeutschen im NS-Staat* i. m. 63.

mégis több a demokratság, mint az önkormányzatot ellenző 'demokrata' oldalon".¹⁴³ E sorok szerint tehát Paál továbbra is az olasz és a német rezsimben látta azokat az erőket, melyek saját kisebbsége követeléseit megvalósítani képesek lehettek (mint korábban a hitleri hatalommegragadás alkalmából, vagy amikor népiség-ideológiát propagált). Figyelemreméltó itt a szóválasztás: a „demokratizmus” forma ugyanis a magyarban alig használatos (más nyelvekben sem igen). Ezzel a kissé homályos és talán pejoratív ízű terminussal mintegy a „demokráciát” degradálta (nem először) a kérészéletű izmusok szintjére. Mert a demokrácia a magyar kisebbség egy részének a szemében két tekintetben is csődöt mondott: 1918-ban hirdette ugyan az önrendelkezési jogot, de nem részesítette benne a legtöbb nemzeti kisebbséget. Másodsor – hangoztatták a magyarok évek óta –: a demokrácia a többség elvére épül, ez viszont saját lényege szerint megengedi a kisebbség rendszeres leszavazását. Egy nemzeti kisebbség ezért a többségi nemzetnek kénye-kedvére ki van szolgáltatva, s ez a nemzetállamok korában erőszakos beolvasztását (asszimilációját) jelenti. Mert egy nemzeti kisebbségnek sosincs lehetősége arra, hogy ő maga hozzon intézkedéseket a saját javára. Diktatórikus rendszerek megígérték viszont a kisebbségi kérdés hosszas viták nélküli megoldását, s ez őket sokak szemében rokonszenvenessé tette. Megfontolandó az is, hogy a kisebbséghez való tartozás élménye a legtöbb etnikai csoport számára újdonság volt a két világháború között. Ugyanekkor azonban semmilyen általánosan elfogadott és járható út és mód nem volt ismeretes, amely lehetővé tette volna egy nemzeti kisebbség számára saját identitásának a megőrzését egy idegen államban. Ez vezetett oda – mint a romániai magyarság esetében –, hogy egyes csoportok olyan elképzelések felé fordultak, melyek később zsákutcának bizonyultak. A szudétanémet krízis tanulságát Paál ezért így fogalmazta meg: „Problémának maradni! Csak ez kényszeríti ki a helyes megoldást”.¹⁴⁴

Nem meglepő ezután a szudétanémetek helyzetének együttérző ábrázolása a *Magyar Lapok*ban. A szerkesztőség Ausztria csatlakozása után pár nappal bemutatta, milyen németellenes politikának és méltánytalan bánásmódnak volt a szudétanémet kisebbség az előző évtizedekben állítólag kitéve, és hogy leghőbb vágya most a „nemzeti autonómia”.¹⁴⁵ A csatlakozásról (Anschluss) szóló német népszavazás a lap számára még arra is alkalmat kínált, hogy a Harmadik Birodalom sikereiről egy hosszabb cikket jelentessen meg.¹⁴⁶ E sikerek alapja nemcsak kül-, hanem belpolitikai jellegű is – oktatta ki mintegy a szerző az olvasókat saját viselkedésük fontosságáról a következmények szempontjából. A kívánt eredményhez vezető eszközként pedig a népközönségi tudatot dicsérte: „A hitleri nacionalizmus fejlődése és sikerei minden német számára mély tanulsággal bírnak: csak az a nép tud a felemelkedés útjára lépni, amelyben ez a népközönségi tudat elmélyült s a középosztálynak ez a népvezető értelmiséggé való áthasonulása megtörtént”.¹⁴⁷ A szerző véleménye szerint a megelőző öt év a német nép számára olyan meredeken felfelé ívelő fejlődést hozott, amilyen a világtörténelemben még soha nem fordult elő. Az elért eredményeket a következő példákkal illusztrálta: nyugalom, rend, fegyelem, a vasút pontossága, az autópályák minősége és a németek tisztasága.¹⁴⁸ A középírtegek nagy szerepét – láttuk, hogy Rády részben erre vezette vissza a

143 PÁN Teleki László Alapítvány könyvtár 1951/97, 1938.VII.16-i bejegyzés.

144 Uo. 1938.VI.22.

145 A szudéta-németkérdés fejlődése Csehszlovákiában. ML, 1938.III.19., 1-2.

146 Rády Elemér: A német népszavazás tanulságai. ML, 1938.IV.17., 11. Rády a felvidéki fiatal magyar nemzedék egyik fontos tagja volt, a katolikus *Új Élet* munkatársa.

147 Uo.

148 Uo.; S. I: A csodakocsi titka. ML, 1938.VI.4., 1-2.

Harmadik Birodalom sikereit – egy cikkében Sulyok is hangsúlyozta. Már említett, a Magyar Népközösségről szóló írásában a lap faji- és hagyományközösségről beszél. További cikkekben aztán *saját* völksisch-nacionalista vonalát folytatja, és a nemzetiszocialista eszméket mint „Európa új korszellemét” propagálja.¹⁴⁹ Ezután is a lap témái közé tartozott a modern antiszemitizmus, valamint a nemzetiszocialista Führer-eszme kritikátlan dicsőítése.¹⁵⁰ A müncheni egyezményről szóló beszámolóok idején (1938 őszén) azonban a nagyváradi lapot az különbözteti meg a magyar sajtó többi részétől, hogy érdeklődése már nem a szudétánémet ügyre irányul. Sőt, nemcsak ezt, de magát a müncheni egyezményt is szinte elhanyagolja. Középpontba helyezi viszont a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét és követeléseit, amikor a többi lap ezzel a cenzúra miatt nem foglalkozott. A *Magyar Lapok* azonban nemcsak a szlovákiai magyarok által követelt „nemzeti önigazgatás”-ról számolt be (ez a romániai magyarságnak is egyik követelése volt), hanem a magyar miniszterelnöknek a müncheni egyezmény után elmondott egyik beszédéből dőlt betűkkel szedve idézte is a következőket: „a Csehszlovákiában élő nemzetiségek sorsának újjárendezésénél jogos magyar igények is jelentkeznek [...] Meg vagyunk elégedve, mi magyarok? [...] Nem vagyunk megelégedve – amint-hogy nem is lehet megelégedve magyar ember mindaddig, amíg az igazság magyar [...] vonatkozásban is teljes megvalósuláshoz nem jut...”¹⁵¹

Ausztria és Csehszlovákia esetében németek kerültek – régi államiságukból kiszakítva – egy állítólagos „hazába”. Az első bécsi döntés azonban (1918 óta először) egy magyar kisebbséget érintett; ez lakóhelyével együtt visszatért Magyarországhoz. Ebben az esetben azonban a romániai cenzúra olyan szigorú volt, hogy a legtöbb újságnak csupán a hír közlését engedte meg rövidebb vagy hosszabb formában, kommentárokat nem.¹⁵² Érdekes módon csupán a véleménynyilvánításban egyébként inkább óvatos *Ellenzék*nek sikerült a pusztá tudósításon túl saját álláspontjának is hangot adnia. Már beszámolójának a címe sokatmondó: „Az események nem állanak meg”. Az ítélet pedig szerinte „jövátétel [egy] olyan sérelemre, amelynek megváltoztatása a szenvedő félnél sem váltott ki megbékíthetetlen tiltakozást.”¹⁵³ A lap azt is aláhúzta, hogy a délkelet-európai fejleményeket most már kizárólag a Róma–Berlin-tengely határozza meg.

A cenzúra a kor magyar sajtóját hallgatásra kényszerítette ugyan, de annál világosabban beszélnek a korabeli naplófeljegyzések. Ezek mondják el számunkra Románia magyarságának igazi érzéseit a csehszlovákiai néptársaik sorsát érintő események idején: a pusztá érdeklődésen messze túlmenő együttérzésnek és reménykedésnek azt a hatalmas hullámszámát, mellyel a változásokat kísérték. Paál például följegyezi, hogy magyar diákok Nagyváradon a „Mindent vissza!” jelszót skandálták, a korábbi unitárius püspök meg háláját és abbeli hitét örökíti meg, hogy Erdély is visszakerül Magyarországhoz.¹⁵⁴ Feltűnő egyezés e naplóbejegyzésekben,

149 Sulyok István: A népek virága és gyümölcse: a középosztály. ML, 1938.IV.17, 5.; S. I.: Európa új koreszméje. ML, 1938.V.19., 1-2.; Erdélyi magyar népközösség. ML, 1939.III.23., 3.

150 Csiszár Béla: Hitler, a külpolitikus. ML, 1938.VIII.28., 11.; Csiszár Béla: Az ötvenéves Hitler. ML, 1939.IV.20., 1-2.

151 A nemzetközi politika előterébe került a csehszlovákiai magyar kérdés. ML, 1938.X.4., 1.; Teljes nemzeti önkormányzatot követel a csehszlovákiai magyarság. ML, 1938.VIII.27., 1.; A csehszlovákiai magyarság... ML, 1938.VIII.28. 3.

152 Ítélt a német–olasz döntőbíróóság: Szombaton vonulnak be a magyar csapatok Csallóközbe. KÚ, 1938.XI.4., 1.; A német–olasz döntőbíróóság ítélettel megállapította az új cseh-magyar határokat. ML, 1938.XI.4., 1-2.; Magyarország visszakapja... BL, 1938.XI.4., 1.

153 Az események nem állanak meg. Ell. 1938.XI.6., 2.; Döntőbíróági ítélet 12.400 km² területet ad vissza Csehszlovákia területéből Magyarországnak. Ell., 1938.XI.4., 1.

154 Kovács – Molnár (szerk.): *Boros György naplója* i. m. 1938.XI.2-i és XI.8-i bejegyzés, 209.; PÁN Teleki László Alapítvány könyvtár 195/197, 1938.XI.15-i bejegyzés.

hogy mindkét szerző megemlíti az olasz és a német vezető, valamint a két külügyminiszter nevét, egyértelmű jeleként annak, hogy saját külpolitikai reményeiket hozzájuk kötötték.

A magyar kisebbség figyelmét a következő időszakban egy saját politikai képviselő, a Magyar Népközösség megalakítása kötötte le. Legfontosabb négy napilapjában azonban így is elég sok külpolitikai jelentés meg állásfoglalás található ahhoz, hogy belőlük képet alkothassunk ilyen jellegű érdeklődéséről. Megállapítható például, hogy 1939 tavasza, vagyis a magyar csapatoknak Kárpátaljára történt bevonulása óta a *Magyar Lapok* a Harmadik Birodalom iránti csodálatban lassan maga mellett tudhatta az *Ellenzéket*. Ez azonban nem jelentett ugyanilyen pozitív változást a nemzetiszocializmus iránt is. A magyarok pusztán abban reménykedtek, hogy a német külpolitikából talán számukra is előnyös következmények adódnak. Ami az *Ellenzéket* illeti, figyelemreméltó az a beszélgetés, amelyben Hans Otto Roth 1939. január 30-án Gyárfásnak világosan megmagyarázta, hogy a Birodalom Németország ellen irányuló fordulatnak tekintené, ha a magyar kisebbség vezetése Bánffy kezébe kerülne. Minthogy a Bánffy befolyása alatt álló újságban csupán e dátum után kezdődik a Birodalmat pozitív hangon bemutató írások meglepő elszaporodása, arra kell gondolnunk, hogy Gyárfás a beszélgetésről beszámolt Bánffynak.

Az *Ellenzék* magatartása akkor változott meg (1939 tavaszán), amikor a magyar kisebbségi közvéleményben az említett meggyőződés talán a legerősebb volt 1940 augusztusa előtt. Mert legkésőbb 1939 márciusa óta a magyarok szilárdan hitték, hogy Erdély nemsokára ismét Magyarországhoz fog tartozni. Korábbi két évtizedes vágyuk és reményük ekkor változott hitté és meggyőződéssé. Ilyen irányú reményeik ugrásszerűen megnöttek már az első bécsi döntés után. 1939. március közepén a magyar hadsereg bevonult Kárpátaljára. Emiatt nemcsak a magyarok vártak 1939 húsvétjáig egy hasonló hadmozdulatot Románia ellen: a magyar többségű határvidékek román lakossága nagyrészt menekülésszerűen hagyta el azokat a vidékeket, ahova csak pár évvel azelőtt telepedett be.¹⁵⁵ Ezek a nemzetközi viszonyok álltak annak a változásnak a hátterében, hogy az *Ellenzék* több cikkben is Hitler nagy szónoki képességeit dicsérte, és a Harmadik Birodalmat a német történelem addigi fejlődése csúcscsúsként értékelte. A német külpolitikában pedig a nemzetállami törekvések bepótolt megvalósulását látta: „Hitler Harmadik Birodalma, a nagy ígéret, amelyről a német nacionalista ideológusok annyit álmodtak, voltaképpen tehát nem is akar egyebet, mint behozni évszázadok töréseit, hátramaradásait, mulasztásait, a nyugattól eltérő eszközökkel akarja munkálni a be nem telhetett német nemzetállamot.”¹⁵⁶ De nemcsak ezt illette elismeréssel: Hitler 50. születésnapjáról sem feledkezett meg. „Intuitív politikusnak” nevezte és azt állította, hogy „a nagy vezetők mindig ebből a csoportból kerülnek ki és sohasem a hüvösalmájú racionális fők közül.”¹⁵⁷ A Harmadik Birodalmat népszerűsítő írások sorába több olyan is tartozik, melyek Hitlernek a

155 Ádám (szerk.): *Magyarország külpolitikája* i. m. 483., 496. dokumentum, 601-612. A románok viselkedéséről Nagyváradon I. Paál Naplóját 1938.XI.15., 1939.III.8., III.14., III.21., III.22. PÁN Teleki László Alapítvány könyvtár 195 I/97. Vö. még: MOL K 28-55-1939-117-O-16549, 1-2., 5-6. f.; Romsics (szerk.): *Magyarok kisebbségben* i. m. 26., 28., 30., 31. dokumentum. A román diplomaták idegességét tükrözi Martha Bibescu hercegnő 1939. márciusa és májusa között keletkezett naplójegyzései. A hercegnő Londonban, Párizsban, Rómában, Bukarestben és Athénban a legmagasabb arisztokrata és diplomatakörökbe volt bejáratos. Martha Bibescu: *Jurnal politic*. Ianuarie 1939 – ianuarie 1941. București, 1979. 50-54., 64., 71-75. Magyarul: Horváth: *Tanúskodni jöttem* i. m., 403-444., főleg: 403-406., 412-414., 417-420.

156 Idézet: Gogolák Lajos: A három Német Birodalom. Ell., 1939.V.21., 6.; Hitler kancellár, a szónok. Ell., 1939.IV.8., 2.

157 Idézet: Bártfai Erzsébet: Logika és ösztön a nemzetközi politikában. Ell., 1939.V.28, 10; Színes feljegyzések Hitler kancellár 50. születésnapjáról. Ell., 1939.IV.26., 6.

háború kezdetén mondott „nagy beszédeit” említik, egy továbbiban a „Kraft durch Freude” („Örömből fakadó Erő”) ünnepről számolnak be, s végül a német nők hatalmas teljesítményeit is méltatták.¹⁵⁸

Paál Árpád lapja 1939-ben is folytatta a Harmadik Birodalmat és a nemzetiszocialista népközösséget kedvező színben föltüntető beszámolók sorát. Ez az újság a magyar sajtóban egyedülálló módon nemcsak Hitler külpolitikai képességeit dicsérte, hanem Göring diplomáciai és gazdasági érdemeit, valamint Goebbels tehetségének sokoldalúságát is.¹⁵⁹ Jóllehet a lap a háború kezdete óta nem engedhette meg magának a harcoló felek valamelyike melletti önálló állásfoglalást, Paál Árpád főszerkesztő a következő érveléssel intette további türelemre olvasóit: „a világvihar értünk is folyik...”.¹⁶⁰ Ugyanakkor Albrecht Dezső egy cikkének átvétele a *Hitel*-ből nemcsak a két lapnak a Harmadik Birodalom iránti egybehangzó szimpátiáját mutatja, hanem egy virágos és metaforikus stílusba rejtve azt a csendes reményt is, amelyet már a kisebbség nagy része fűzött a Birodalom tetteihez: „Sokan visszaélnék ma a humánus jelszavával, de ezek között nem a legrosszabbak azok, akik azt állítják, hogy az igazi humanizmus a jelenkor teremti meg, melyben az egyén közösségben felolvadva él, – sokkal messzebb járnak az igazságtól azok, akik a humánus örve alatt múltó érdekeket védnek [...] Új kör születésénél állunk s mindabból, ami belőle kielemezhető, nincs okunk félni, sem mint embernek, sem mint magyarnak [...] Az európai kultúra [...] új formát ölt magára. Ma még Európában ennek a formának szélsőséges, sokszor alaptalan és bántó megnyilatkozásait látjuk, de tévedés lenne a szülés kellemetlen járulékaival túl meg nem látnunk a születés nagy misztériumát [...] Az Új Rend eljövetele mindig a régi feláldozásával jár s nehezen lehet elkerülni, hogy meg ne semmisüljenek olyan értékek, melyeknek elpusztulása örök kár marad.”¹⁶¹

A két újság álláspontjában így továbbra is egybehangzó a közösségi gondolatnak az újabb korok individualizmusával való szembeállítása, de – másrészt – a keletkező „új” üdvözlése is. Nem meglepő, hogy eközben bizonyos „értékek” elvesztésébe könnyű szívvel beletörődtek, hiszen az a bizonyos „új” számukra az új államiség volt.

Ebben a légkörben tehát, amelyben a Harmadik Birodalom rokonszenvező bemutatását mindig saját külpolitikai reményeikkel kötötték össze, a magyarok lassan fokozódó szimpátiával kezdtek a Birodalomra tekinteni. Ennek megfelelően elfogadták, hogy a háború az európai határviszonyok rendezésének szükséges előfeltétele volt. Ugyanakkor elszigetelték azokat, akik valamilyen módon a faszizmust, illetőleg a nemzetiszocializmust, a rasszizmust és a háborút elutasították, beleértve a róluk szóló korabeli viták legitimitását is. Ez kimutatható az egykori pártlap állásfoglalásaiból csakúgy, mint Jakabffy *Magyar Kisebbségéből*. Ebben a polarizált helyzetben a *Keleti Újság* egy rá egyébként nem jellemző semleges megfigyelői álláspontot foglalt el (egyetlen cikket kivéve, amely 1940 nyarán az olasz faszizmust dicsérte).¹⁶² A lap, úgy tűnik, egyszerűen képtelen volt föloldani a német hatalomgyarapodás következményei és saját nemzeti konzervatív világnézete közti dilemmát. (A *Magyar Lapok* ideológiája a Birodaloméval összhangban állt, az *Ellenzék*nek ilyen értelemben *bepótolniva-*

158 Tóth Bálint: A Kraft durch Freude. *Ell.*, 1939.VII.2., 10.; Hitler vezér és kancellár nagy beszéde. *Ell.*, 1939.IX.3., 3.; Hárommillió német nő a férfakkal egysorban küzd a birodalomért. *Ell.*, 1939.X.24., 5.; A Führer sohasem bántotta a nyugati demokráciák érdekeit. *Ell.*, 1939.X.26., 8.

159 Csiszár Béla: Hermann Göring. *ML*, 1938.XII.7., 4.; Csiszár Béla: Göbbels. *ML*, 1939.VII.11., 10.

160 Dr. Paál Árpád: Új esztendő a világviharban. *ML*, 1939.XII.31., 1-2.

161 Albrecht Dezső: Európa hanyatlása. *Hitel*, 1940, 1. sz. 72-76.; *ML*, 1940.VII.5., 9.

162 Oberding József: Elmélgedések a faszizmusról. *KÚ*, 1940.V.5., 9.

lója volt e téren, s korábbi szellemi függetlenségét ennek rendelte alá.) A dilemma megoldhatatlansága a *Keleti Újság* esetében az elhallgatáshoz vezetett, s ez egy erős hang kiesését jelentette a magyar sajtótermékek kórusából. E hang 1938 előtt gyakran szólalt meg konzervatív oldalról a magyar és a német zsidók érdekében. A *Keleti Újság* esete azért szembetűnő, mert egy nemzeti konzervatív beállítottságnak nem kellett szükségszerűen passzivitásba torkollnia, hiszen Jakabffy *Magyar Kisebbsége* – ezidáig az előbbivel egy hullámhosszon mozogva – továbbra is megőrizte távolságtartó, sőt visszautasító magatartását Németországgal szemben.¹⁶³ Jakabffy mellett a polgári táborból Kacsó és munkatársai voltak azok, akik továbbra is kritikusan értékelték a jobboldali (német, olasz, magyar, román) áramlatokat, a magyaroknak megígért jogok megvalósulásában mégis változatlanul hittek. Kacsó a kisebbség elképzeléseitől legalább két kérdésben eltérő nézeteket vallott. Egyrészt a kisebbségnek a status quo megváltozását illető várakozásaival szembe (pár nappal Kárpátjának Magyarország általi annektálása után) a *Duna-medencei Egyesült Államok* elképzelését állította.¹⁶⁴ Ennek egy, mind a Kelet, mind a Nyugat irányába politikailag semleges összefogásnak kellene lennie. Ezáltal Kacsó elutasította a status quo olyan megváltoztatását, amely Erdélyt német támogatással legalább részben Magyarországnak visszaadta volna. Másrészt elképzeléseit Kacsó 1939-ben és 1940-ben a magyar zsidótörvények, a magyarországi társadalmi helyzet és a nyilaskeresztesek kritikájával kötötte össze.¹⁶⁵ Olvasótáborra azonban visszautasította a magyarországi társadalmi viszonyok bírálatát. Korábbi főszerkesztője, Paál például „zsidó nézőpontot” látott ebben.¹⁶⁶ A *Brassói Lapok* politikailag elszigetelt hangja így ekkor már nem tükrözte a magyar kisebbségen belül uralkodó nézeteket.

Az 1930-as évek második felében a *Független Újság* ismételten a fasizmust és a nemzetiszocializmust bírálta, s rámutatott a magyarországi antiszemitizmus figyelemelterelő mivoltára is.¹⁶⁷ Félreismerhetetlen ugyanakkor a lap munkatársainak fokozódó rezignáltsága. Így Ligeti Ausztria Németország általi bekebelezése után attól tartott, hogy a németek szívesen létrehoznák ugyan régi tervüket, „Mittel-Európát”, de abban köszönet nem lenne, ugyanis az „nem egyenjogú és független államoknak okos együttműködése volna, hanem Németország vazallus államainak kényszerű rabsága, elburkolt jogi elnevezés alatt...”.¹⁶⁸ Krenner keserűen fakadt ki 1940 tavaszán, hogy transzilvanizmusával, hídverésével és „dunai mítosz”-ával egyedül maradt, hiszen „ma már az erdélyi életben a tevékeny ifjúság ama része, amely az idő sodrába ereszkedett, valóságos szakszervezeti alakulat tömör rohamoszlopaival célhoz ért, szinte kizárólagossági alapon és csalhatatlan kiáltványokkal, bálványai pedig felidéztek az új háborút és ismeretlen katasztrófáit [...] A magánvéleménynek sohasem volt kevesebb értelme mint most...”.¹⁶⁹ A városi polgárság véleményformáló orgánuma, a *Független Újság*, liberális és a többségi nép felé közelítő magatartásával az 1939–1940-es évek határváltoztatást (akár háború árán is) óhajtó és etnikailag szeparáló korszakjában tehát (úgy tűnik) mind kevesebb embert tudott megszólítani.

163 Horváth: *Wahrnehmung* i. m. 50-52.

164 Kacsó Sándor: *Dunavölgyi Egyesült Államok*. BL, 1939.IV.23., 1.

165 Kacsó Sándor: *Erdélyi szemmel Magyarországon I–XII*. BL, 1939.május–június.

166 PÁN Teleki László Alapítvány könyvtár 1951/97, Paál 1939. június 4-i bejegyzése Kacsónál május 29-én tett látogatásáról. Az olvasók részéről érkezett bírálatokról l. pl. Kacsó választát lapjában 1939. június 4-én, 3.

167 Ligeti Ernő: *Európa kísérleti egerei*. FÚ, 1936.X.31.–XI. 6., 1.; *A német rejtély*. FÚ, 1938.II.12.–19., 1.; *Európa három sebe*. FÚ, 1938.III.19. 26., 1.; *A zsidókérdés – kereszténykérdés*. FÚ, 1939.IV.1.–15., 11.

168 Ligeti Ernő: *Halott-e a dunaszövegségi gondolat?* FÚ, 1938.IV.2.–9., 1.

169 *Beszélgetés Krenner Miklóssal*. FÚ, 1940.I.5.–19., 3-4.

A korabeli baloldali nyelvhasználatból átvett fentebbi *polgári tábor* kifejezés már jelezte, hogy még egy áramlatról kell megemlékeznünk: a kommunistákról. Ők a fenti táboron kívül álltak, s hatásuk a magyarokra elenyészően csekélynek értékelhető, de éppen ekkori magatartásuk miatt léphettek fel 1945 után hitelt érdemlően. 1938 őszén ugyanis Bányai László vezetésével (aki a *Korunk* hasábjain is elítélte a német külpolitikát¹⁷⁰) Kolozsváron aláírásgyűjtést kezdeményeztek a határrevíziók ellen. Jóllehet ezzel kudarcot vallottak, november 14-én több kormány szervhez (miniszterelnökség, kisebbségi kormánybiztosság stb.) memorandumot juttattak el, melyben ismételték az 1918. december 1-jei Gyulafehérvári Nyilatkozatra hivatkoztak, és annak megvalósítását követelték. Ugyanakkor alig két héttel az első bécsi döntés után tiltakozásukat fejezték ki az ún. „idegen, imperialista érdekek” ellen, melyek szerintük erővel és imperialista háborús fenyegetéssel le akarják igazni a népeket.¹⁷¹ Jellemző volt az is, hogy a Bányai körül szerveződő csoport 1939-ben olyan akcióra is kapható volt, melyet a Magyar Népközösség kolozsvári Szervező Irodája megtagadott: az egykori MADOSZ volt tagjai elvállalták a feladatot, hogy a román nemzeti ünnep napján (május 10-én) magyar antirevizionista tüntetést szervezzenek. Az ünnepségek egyik eseménye a városon áthaladó felvonulás volt, s a magyaroknak ekkor kellett volna a román állam iránti lojalitásukat nyilvánosan kimutatniuk. A környékről Kolozsvárra beszállított – népviseletbe öltözött – parasztok az eseményhez illő táblákat hordoztak ugyan, de feladatuknak a magyar konzul szerint csak tessék-lássék tettek eleget, jobbjukat is csak ritkán emelték üdvözlésre.¹⁷² Minthogy a városi lakosság részvételi aránya és lelkesedéshiánya a román prefektust amúgy is fölháborította, az akcióval a (magyar) kommunisták önmagukat kompromittálták. Mert a magyar kisebbség igazi érzéseit e napon inkább jelzett magatartása és az ünneplési kedv hiánya fejezte ki (például a magyar üzletek díszítetlenül maradt kirakatai), a kárpátaljai események után alig másfél hónappal. Nemcsak e kisebbség, de a többség nagy része is ekkor már a – magyar részről csupán megszállásnak érzett – román uralom közeli végével számolt. Ez a kiindulópont határozta meg azokat az elképzeléseket, melyeket a magyar politikai elit ezidőtájt kidolgozott.

3.2. A politikai elit elképzelései

A szakkutatás még nem vizsgálta a romániai magyar politikai elit konkrét elképzeléseit az állami és jogi viszonyok várt megváltozásának mikéntjéről,¹⁷³ holott e témakör fontosságát

170 Bányai László: A német „Mitteleuropa” és a dunavölgyi összefogás. *Korunk*, 1938, 7-8. sz. 677-683. Noha a *Korunk*ban több más cikk is foglalkozott a nemzetiszocializmussal és a faszizmussal, részletes bemutatásuk véleményünk szerint túlértékelné őket, illetőleg a folyóiratnak a magyar kisebbségre tett hatását.

171 MOL K 64-77-1938-27-223-1496, 3-7. f. Jellemző az erdélyi magyarok korabeli hangulatára, hogy Bányainak az első bécsi döntést elítélő nyilatkozatához csak nyolc aláírást sikerült gyűjtenie.

172 MOL K 63-250-1939-27/4, 1/1939, 494. f.; MOL K 28-55-1939-117-O-16714, 9333/1939. A történésekkel Seres Attila írása foglalkozik: Antirevizionista kalotaszegi legények rézsút feltartott kézzel. (A kolozsvári magyar konzul jelentései az 1939. május 10-i román ünnepségről). *Pro Minoritate*, 2002, 2. sz. 119-139.; Az egykori Szövetség tevékenységének korabeli értékeléséről, valamint a magyar parasztok kikényszerített felvonulásáról I. Paál Naplóját (1939.IV.13. és V.21.). Paál a felvonuláson jelen volt, a hűségnyilatkozatokat pedig lapjában közölnie kellett. PÁN Teleki László Alapítvány könyvtár 1951/95.

173 Erre vonatkozó utalások Bárdi *Szupremácia* c. írásában találhatóak (98-103.). Alapvető fontosságú Bárdi következő dolgozata, melyben Paál, Tornya, Jakabffy és Balogh – a jelen írásban már említett – önrendelkezési és autonómia-terveivel foglalkozik (az utóbbiival csak röviden): Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. A magyar elképzelések 1918–1940. In: Uő. (szerk.): *Konfliktusok és kezelések Közép-Európában. Technikák és hagyományok*. Budapest, 2000. 137-181.

az is mutatja, hogy 1938 után már nem az volt a döntő kérdés, vajon megtörténhet-e Erdély visszatérése Magyarországhoz, hanem az, hogy ennek hogyan kell végbemennie. Ez azt jelenti, hogy nem a kivétel részletei (szakaszai), illetőleg módja (tárgyalóasztal mellett vagy sem) voltak kérdések, hanem földrajzi és néprajzi hatóköre. A magyarországi revizionizmus társadalmi jelentősége a két világháború között éppen abban volt, hogy igen sokrétű és egymásnak ellentmondó formákban jelentkezett. A politikai realitásokban gondolkodó politikusok (mint pl. Bethlen István) mindig tisztában voltak azzal, hogy a jobboldal demagóg követelései („Mindent vissza!”) nemzetközileg kivihetetlenek, s jó esetben is csak etnikailag megalapozott határmódosítások lehetségesek.¹⁷⁴ Egyes magyar kisebbségi politikusok erre vonatkozó elképzelései nemcsak reményeikről és meggyőződésükről tudósítanak, hanem azt is lehetővé teszik, hogy e kérdésben árnyaltan lássunk, s ezáltal elejét vegyük olyan ítéletek keletkezésének, amelyek mindent egy kaptafára húznak.¹⁷⁵

Szem előtt kell ugyanakkor tartanunk, hogy nem arról van itt szó, milyen hatásuk volt az erdélyi magyar elképzeléseknek a lakosság széles rétegeire, vagy éppen a második bécsi döntésre, mert utóbbira magának a magyar kormánynak sem volt lényeges befolyása. Az elképzeléseknek viszont a pusztán létük is értékelendő, mert bizonyítják, hogy a magyarokban nemcsak elvont revizionista vágyak érlelődtek, hanem konkrét terveket is kidolgoztak.

Paál például (az Anschluss és a szudétanémet válság hatására) 1938-ban több emlékiratot szerkesztett. Bennük fontos szerepet játszott a „kisebbség” terminus kategorikus elutasítása. Ezáltal ő egy 1935-ben a párt kisebbségi szakosztályán tartott előadásában mondottakat gondolta tovább. Úgy érvelt, hogy a fenti megnevezés számszerű állapotot jelöl, amely – tudatosan vagy sem, de – az érintett etnikai csoport csökkentértékűségét sugallja, és ezért kedvezőtlen kihatásokkal járhat.¹⁷⁶ Helyébe továbbfejlesztette a már 1931-es autonómia-tervében szereplő „kollektivitás” kifejezést. 1938-as elmékedéseiben a nemzet és a népcsoport fogalmat használta, valamint a kisebbségi jog helyett a népcsoportjogot.¹⁷⁷ Három kérdés merül itt fel: miért kellene a kisebbségi jog megnevezés helyett népcsoportjogot használnunk, mi ez utóbbi lényege és milyen következmények vezethetők le egy olyan népcsoport létéből, melynek kollektív jogai vannak?

Paál megállapította, hogy a monarchia utódállamaival megkötött kisebbségvédelmi szerződések nem érték el céljukat. Kiindulópontja a magyar kisebbségek lélekszámcsökkenése

174 Kovács-Bertrand: *Revisionismus* i. m.; Zeidler: *Revíziós gondolat* i. m.; Uő.: *Irredenta kultusz* i. m.; Romsics (szerk.): *Trianon* i. m. A magyar kormány még 1939 februárjában is a Romániával szembeni revízió három lehetséges változatát dolgozta ki, l. Tilkovszky: *Nemzetiségpolitika* i. m. 260. A (Magyar) Külügyminisztérium Politikai Osztálya vezetőjének, Ghyczy Jenőnek a Londoni (Magyar) Követséghez 1939.VIII.11-én küldött utasítása szerint Magyarország minden olyan romániai területre igényt tartott, ahol a magyarok több mint 50%-os arányban éltek. Juhász Gyula (szerk.): *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940*. Budapest, 1962. 415.

175 Az itt tárgyalásra kerülő szövegek értékelésekor szem előtt kell tartani, hogy csak igen kevés politikus készített följegyzéseket ilyen kényes témákról. Érdekes ugyanakkor, hogy erdélyi szászok tollából is ismerünk több különböző elképzelést Erdély jövőjéről, l. Tilkovszky: *Nemzetiségpolitika* i. m. 259. és 274.

176 A kisebbségek részvétele az erdélyi/romániai/közigazgatásban 1938. július–augusztus, PÁII IIRM MS 7651/34, 1.; „A kisebbségi jogrendszerrel. A magyar kisebbség politikai lehetőségei az Anschluss után”, 1938. VII. 17.; PÁII IIRM MS 7651/29, 7., 10.; Kis megjegyzések egy nagy kiegyezési kísérlethez. A kisebbségjogokról szóló magyar–román tárgyalások alkalmából 1938.V.9., PÁII IIRM MS 7651/28.; Bethlen István Bukarestben? 1938.III.28., PÁII IIRM MS 7651/276.

177 Gyárfás levelei (május 19., június 6., október 14.) PÁII IIRM MS 7651/542. Paál magyar szóalkotásainak német (illetőleg nemzetiszocialista) mintákra való visszavezethetősége (több mint) valószínű, filológiaián azonban még nem bizonyítható. A német népcsoportelméletéről Franz Neumann: *Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933–1944*. Frankfurt am Main, 1993. 203-210.

volt 1920 és 1930 között Romániában csakúgy, mint Csehszlovákiában vagy Jugoszláviában.¹⁷⁸ Az említett szerződések elégtelenségének okát szerinte abban kell keresnünk, hogy csak egyedekre vonatkoznak, s így csupán személyes jogokat garantálnak, és legfeljebb gyenge utalásokat tartalmaznak nagyobb csoportokra vagy közösségekre. Így például megkívánták ugyan a kisebbséghez tartozó személyek jogegyenlőségét az anyanyelvhasználat kérdésében, e jog gyakorlását azonban nem biztosították. Ugyanakkor még ott sem védték meg őket attól, hogy az állam nyelvét az érvényes hivatalos eljárások rájuk kényszerítsék, ahol helyileg többségben voltak. Ezáltal a kisebbségi individuum Paál szerint kettős terhelésnek van kitéve, s így a többséghez tartozókkal szemben hátrányos helyzetbe kerül: „A liberalizmus szerint elvileg szabad verseny van, a demokratizmus szerint pedig jogegyenlőség minden javára. De amikor ezek az elvek egyúttal a többségi nemzet egyetlen kizárólagosságához vannak fűzve, akkor már csak a kizárólagosságba beletartozó egyén kapja meg gyakorlatilag a szabad verseny akadálytalanságát és a jogegyenlőséget... Akiknek a többségi nemzettől eltérő népi, nyelvi és vallási sajátságai vannak, azoknak *előbb* e sajátságait föl kell adniuk, mert különben ezek miatt a többség egyedül elismert és jogosított népi sajátságaival szemben szabad versenyre képtelenek és jogegyenlőtlenek lesznek. Mikor tehát a kisebbségi jogrendszerek minden népi, nyelvi, vallási különbségre való tekintet *nélkül* adnak az egyeseknek jogegyenlőséget, akkor éppen az ellenkezőjét teszik, mint amit mondanak: jogegyenlőtlenéget adnak. Hiszen csak az az egy gyakorlati példa is felvilágosíthat erről, hogy mikor az egyetlen nemzetre szabott államnyelv a hivatalképesség, vagy valamely foglalkozás előfeltétele, akkor aki csak a saját eltérő nyelvét tudja, az nem hivatalképes, vagy nem folytathat valamely foglalkozást. A kisebbségi jogrendszer által ilyen 'tekintet *nélkül*' kiadott jogegyenlőséget a kisebbségek gazda-államai éppen most a legnagyobb buzgósággal alkalmazzák, s ez a jogegyenlőségi gyakorlat a kisebbség-fogyasztás leghathatósabb eszköze. Éppen azért nem 'tekintet *nélkül*', hanem az egyén életsajátságait legjobban meghatározó csoportosító sajátságok tekintetbe vétele *mellett* kell megadni kinek-kinek az életfeltételeket; igazi jogegyenlőség csak így lehet. A csoport számára kell adni jogegyenlőséget, s nem az egyeseknek.”¹⁷⁹

Figyelemre méltó, hogy Paál ezeket a felismeréseket egy állítólagos nemzetállamban húsz év alatt szerzett tapasztalatai alapján rögzíti. Ő maga tárgyalásokat folytatott román cenzorokkal, prefektusokkal, politikusokkal az ő nyelvükön. Behatóan ismerte és elemezte minden román alkotmány szövegét (érvénybe lépési évük: 1867, 1923 és 1938), valamint a többségi politikusok különböző beszédeit és cikkeit. Mindezen dokumentumok Romániáról mint egységes nemzetállamról beszéltek, s kisebbségek létét főleg ideológiai okokból egyáltalán nem akarták tudomásul venni, vagy éppen gyors asszimilációjukból indultak ki.¹⁸⁰ Ezért volt Paál számára a nyelv kérdése olyan fontos, és ezért mutatott rá oly sokszor arra, hogy nem a magyar kisebbségek vándoroltak ki az utódállamokba, „hanem nemzetközi hatalmi szempontok parancsa valósággal erőszakosan leszakította őket” hazájukról.¹⁸¹ Emiatt különleges elbánásra

178 Jóllehet említést tesz arról, hogy Magyarország népessége ugyanazon időszakban növekedett, nem találunk erre nála olyan magyarázatot, hogy ezt magyar kisebbségek átköltözése okozná. Vö.: A kisebbségi jogrendszerről. PÁII IIRM MS 7651/29, 1-2.; Kis megjegyzések egy nagy kiegyezési kísérlethez. PÁII IIRM MS 7651/28, 5. pont.

179 Az idézet eredete: A kisebbségi jogrendszerről. PÁII IIRM MS 7651/29, 15., kiemelés az eredetiben; ezenkívül vö.: Bethlen István Bukarestben? PÁII IIRM MS 7651/276, 3.; Kis megjegyzések egy nagy kiegyezési kísérlethez. PÁII IIRM MS 7651/28, 14. és 16. pont.

180 A román alkotmányok elemzése 1938 augusztusából vagy szeptemberéből: A román alkotmány alakulása tekintettel a kisebbségekre. PÁII IIRM MS 7651/33. A szöveg utolsó mondata, tehát következtetése így szól: „Csoportjog nélkül a kisebbségi jogokban nem lehet megnyugtató fejlődés.”

tarthatnak jogot. Mind e tapasztalatok ellenére Paál itt sem szándékos engedetlenségre, sem valamely integráció megtagadására nem szólított föl, csupán tényeket állapított meg. De ez a háttér magyarázza a kisebbségeknek szóló népcsoportjog követelését. Ez számukra az általuk többségként lakott területeken járna. Az „egyéni jogot” már egy 1937-es fölsorolásban szembeállítja a „csoportjoggal”: az előbbi alapján gazdasági érdekek és hátrányos helyzetek csak egyes embereket érintenének. A „csoportjog” azonban megóvná a kisebbséget olyan hátrányos helyzetektől, mint például egy tagja birtokfölöslegének a többség tulajdonába való juttatása egy földreform által.¹⁸² Iskolák és diplomok fenntartása az előbbi esetén létszámukhoz kötött lehetne, ámde ezek állandó ingadozásokat mutatnak. Csoportjog érvényesülése azonban állandóságot biztosíthatna minden intézménynek a csoportvédelem elvének elsősége alapján.

Egy népcsoportjog lényege Paál számára eszerint abban állt volna, hogy általa egy etnikai csoport kollektív elismerésben részesül és ennek következtében őt az állam bizonyos erőforrásai részarányosan megilletik. Ezáltal a kisebbségek nemcsak saját gazdasági és kulturális céljaik megvalósítása érdekében folytathatnának céltudatos politizálást, hanem abban is biztosak lehetnének, hogy minden anyagi és szellemi képességüket saját csoportjuk szolgálatába állíthatják. Ez azt is jelentené Paál szerint, hogy az érintett nemzeti kisebbségek az általuk lakott területeken az adódó munkalehetőségeket saját hozzátartozóiknak juttatnák, és e vonatkozásban százalékarányos részesedésüknek országosan is fenntartottnak kellene maradnia.¹⁸³ Ez véget vetne a többség tagjai „infiltráció”-jának (ez Paál szóhasználata) az etnikai kisebbség által uralt területekre. Ezáltal elejét lehetne venni bizonyos területek adott etnikai jellege lassú megszűnésének, vagyis az asszimiláció veszélyének. Így akarta Paál a magyar Székelyföld és a magyar többségű más területsávok (központilag irányított) lassú elrománosítását megállítani. Úgy tűnik, hogy az általa pártfogolt elkülönülésben semmilyen problémát nem látott, és elképzeléseinek Sulyok külön (keresztény) népközösségével való rokonságát sem ismerte fel.¹⁸⁴ Nem szabad azonban itt megfeledeknünk arról, hogy a „csoportokra”, „kollektivitásokra” és jogaikra való hivatkozás különösen az 1938-as év Európájában közhelyszámba ment éppen a szudétanémet krízis békés rendezése érdekében folytatott tárgyalások miatt. Még olyan józan politikusok is, mint Mikó Imre a kisebbségi szerződések fő hibáját abban látták, hogy liberális és individualista alapon állva a kisebbségeket nem ismerték el „külön népcsoportként”.¹⁸⁵ Így bontható ki fokozatosan a status quo elutasításának paáli változata írásaiából. A csoportjogra alapuló etnikai elkülönülésnek egyrészt a magyar településvidékek fennmaradását kellene gazdaságilag és kulturálisan biztosítania (ő a Székelyföldet emelte ki ilyenként), másrészt az etnikailag vegyes területek különböző nagyságú szórványmagyar kisebbségét megerősítenie (azért, hogy a román *beszivárgást* a magyar, és a magyart a román többségű területekre megakadályozza). Mert: „Nemcsak állami integritások vannak, hanem sokkal

181 Bethlen István Bukarestben? PÁII IIRM MS 7651/276, 3.; Kis megjegyzések egy nagy kiegészési kísérlethez. PÁII IIRM MS 7651/28, 8. és 19. pont.

182 Egyéni jog és népjog. 1937.VII.16., PÁII IIRM MS 7651/59, 1. A feljegyzéssel Paál következő cikkét készítette elő: Egyéni jog és népjog. ML, 1937.VII.25., 1-2.

183 A román alkotmány alakulása tekintettel a kisebbségekre. PÁII IIRM MS 7651/33, 13.

184 A kisebbségi jogrendszeréről. PÁII IIRM MS 7651/29, 15.; az „infiltráció” fogalmát Paál a *Kis megjegyzések egy nagy kiegészési kísérlethez* c. tanulmányában használta, PÁII IIRM MS 7651/28, 27. pont.

185 Dr. Mikó Imre: Előterben a nemzetiségi kérdés. KÚ, 1938.VI.13., 1. A népcsoportelmélet – bírálói szerint – a szóbanforgó népcsoportot nemcsak elkülöníti (mint egy „államot az államban”) a többségi etnikumtól, hanem a népek alsóbb- és felsőbbrendűségét is állítja azzal, hogy az elkülönülést rasszista, illetőleg egy kultúrfőlnyéből származtatott alapra helyezi, l. Neumann: *Behemoth* i. m. 206-210.

fontosabb a népintegritás.”¹⁸⁶ Többször rámutattunk már Paál jártasságára a magyar revizionizmus terminológiájában. Mikor ő az „állam integritása” fogalmát a fontosabb „népintegritás” eszmével állítja szembe, s ez utóbbit így tárgyilagos stílusban az elméletalkotásba bevezeti, egyúttal azokat a magyar álláspontokat utasítja vissza, amelyek maximalista módon a „Mindent vissza!” követelést képviselték (a magyar állam visszaállítását 1918-as határai közé). Konkrét elképzeléseit azonban Paál abból a bánásmódból vezette le, amelyben a kisebbségek abban az időben részesültek, nem utolsósorban a közösségi (kollektív) jogok megvalósíthatatlanságából. Végül is az állam etnikai identitását fenyegeti – vélte –: „Mi vigye őt hazaszeretetre, ha ennek népe megtagadása az ára?”¹⁸⁷ A magyar kisebbségeknek joguk van az önrendelkezésre – állította Paál –, hogy elkerülhessék az asszimilációt, még akkor is, ha ez az utódállamok szuverenitása megsértésének a jogát is magába foglalja.¹⁸⁸ Abból azonban, hogy az említett helyeken olyan nagy súlyt helyezett a „nép integritására”, arra lehet következtetni, hogy egy határkiigazítás esetén a számba vehető területeken döntő jelentőséget tulajdonított volna az etnikai viszonyoknak. Azt nem rögzítette pontosabban, hogy a változásoknak milyen konkrét formájára gondolt (például a román–magyar határ mentén, a Székelyföldnek egy folyosó általi összekötése Magyarországgal stb.). Naplófeljegyzései azonban bizonyítják, hogy egy, a magyarok számarányának megfelelő terület visszacsatolása mellett kitartott, s még az áttelepítések gondolatába is kész volt beletörődni.¹⁸⁹

Balázs András gyulafehérvári preláts elkerülhetetlennek látta Erdély kettéosztását, s erről 1938 októberében konkrét elképzeléseket is megfogalmazott. Az addig inkább a háttérben tevékenykedő, döntően oktatáspolitikai kérdésekkel foglalkozó Balázs¹⁹⁰ részletesen megokolta, miért elengedhetetlen új határ meghúzása. *Békés revízió Románia felé* című emlékiratát a bukaresti magyar követségen át eljuttatta Budapestre, mert elérkezettnek látta e békés revízió idejét.¹⁹¹ Erre a következtetésre a szudétánémet kérdés megoldása, és a magyar–csehszlovák határnak Magyarország javára történt kiigazítása vezette. Szerinte a határrevíziók elkezdődött folyamata öt okból nem szakadhat meg. Ezek a következők: a) a romániai magyar kisebbség sokkal rosszabb helyzetben van, mint a csehszlovákiai magyarság; az erdélyi magyarok véleményét 1918-ban nem kérdezték meg; b) Romániában sokkal több magyar él, mint Csehszlovákiában; c) a magyar–román határ kiigazítása összhangban volna az etnikai törvényekkel és a népek önrendelkezési jogával, amiről az igazságosság kérdéseivel kapcsolatban ismételtelen szó esik; d) Romániának is érdeke jó viszonyban lenni Magyarországgal, ez azonban az erdélyi magyarok sorsának mindkét oldalt kielégítő rendezése nélkül nem lehetséges; e) és végül: a müncheni egyezmény és a szlovákiai magyarok helyzetének a megoldása bebizonyította, hogy Európában a „nemzetközi jog erejével fellépő szükségszerűség a népek etnikai csoportosítása”.¹⁹² Mindezek után Balázs még a magyarok sérelmeinek és hátrányos helyze-

186 Bethlen István Bukarestben? PÁH IIRM MS 7651/276, 2.

187 Kis megjegyzések egy nagy kiegészési kísérlethez. PÁH IIRM MS 7651/28, 15. pont

188 Uo. 2-4. pont

189 L. következő naplóbejegyzései: 1936.X.16.; 1937.III.29., V.30., VI.11.; 1938.VIII.26., VIII.29., X.22., XI.3., XI.5., XI.6., XI.25. PÁN Teleki László Alapítvány könyvtár 1951/97. Az áttelepítésekről ilyen megfogalmazásban: Bethlen István Bukarestben? PÁH IIRM MS 7651/276, 4.; Kis megjegyzések egy nagy kiegészési kísérlethez. PÁH IIRM MS 7651/28, 27. pont

190 1869.XI.18-án született, teológiát tanult Bécsben, 1903-tól lelkész Tordán, 1907-től kanonok Gyulafehérvárott, 1921-től a Római Katolikus Státus előadója, preláts. Szervező és újságírói tevékenységet folytatott. Vö.: *Erdélyi Lexikon* i. m. 18.

191 Békés revízió Románia felé. MOL K64-77-1938-27, 1516, 4-7. f.

192 Uo. 5. f.

teinek jegyzékszerű felsorolásával is alátámasztotta a revízió szükségességét, majd végrehajtásával foglalkozott. Javasatai igyekeztek mindkét ország érdekeit kielégíteni, de ennek fejében mindkét féltől bizonyos elvekről való lemondást kívántak.¹⁹³ Kiindulópontja az volt, hogy az 1918–1919 után Romániához csatolt területeket főleg etnográfiai, részben azonban földrajzi adottságok (pl. folyók vonala) szem előtt tartásával ketté kell osztani. Minthogy elgondolása természetesen felölelte a Székelyföldet és egy viszonylag széles folyosóval kapcsolta Magyarországhoz, mintegy a második bécsi döntés megelőlegezésének is tekinthető.¹⁹⁴ Attól eltérően azonban nem terjedt ki sem a Máramarosra, sem Beszterce városra és vidékére, mert az előbbi túlnyomóan románok által lakott terület volt, az utóbbi pedig főleg szászok által. Ezzel szemben a déli határ nála mélyebben húzódott (Tordától és Enyedtől délre, a Nagyküküllő és az Olt mentén). Ezenkívül javaslatára szerint a terület nyugati részén két várost is vissza kellene még adni Magyarországnak: Szatmárt és Aradot.¹⁹⁵ Balázs maga is elismerte, hogy mindkét országban egy-egy, körülbelül azonos nagyságú kisebbség maradna a másik népből. Ezért, és hogy a kisebbségek okozta határvitákat egyszer s mindenkorra lezárja, így folytatja: „Az optálás elvének érvényesítésével az északi részből a délre románoknak, a déli részből az északra magyaroknak átköltözési lehetőség adatnék, ahogy ez a csehországi németeknél szóba került, Török- és Görögország között pedig, aránytalanul nagyobb geográfiai távolság és gazdasági nehézségek mellett, tényleg megvalósult.”¹⁹⁶ Pont úgy, mint Paál, tehát Balázs is minden aggály nélkül áttelepített volna néptöredékeket földrajzilag és kulturálisan eltérő múltú és jellegű területekre. Ez azt mutatja, hogy mindenféle kisebbségi létet elutasítottak mások nevében is (mert a húszéves tapasztalat megcáfolhatatlan bizonyíték arra, hogy Romániától a kisebbség igényeinek kielégítése nem várható – vélte Balázs). Nem tévesztendő azonban szem elől, hogy hasonló gondolatok mind a korabeli sajtóban, mind a lakosság körében elterjedtek voltak, a megvalósításukkal járó nehézségek és hátrányok viszont alig (gyökértelenség, visszaélések). Ezért Balásznak áttelepítési javaslatát explicite még csak megalapoznia sem kellett.¹⁹⁷ Végül még azzal is érvelt elgondolásai mellett, hogy azok földrajzilag sokkal természetesebb határokat adnának, s úgy vélte, hogy ezeket Románia számára az ott maradó (szén- és vas-) bányákra és a termékeny talajra való utalással lehetne vonzóbbá tenni.

Világosan ki kell itt mondanunk azt, hogy mindez a tervezgetés nem volt több absztrakt konstrukciónál. Föltételezhetjük ugyan, hogy Paál Gyárfással, Balázs pedig magas rangú katolikus tisztségviselőkkel terveit és elképzeléseit megbeszélte, ezeknek azonban semmiféle hatásuk sem volt a későbbi második bécsi döntésre. Mégis a magyar kisebbség gondolkodásának és reményeinek elsőrendű dokumentumaiként kell értékelnünk őket arról a küszöbön álló fordulatról, amely sorsában bekövetkezett. Még akkor is, ha e kisebbség óriási részének

193 „Az erdélyi magyar tömbök Magyarországhoz visszacsatolása nagyobb nehézség nélkül megtörténhetik, csak belátás, némi jóakarattal s igazságérzettel kell hozzá... Nincs az az áldozat, amit két ország fennmaradásáért, két egymásra utalt nép boldogulásáért meg ne kellene hozniuk azoknak, akiken országok sorsa fordul. Meghoznák mind a két oldalról!” Uo. 5., 7. f.

194 L. a térképet a függelékben.

195 Békés revízió Románia felé. MOL K64-77-1938-27, 1516, 6. f.

196 Uo.

197 A kisebbségi kérdésnek etnikai kisebbségek áttelepítése általi megoldását saját országa etnikai egységének elérése céljából a román statisztikus és népességgépítő Sabin Manuilă is (már 1929-ben) mérlegelni kezdte. L. Viorel Achim: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941. *Annali dell'istituto storico italo-germanico in Trento*, 2001, 21. sz. 593-619., itt: 595.

e változás milyenségéről, megvalósulásáról és következményeiről semmilyen hasonló konkrét elképzelése nem volt.

Egy részük azonban – amennyiben egyáltalán értesül róluk – a fenti áttelepítési terveket feltehetően elutasította volna. Egy román–magyar népességcsere gondolata nem több „elméleti szellemi tornánál” – gúnyolódott Hegedüs Nándor már 1935 elején.¹⁹⁸ Kivitelezése nem egyszerűbb egy revízióénál, de még ez utóbbi sem vita tárgya – írja. Az utódállamok ilyen akcióra nem hajlandók, mert területi veszteségekkel kellene számolniuk, hiszen sokkal több magyar él a határaikon belül, mint például román Magyarországon. De az ellentétek sem olyan élet-halálra menő ellenségeskedés formáját öltik románok és magyarok között – mutatott rá Hegedüs egy különlegesen fontos aspektusra – mint a görögök és a törökök között Anatóliában. S ez utóbbiak cseréje sem zajlott le olyan egyszerűen, ahogy azt általában bemutatják.

Hegedüsnek a népességcsere lehetőségét kategorikusan visszautasító véleménye indoklásából ki kell emelnünk azt a gondolatot, amely a két etnikumnak Erdély különböző tájain való együttélésére vonatkozik. Ezt ugyanis mindazok az emlékiratok elhanyagolták, amelyek a magyar kisebbség jórészt jogos sérelmeit felsorolták, és 1938 után, mint láttuk, úgy vélték, joguk van egyetlen tollvonással milliók sorsáról, jövőjéről és mindennapjairól dönten. Holott az is tény, hogy minden elszenvedett és méltánytalanul érzett nemzetiségpolitikai diszkrimináció, valamint az élet sok területén hiányzó egyenjogúság és a rengeteg megalázás ellenére (ezek vezettek már 1935 körül oda, hogy a magyarok elkeseredésükben elfordultak a román államtól), erőszakos etnikumközi túlkapások kivételek maradtak. Az etnikumok mindennapjai tehát – amennyiben a kisebbségpolitika által teremtett hátrányos helyzetet nem vesszük figyelembe – lényegében incidensek nélkül múltak el.

Kisebbségek áttelepítésének a gondolatát a magyar kisebbség politikusai és újságírói még évekkel később is elutasították. 1938 után világosan kihallatszott írásaikból, hogy amikor ilyen tervekkel foglalkoznak, saját etnikumukra gondolnak, még ha konkrétan németekről vagy zsidókról szólnak is. Az áttelepítés utópia – ítélte el az ilyen terveket Ligeti Ernő 1938 augusztusának elején, a szudétánémet krízis csúcspontján –, mert nem veszi figyelembe, „hogy a röghözköttőség olyan lelki és testi adottság, amelyen csak igen nagyfokú kegyetlenséggel lehet túltenni magát az embernek.”¹⁹⁹ A Baltikumban élő németeknek a Harmadik Birodalom által 1939-ben elkezdett áttelepítése idején az ilyen tervek újból aktuálissá váltak. Jakabffy Elemér és Hegedüs Nándor rámutattak ugyan embertelenségükre, de indokoltak tartották kisebb etnikai csoportok esetében, melyek nemzeti identitástudatukat egy más nép körében nem tudnák megőrizni.²⁰⁰ Szentimrei Jenő, költő és újságíró egyenesen az erdélyi szászokhoz fordult ebben a kérdésben, és maradásra szólította őket abban az esetben, ha nekik Berlin az áttelepülést megparancsolná: „A kicsiny Erdély csak e három nép birtokában tudott koronként önmaga felé emelkedni [...] a nép kiszakítása környezetéből [...] mégis erőszakot a lélek mélyvilágán [...] Maga az erdélyi szászság sem lesz képes új környezetében ugyanazokat a minőségi tulajdonságokat úgy értékesíteni, mint ebben az együttesben, ahol nemes versenyt kényszerített ki belőlünk az együttélés [...] A törzsi államába visszatelepített népen elkerülhetetlenül lelki kényelem lesz úrrá, mely az önmagában, önmagáértvaló alkotás erőit el fogja csőkevényesíteni [...] a visszatérő népcsoportok is kényelmi helyzettel váltják majd fel küzdő

198 Hegedüs Nándor: Népek kicserélése. KÚ, 1935.IV.22., 9.

199 Ligeti Ernő: Modern népvándorlás. KÚ, 1938.VIII.8., 4.

200 Jakabffy Elemér: Népesere. MK, 1938, 23. sz. 545-553.; Jakabffy Elemér: Német népköltöztetés a statisztika tükrében. MK, 1939, 20. sz. 475-479.; A német népköltöztetéshez. MK, 1939, 21-22. sz. 515-519.

helyzetüket, örök kárára saját maguknak, de az egyetemes emberi érdekeknek is [...] Maradjanak! Maradjunk együtt!”²⁰¹

Az áttelepítési tervek visszautasítása dokumentálja, hogy a magyar kisebbség egy része bizonyos föltételek mellett még mindig jövőt látott az adott állami keretek között.²⁰² Ilyen jellegű gondolataikat megerősítették azok a hírek, melyek szerint a román kormány a nemzeti kisebbségek helyzetét egy kisebbségi törvénnyel rendezni akarja. Egy ilyen törvényt a magyarok több képviselője már hosszú ideje szükségesnek tartott, mert az 1938 augusztusából származó Kisebbségi statútumnak nem volt törvényereje, s ezért sok helyi hatóság meg ügyvéd nem tartotta kötelezőnek betartását.²⁰³ A Magyar Népközösség Vezetősége eleget akart ezért tenni a miniszterelnök kérésének, hogy javaslatokat tegyen egy kisebbségi törvény megalkotása érdekében. Bánffy ezért Jakabffy is fölkérte, hogy Kolozsvárott a tanácskozáson részt vegyen. Jakabffy ezt ugyan visszautasította, Gyárfásnak azonban elküldte saját kisebbségi törvényvázlatát, melyet 1931-ben az Országos Magyar Párt fölszólítására készített.²⁰⁴ A Jakabffy akkori vázlatában (Törvényjavaslat az etnikai kisebbségekről) lefektetett rendelkezések még egy évtizeddel keletkezésük után sem vesztek aktualitásukból. Bár részletes bemutatásukra itt nincs terünk, nem mulaszthatjuk el a hatvan paragrafus legfontosabbjainak ismertetését. Már csak azért sem, mert abból a tényből, hogy Jakabffy még 1939 végén is eljuttatásra érdemesnek tartotta javaslatát a Népközösség egy vezető személyiségéhez, arra következtethetünk, hogy komolyan veendő tárgyalási alapnak vélte.²⁰⁵ Elképzelései abban tértek el a Paáléitól – aki a sajátjait ugyanakkor (1931-ben) írta le –, hogy ő az autonómia egyetlen formáját sem tartotta megvalósíthatónak. Írásában ugyanis ilyesminek semmi nyoma sem található. A kisebbségvédelmet Jakabffy elsősorban egy differenciált jogegyenlőségre akarta alapozni, mert a minden állampolgárra vonatkozó egyenlődsdi (egalitarizmus) etnikai kisebbségek tagjait hátrányos helyzetbe hozza (ebben egyetértett Paállal). Nekik ugyanis többleterőforrásokat kell mozgósítaniuk ahhoz, hogy az etnikai többség helyzetét elérhessék: „A kisebbségek védelme *differenciált* jogegyenlőségen nyugszik: a kisebbségek joga a jogok egyenlőségét a faji, nyelvi és vallási különbségek elismerésével jelenti: amint fajilag, nyelviileg, vallásilag különbözök az egyes nemzetek, úgy különbözök jogaik kultúrájukat, nyelvüket, egyházukat illetőleg, nem mennyiségileg, hanem minőségileg: nem több, csak színe más. A kisebbségek jogegyenlősége azt jelenti, hogy beszélhetnek *saját* anyanyelvükön, használhatják *saját* iskoláikat, élhetnek *saját* isteni tiszteletükkel, úgy és abban a terjedelemben mint a többségi nemzet sajátjával. Az állampolgárok differenciálatlan jogegyenlősége a kisebbségek jogának legridegebb megtagadása.”²⁰⁶ Tervezetének legtöbb paragrafusa éppen e jogegyenlőség gyakorlatban való megvalósításának részleteit dolgozza ki. Az (1930-ban) éppen esedékes népszámlálást Jakabffy az etnikai kisebbségek számbavételével akarta összekötni. Kiindu-

201 Szentimrei Jenő: Maradjunk együtt. BL, 1939.XI.12., 9.

202 Nem mondható el ez annak a beadványnak a névtelen szerzőjéről, amelyet 1939 októberében juttatott el a római katolikus püspökség a kolozsvári Magyar Konzulátushoz. Ez ugyanis óv a szerződés kötéstől Romániával a kisebbségi kérdés megoldására, mert a románok mentalitása szerint a szerződések megváltoztathatók, megszeghetők, fölmondhatók. Ehelyett a székely megyéknek autonómia adandó, a határmenti magyar többségű területeknek pedig a választás lehetősége, hogy eldönthessék, melyik államhoz akarnak tartozni. L.: MOL K 63-250-1939-27/4, 293-300. f.

203 Jegyzőköny helyett törvény. KÚ, 1939.VI.20., 5.; Soós István: A kisebbségi törvényről. BL, 1939.XII.24., 4.

204 Jakabffy Emlékirata. Teleki László Alapítvány könyvtár 1486/95, VI., 17.

205 Jakabffy *Törvényjavaslat[a] az emikai kisebbségekről* fönmmaradt az OMP archívumában (ASCI, Fond, Nr. 966, 14/1920-1936, f. 46-65), valamint Paál hagyatékában PÁII IIRM MS 765 I/754.

206 Jakabffy: *Törvényjavaslat* i. m. 4.

lópontja annak biztosítása, hogy mindenki saját etnikai hovatartozását szabadon megvallhassa. Ennek alapján létrehozandó volna egy-egy etnikai csoport minden tagját magába foglaló jegyzék, egy ún. *nemzetkataszter* (3-7. §§). Ennek segítségével minden nemzeti kisebbség megválaszthatná saját Nemzeti Tanácsát, amely őt a kormánnyal szemben képviselné (8-18. §§), kisebbségi minisztereket javasolna és megalkotná saját alapszabályát (19. §). A Nemzeti Tanácsok feladata volna ezenkívül a *nemzeti kisebbségi iskolák* munkáját felügyelni, és egyáltalán minden, a kisebbségek érdekeit érintő ügyben közbelépni (21-42. §§). Jelentősek és még ma is aktuálisak azok a paragrafusok, melyek által Jakabffy a kisebbségi nyelvek használatát szabályozta volna. E célból két olyan fogalmat alkotott, melyeket a korabeli román oldal aligha fogadott volna el: a *hivatalos társhely* és a *hivatalos kisebbségi nyelv* fogalmát (43-49. §§). Az elsőt olyan területeken kellene bevezetni, melyek lakosságának többsége valamely etnikai kisebbséghez tartozik. A kisebbségnek szabad volna ilyen területeken az államnyelv mellett a sajátját is egyenrangúan használnia a közigazgatásban és az állami vállalatokban csakúgy, mint a jogi életben. Ezeknek a szervezeteknek és intézményeknek a kisebbségekkel folytatott hivatalos levelezésében ez utóbbiak nyelvét kellene használniuk. Általános tudnivalók mindkét nyelven közzéteendők. A hivatalos segédnyelvet Jakabffy olyan körzetek és közösségek számára javasolta, melyekben a kisebbségi lakosság aránya minimum 20%-ot elér. Az említett intézményeknek itt a kisebbségek tagjaival való kapcsolatteremtés során ez utóbbiak nyelvét kellene használniuk, illetőleg – ennek biztosítására – saját költségre tolmácsot alkalmazniuk. A törvényjavaslat további pontjai előírják a kisebbségi nyelvek használatának jogát a községi tanácsokban (52. §), valamint azt, hogy az állami tisztviselők (bírók, hivatalnokok stb.) a kisebbségek kebeléből neveztesse ki, ha ennek nyelve a körzetben legalább a *segédnyelv* szintjét eléri (54. §), és tiltanak az olyan adminisztratív változásokat, amelyeket valamely kisebbségnek egy kerületben képviselt százalékaránya terhére hoznának (53. §).

Mindezek az elgondolások utalnak Jakabffy meggyőződésére, hogy a nyelvhasználati jog sokoldalú kiterjesztésével a kisebbségek megvédhetők az etnikai többség asszimiláló nyomásától. Törvénye biztosítani akarta a kisebbségek iskoláit,²⁰⁷ nyelvük használatát a hivatalos szervek előtt és a nyilvánosságban, valamint nemzeti kultúrájuk fönntartását. Javaslatának komoly tárgyalási alapként való elfogadását mindenestre valószínűleg erősen megnehezítette volna – ha egyáltalán esélye lett volna valaha is ilyenként szóba kerülni –, hogy kiindulópontjai valójában a román államfölfogás alapelvét rombolják le, amikor a két etnikum (a magyar és a román) viszonyát ugyan pozitív jellegű kifejezésekkel közelítik meg (partnernyelv, segédnyelv), a mögöttük rejlő gondolat (és főleg megvalósítása) azonban a román alkotmány első paragrafusának képtelenségét tette volna nyilvánvalóvá („a Román Királyság egységes, oszthatatlan *nemzetállam*”).²⁰⁸ Ezt a román kormány nem fogadta volna el, ha a tervet ismerte volna. Az viszont nem Jakabffyn múlt, hogy javaslata nem jutott el a nyilvánosságig, mert ő a *Magyar Kisebbség* néhány példányán (1940.I.16-án) kinyomtatta ugyan, csakhogy a magyar kormány időszerűtlennek tartotta (s ezt közölte is vele), s emiatt az említett lapszám végül más tartalommal jelent meg.²⁰⁹ A kisebbségi törvény tervét 1940 májusában aztán a román kormány is aktualitását veszítettéként elvetette, mert gyanította, hogy egy határmódosítást már azzal sem tudna megelőzni. Ezzel a két kormány eltérő tervei miatt meghiúsult a magyar

207 Jakabffy fia nem tudta letenni az érettségét, mert a román nemzetiségű tanárok ismételtlen megbuktatták. L. Jakabffy emlékiratát, VI.

208 Nem véletlenül foglalkozik Jakabffy már a Bevezetésben ezzel a cikkellyel. Uo. 3. (Kiemelés az eredetiben.)

209 Jakabffy: *Adatok*, Teleki László Alapítvány könyvtár 1486/95, VI., 17.

kisebbség utolsó politikai próbálkozása, hogy saját helyzetének szabályozásáról alkotott elképzeléseit nyilvános vitára bocsássa.

A magyar kormány még 1939-ben érdeklődött az iránt, hogy az erdélyiek hogyan képzeli el országrészük helyzetét az anyaországhoz való visszatérése után.²¹⁰ Mint említettük, Balogh Artúr jogász már az évtized elején befolyással volt az OMP-nek az autonómia kérdésében kialakított állásfoglalására, 1939 szeptemberében és októberében pedig több tervezetet is készített, melyek Erdélyt mint Magyarországon olyan részét kezelték, melynek *tartományi önkormányzat* adandó.²¹¹ Részletesen kifejtett elgondolásai szerint szükséges volna biztosítani egyrészt az Erdélyben lakó három etnikum egyenjogúságát, másrészt területileg elkülönülő elhelyezkedését.

Abból indult ki – részben kimondatlanul, de explicite is –, hogy előbb vagy utóbb, de az egész terület magyar fennhatóság alá kerül.²¹² A tartománynak tartományi gyűlésre, helytartóra és neki alárendelt hivatalokra lesz szüksége. Önrendelkezésének ki kellene terjednie mind a törvényhozás, mind a végrehajtás kérdéseiben a vallási és a nevelésügyi problémákra, a közigazgatásra és a karitatív tevékenységre. További részleteket mellőzve csak az egyes etnikumoknak a tartományi gyűlésben gyakorolható vétójogát emeljük ki. Ezt akkor alkalmazhatnák, ha az őket érintő kérdésekben hozandó döntésekkel nem értenek egyet. Tervezeteinek ilyen részei (pl. a tanítási nyelvekről) azt szemléltetik, hogy Balogh számára világos volt, hogy a budapesti kormánynak a terület feletti fönnhatóság visszaszerzése után nem volna szabad olyképpen folytatnia uralmát, ahogyan azt 1918-ig gyakorolta. Kisebbségiként szerzett személyes tapasztalatait próbálta ily módon mindkét tervezetében figyelembe venni. Ennek ellenére igen erős kétségei voltak afelől, hogy egy román kisebbség, amely azelőtt húsz évig többségben volt, akár igen messzemenő engedelményekkel is elégedetté tehető volna.²¹³

Szükségesnek látszik itt ismételt hangsúlyozni, hogy a posztulált nemzetállamok korában a kisebbségek államuk számára állandóan manőverezések alanyai. Ezért sem e fejezetben, sem magában a dolgozatban nem téma az egyes tervek tényleges megvalósulása. A szerző sokkal inkább arra törekedett, hogy ideológiai és geopolitikai stratégiák fejlődését dokumentálja, mert ezek a magyaroknak arra irányuló akaratát bizonyítják, hogy ilyen vagy olyan módon, de egy modus vivendihez eljussanak. Újból emlékeztetünk itt arra, hogy a magyarok ezeket a konkrét terveket csak 1938 után dolgozák ki. Ez a körülmény bizonyítja, hogy a határrevízió iránti 1936–37-ben megerősödött vágy 1938 után abba a hitbe csapott át, hogy az rövidesen bekövetkezik, és a magyaroknak erre az esetre legalább elméletileg föl kell készülniük. Fontosnak tartjuk ugyanakkor arra is utalni, hogy ezeknek az 1930-as évek végét eluraló revíziós hangulatban keletkezett elképzeléseknek már semmilyen konföderációs vonulatuk nem volt. A harmincas évek eleji Duna-medencei összefogás (Krenner!) a magyar kisebbség számára ezek szerint nem volt már aktuális, és ez azt tűnik bizonyítani, hogy az ilyen elképzelések főleg a kiszolgáltatott helyzetben levők számára érdekesek (mint amilyenben a magyarok a harmincas évek elején voltak). Hiszen 1939-ben azok a cseh és lengyel politikusok gondolkodtak konföderációkban, akik ország nélkül maradtak.²¹⁴

210 Bárdi: *Javaslatok, modellek* i. m. 160.

211 Mindkét tervezetet (Tervezet a visszacsatolandó Erdély autonómiájára; Erdély autonómiája. Második tervezet) Bárdi Nándor bocsátotta a szerző rendelkezésére a következő jelzettel együtt: MOL K 764-3. d, 764-6d.-3; 764-7. d-5. L. még Tilkovszky: *Nemzetiségpolitika* i. m. 272.

212 Tervezet a visszacsatolandó Erdély autonómiájára. Az erdélyi kérdés megoldása Erdély autonómiájával c. szakasz.

213 Uo.

214 Bán D. András: Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet-Európáról 1939–1947. In: Bán D. András – Diószegi László – Márer Pál – Pritz Pál – Romsics Ignác: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Budapest, 1997. 115-159., főleg: 120-126.

A magyar kormány azonban megpróbálta a magyar kisebbség elégedetlenségét 1939-ben a maga céljaira kihasználni. De már nem politikai tárgyalások formájában, hanem az erőszak lehetőségét sem kizárva.

3.3. Irredenta mozgalmak

Az erdélyi magyar politikusokat ismételten az a vád érte román kollégák és újságírók részéről, hogy a magyarok irredenta beállítottságúak és az ország integritása számára veszélyt jelentenek. Ők erre azt felelték, hogy etnikai csoportjukra a Romániához való tartozás ideje alatt semmiféle ilyen tevékenységet komolyan rábizonyítani nem lehetett. A magyar média is csak olyan törvényszéki vizsgálatokról számolt be, amelyeket virágárusnók ellen folytattak, mert virágcsokraik színösszeállítás megegyezett a magyar zászlóéval, vagy énekkarok elleniről, amelyek *irredentának* nyilvánított magyar népdalokat adtak elő, s végül olyan újságírók elleni nyomozásról, akik cikkeikben Magyarország vagy Olaszország külpolitikájával foglalkoztak. Ezt a bíróságok egyetértésként, sőt támogatásként értelmezték.²¹⁵ Hasonló képet adnak a román rendőrfelügyelőségek, főigazgatóságok és a román Belügyminisztérium aktái is.²¹⁶

Társadalomtudományi magyarázó modellek az erőszak alkalmazását etnikai kisebbségek részéről a más nyelvű központtal való nézeteltérések során „egyébként erőforrásokban gyenge társadalmi csoportok szükségérforrásaként” értelmezik.²¹⁷ Ugyanakkor az etnikailag motivált erőszak alkalmazásának három alapfeltételét különböztetik meg: a) a politikai rendszer nagy legitimitáshiányban szenved és az etnikai kisebbség kiépített egy szilárd politikai ellenlegitimitást; b) a kisebbség (polgári) középrétegei elvesztették más rétegek fölötti ellenőrző és vezető szerepüket; és végül c) a vita túlnyomóan a kisebbségi lét területi kérdéseire szűkül, s ez ahhoz vezet, hogy a kisebbség fenyegetve érzi magát, s ennek következtében válik agresszívvá.²¹⁸

Románia magyar kisebbségére a két világháború közötti időben 1938-ig ezek a feltételek nem voltak jellemzőek. Ha az erőszak „az erőforrásokban gyenge társadalmak szükségérforrása”, akkor úgy 1934-ig (gazdasági krízis, tömeges elbocsátások mind az állami szolgálatból, mind a magánvállalatoktól) a magyarok nem számítanak ilyennek. Az a tény, hogy a magyar kisebbség szemében a román állam mégis erős legitimitáshiányban szenvedett, abból fakadt, hogy magát az utóbbihoz csupán „hozzácsapottnak” vallotta, s ez anélkül történt, hogy véleményét megkérdézték volna. Ez egyedül azonban nem adott okot arra, hogy erőszakkal próbáljon harcolni az állam ellen, annál kevésbé, mert semmilyen ellenlegitimitációt nem tudott fölmutatni. Magyarországnak ugyanis nem volt az 1930-as évek derekáig sem katonai, sem ideológiai ereje ahhoz, hogy Románia ellen energikusan fölléphessen. A két utolsó föltétel viszont azért nem talál a magyar kisebbségre, mert középrétege (tanárok, papok) az OMP és a nép széles rétegei között közvetítő szerepet töltött be. Ő volt a párt legfontosabb főntartója, s állandóan arra törekedett, hogy a párt politikáját a munkások és a parasztok számára érthetővé tegye. Végül az irredenta indíttatású erőszak teljes hiánya azzal is magyarázható, hogy 1938-ig a magyar kisebbség tudatában a területi kérdés alig játszott komoly szerepet. Figyelmét inkább

215 A Magyar Kisebbség *Ítéletek és Sérelmek* c. rovataiban nagyszámú hasonló eset található.

216 ASCJ, Fond 209; ASB Fond 754. és 2349.

217 Peter Waldmann szociológusnak ezeket a következtetéseit tárgyalja Stefan Troebst következő írásában: *Nationalismus und Gewalt im Osteuropa der Zwischenkriegszeit. Terroristische Separatismen im Vergleich. Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte*, 1996, 1. sz. 273-315.

218 Uo. 275.

társadalmi és belpolitikai életének azon problémáira összpontosította, melyekben hátrányos helyzetét és diszkrimináltságát erősen érezte. Még ha a politikai elit egyes részei az államiságot megkérdőjelezték is elméletileg már az 1930-as évek elején, csak 1937 után kezdett a meggyőződés terjedni, hogy a területi kérdésben nemzetközi téren a jövő eredményeket hozhat. Ez a gondolat csak az 1938-as német külpolitikai sikerek hatására bontakozott ki teljesen.

Az 1938–1939-es évek gyors változásai aztán kitűnő táptalajt jelentettek ahhoz, hogy egy már létező kisebbségi magyar nacionalizmus, amint az már 1935-ben az OMP-hez írott levelekben megnyilvánult, *etnikai radikalizmus*ba csapjon át. Ezt meghatározhatjuk „a barát és az ellenség megkülönböztetése etnikai jegyek alapján”²¹⁹ elv szerint. Ilyen kifejezéseket könnyen találunk például Paál 1937 utáni naplófeljegyzéseiben vagy az előbbi alfejezetben idézett névtelen emlékiratban és az említett „végvár-mentalitás” is erre utal. Fontos eltérés azonban a korábbi évek politikai jellemzőitől, hogy az előző bekezdésben felsorolt tényezők fékező hatása 1938 után már nem érvényesül. Elsőnek itt Magyarország megnövekedett presztízsét kell megemlíteni. Ez most már akár új jövő vízióját („ellenlegitimációt”) is képes volt nyújtani, hiszen Csehszlovákia és Kárpátalja esetében is – erős (német) támogatással ugyan, de – működőképes volt. Ami a magyar középosztályt illeti, az csoportként alig létezett már, mert az állami szervek által rákényszerített elszegényedési folyamatok miatt kezdett elproletarizálódni. Maradványai a totalitárius jellegűvé vált diktatúrában már képtelenek voltak szervezeten föllépni és embereket vezetni, valamint erőket és erőforrásokat irányítani. Ehhez jön még, amint azt már többször jeleztük, hogy 1938 után és a kárpátaljai magyar bevonulással egyidőben (1939. március) a területi hovatartozás kérdése a magyar kisebbség érdeklődésének homlokterébe került. Ennek az is oka volt, hogy saját sajtójából csak szórványosan értesült politikusai bel- és kisebbségpolitikai erőfeszítéseiről (de annál inkább a nemzetközi politika fejleményeiről).

Ebben a helyzetben termékeny talajra hullott Werth Henriknek, a magyar hadsereg főparancsnokának egy javaslata. Werth egy szélsőségesen németbarát magyar külpolitika híve volt, és hitt a történelmi Magyarország helyreállításában.²²⁰ Ennek érdekében szándékozott az erdélyi magyaroknak egy küszöbön álló magyar hadműveletbe vetett hitét éppen egy esetleges háború számára hasznosítani. Egy 1939. május 8-án elkészített és több miniszterhez eljuttatott emlékiratában a magyar kisebbség számára két feladatot jelölt ki: szabotázsakciók végrehajtását a közlekedési és távközlési vonalak mentén, valamint *önvédelmi szervezetek* föllállítását.²²¹ Háború esetén ez utóbbiak feladata lett volna megakadályozni, hogy a román csapatok értéktárgyakat elszállítsanak, továbbá a határzónákban a magyarok fölkelését előkészíteni és végül a magyar csapatok által meghódított területeken a katonai közigazgatást segíteni.

Werthnek ugyanezen év novemberében tett egyik közléséből kiderül, hogy terveit 1939. május 22-én a miniszterelnök, a külügy- és a védelmi miniszter jóváhagyta.²²² Erre vezethető tehát valószínűleg vissza a romániai magyarok egy – amennyire megállapítható, névtelenül maradt²²³ – irredenta mozgalmanak szervezése. Ez állítólag Szatmáron kezdődött, de hamar kiterjedt a korábbi magyar területek egészére. A legtöbb információt róla Dadányi Györgynek

219 Uo. 278.

220 Romsics: *Magyarország története* i. m. 252.

221 A „szigorúan bizalmas” Memorandum: MOL K64-82-1939-27-1018, 7-12.; I. még: Tilkovszky, *Nemzetiségpolitika* i. m. 263.

222 MOL K64-82-1939-27-1018, 2-3. f.

223 Csak egyetlen magyarországi jelentésben nevezik a mozgalmat „Pandurszervezet”-nek: MOL K64-87-1940-27/b-1117, 188. f. Ezt a nevet említi Tilkovszky is, *Nemzetiségpolitika* i. m. 270.; Tempfli: *Sárból és napsugárból* i. m. 48., „Önvédelmi Szervezet”, sőt „Rongyos Gárda” névről tud.

egy jelentése szolgáltatja. Lévén, hogy ő a Magyar Párt Bánáti Szekciójának korábbi titkára volt, adatai is csupán a mozgalom ottani létrejöttére és tevékenységére vonatkoznak. Szerinte őt július végén Temesváron kérdezte meg Páll György,²²⁴ a Népközösség bánáti szekciójának akkori főtitkára (korábban az OMP-é ugyanott), hogy ő (Dadányi) kész volna-e egy olyan akcióban részt venni, amelyik háború esetén a magyar hadsereg előrehaladását megkönnyítené. Kezdeti habozás után Dadányi elvállalta egy csoport alakításának a feladatát. Ezt a következő időben gyorsan meg is tette, mégpedig öt-öt tagot magukba foglaló sejtekből, piramis alakú fölépítésben: így minden tag alatt ismét öt másik helyezkedett el, s ezáltal szerinte egy 125 személyt számláló helyi csoport jött létre.²²⁵ Az egykori Székely Hadosztály egy főhadnagynak, Bacsó Bélának a hagyatékában fennmaradt lista szerint a szervezetet a fentiekől kissé eltérően a szatmári Linzenbólt Ferenc katolikus lelkész kezdeményezte 1939 júliusában. Parancsnoka és irányítója Páll György volt, három helyettese pedig Bacsó Béla, Dadányi György és Tóth Sándor.²²⁶ Azonban a „bánsági és temesvári magyarság ön- és magánvagyon védelmét szolgáló, továbbá a román csapatok mögött való zavartkeltést célzó fegyveres alakulata” a feljegyzés szerint csupán hat csoportból állt.²²⁷ A csoportoknak e lista szerint átlagban öt-öt tagjuk volt, s majd mindegyikben kimutatható egy-egy volt katona vagy vasutas.

A szervezkedés azonban a magyar hatóságoknak, akikkel kapcsolatba léptek, túl gyorsan történt. Háború nem volt kilátásban, s ezért a csoportot egy 30 személyt felölelő maradék állomány kivételével föloszlatták. Ezek a nyár folyamán robbanóanyagot csempészték a Bánátba és magánlakásokon, sőt a nagyváradi püspökség épületében is (Fiedler püspök tudta nélkül)²²⁸ elrejtették. Néhányan Magyarországon a kezelését is megtanulták. A csoport e töredékének pusztán a szatmárihoz volt kapcsolata.²²⁹ 1939 szeptemberében a román hatóságok fölfigyeltek rájuk, s ezért Dadányi és Bacsó jobbnak látták áttelepedni Magyarországra.

A jelenleg rendelkezésünkre álló információkból nem derül ki, hogyan sikerült a román hatóságoknak a szervezetet leleplezniük, s egy összehangolt akció során október 14-én tömeges letartóztatásokat végrehajtaniuk. Az ügyből csak a szervezkedés széles társadalmi elágazása és nagy földrajzi kiterjedése ismeretes. A magyar követség és a román rendőrhatalóságok különböző jegyzékeiből és adataiból megállapítható egyrészt, hogy a szinte kétszáz letartóztatott között igen sok értelmiségi volt: katolikus tisztségviselők (papok, szerzetesek), tanárok, ügyvédek, orvosok, zenészek, de tisztviselők és más alkalmazottak is, másrészt, hogy az őrizetbe vételek Erdély mely részein történtek: Kolozsvár, Nagyvárad és Bihar megye, Szatmár (város és megye), Máramarossziget, Nagybánya, Marosvásárhely, Zilah, Udvarhely, Csíkszereda és Csik megye, Sepsiszentgyörgy, Medgyes és Temesvár.²³⁰

224 Dadányiról és Pállról I. Jakabffy: *Adatok* i. m. Teleki László Alapítvány könyvtár 1486/95, VI., 9., 11., 14.; Pállról l. még: RMIL IV, 476.

225 Dadányi jelentése: MOL K64-87-1940-27/b, 964/res. pol., 44-47. f.

226 IIadtörténeti Levéltár (IIL), Bacsó Béla katonai okmányai, VII.92. c. csomó (Romániai fegyveres szervezkedésre vonatkozó iratok 1939-40) I. f.

227 Uo. Érdekes, hogy noha a feljegyzés szerint Dadányi a 6. csoport vezetője volt, tagokat nem szervezett be.

228 Tempfli: *Sárból és napsugárból* i. m. 49.

229 Dadányi jelentése: MOL K64-87-1940-27/b, 964/res. pol., 45. f.

230 A helységnevek a magyar konzul 1939.X.27-i jelentéséből származnak. Ugyanonnak a letartóztatott személyek foglalkozás szerinti megoszlása a következő csoportosítást teszi lehetővé: 25 római katolikus körökből, 3 a reformátusoktól, 6 értelmiségi, 2 kereskedő, 3 alkalmazott. L.: MOL K63-87-1940-27/b, 30-33. f.; Tilkovszky: *Nemzetiségpolitika* i. m. 270. Egy, a lakóhelyükről állítólag „eltűnteket” tartalmazó román rendőri jegyzékből ugyanez a megoszlás a következőképpen olvasható ki: 16 római katolikus egyházi ember, 9 protestáns, 8 értelmiségi, 2 kereskedő, 4 alkalmazott, 2 munkás. L.: ASB Fond 2349, Dosar 263/1939, 26. f. Tempfli említett művében 150 letartóztatott férfiról és 6 nőről ír (49.). A Bacsó II hagyatékában fennmaradt: 1939. október 15-től

Ezen ismeretek alapján úgy értékelhető, hogy a csoport részéről az államot fenyegető veszély nem tevékenységében vagy szabotázsakciókat szervező szaktudásában állott. A robbanóanyag és néhány távbeszélő lefoglalásán túlmenően semmit sem lehetett rájuk bizonyítani. Oly sok embernek oly sok városban egyidejűleg történt letartóztatása is inkább utal a potenciális szabotálók dilettantizmusára, semmint veszélyességére. A szervezet létrejöttéből fakadó fenyegetés sokkal inkább úgy fogalmazható meg, hogy egy olyan szellemi beállítottság meglétét bizonyította, amely a saját etnikai csoport szerepét egy államközi konfliktus esetén nem csupán a megfigyelői státusra korlátozta, hanem már az aktív részvételt is vállalta volna az erdélyi kérdés megoldásában.

A résztvevők egy csoportját a magyar kormány kérésére 1939. december 21-én szabadon engedték és Magyarországra kiutasították.²³¹ Közvetlenül Horthy Miklós főkormányzóhoz intézett beadványuk is a fenti szellemi beállítottságot tükrözi. Több pontja főleg az aláírókról igyekszik kedvező képet festeni. Szerzőik néha ellentmondásokba is keverednek, mégis valamennyire megvilágítják az ügy hátterét. Azt állítják, hogy szervezetük csak azután jött létre, miután a román kormány elhatározta, hogy egy Erdély részeiről való kényszerű lemondás esetén a magyar kisebbség között egy „Szent Bertalan-éjt” rendez. Ez a határozat létezett már a Felvidék (vagyis a Szlovákiában élő magyarok) és Kárpátalja *főlszabadításakor*. Jóllehet valóban létezett román részről 1936-ban egy Szent Bertalan-éjjel ijesztgető hasonló fenyegetés, sőt egy, a magyarok és a zsidók elleni pogromhangulat is egyértelműen megállapítható,²³² mégis a szerzők a fenyegetéseket érezhetően eltúlozták, szervezetük alapítási évét pedig igencsak visszadatálták (1938 novemberére). Irredenta erőszak társadalomtudományi magyarázata szempontjából azonban az a lényeges, hogy a résztvevők magukat a fenyegetettség állapotában érezték. Ez tette őket fogékonnyá irredenta és erőszakot sem kizáró eljárások iránt. A román hatóságok 1940 tavaszán további személyeket és csoportosulásokat lepleztek le.²³³ Az a tény, hogy végül is nem került sor erőszak alkalmazására, úgy tűnik, csak annak tulajdonítható, hogy Bécsben a döntés *időben* megszületett.

3.4. A magyar–zsidó viszony

„Aldridge: Én elszakadtam a fajtámtól. Angol vagyok és máris több dicsőséget hoztam az angol névre, mint sokezer telivér úrhatnám polgár. Elhiszem – folytatta Kingston [...] De vajjon elhiszi az a társadalom, amelyből ön Amélieit készül kiragadni? Mit fog majd tenni, ha látja, hogy Amélieit vasgyűrű veszi körül, a közöny gyűrűje, amelyből nem fog sohasem tudni kitérni. Csodálom, hogy még nem érezte, létezik egy olyan mélység, ahova sohasem fog tudni

Erdélyből jöttek névsora. IIL VII.92., c. csomó, 6. f. Ez 64 személy nevét közli, nagy részük Nagyvárad–Szatmárnémeti–Érmihályfalva vidékéről származott. Közülük 12 munkás, diák vagy kereskedő, 21 pedig római katolikus lelkész, tanár vagy szerzetes.

231 Tempfli: *Sárból és napsugárból* i. m. 49. Eszerint 24 papot és 14 világi személyt toloncoltak a román hatóságok (ugyanennyi román személy ellenében) Magyarországra. A többi elítélték, de a bécsi döntés után kiszabadultak.

232 MOL K64-87-1940-27/b, 357. f.; MOL K 28-143-1940-281-18853; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 258.; Paál 1939 tavaszi naplóbejegyzései, PÁN Teleki László Alapítvány könyvtár 1951/95.

233 MOL K64-87-1940-27/b, 170/res. pol., 350. f.; 300/res. pol., 426. f.; 313/res. pol., 444. f.; 485/res. pol., 527. f.; ASB Fond 2349, Dosar 263/1939, 71. f. Az utolsó dossziében található jelentések közül azonban több is az illetékes helyek túlkapásait dokumentálja, ezek ugyanis minden mozdulatban veszélyt gyanítottak (pl. egy fiatalokból álló kirándulócsoporthoz gyanakvó megfigyelése).

elhatolni, mert túlhaladja akár az ön, akár a mi erőnket. És ha majd gyermekük lesz... ó, milyen rettenetes sorsa lesz szegénykének. Az egyik fajtához hasonló vér ezt diktálja neki, a másik pedig amazt [...] Fenn kell tartanunk abban a környezetben, amelyben léteznünk rendeltetett, az ősi erkölcsök uralmát.”²³⁴ Ligeti Ernőnek a 19. századi néger Shakespeare-színészről szóló regénye alig-alig leplezve ábrázolta azokat a csalódásokat és azt a kiábrándulást, amelyet az erdélyi magyar anyanyelvű zsidóság a harmincas években fokozatosan megélt, amikor a magyar jobboldal a kisebbséghez való tartozását vonta kétségbe. Az idézet megvilágítja, hogy Ligetiben már korán erős érzékenység fejlődött ki azokkal az érvelési rendszerekkel szemben, amelyekkel a kisebbséghez tartozni akaró zsidók szembesültek. Ugyanakkor e sorokból a magát a magyar irodalom és kultúra részének tekintő, az 1920–1922 közt Paál főszerkesztősége alatt megjelent *Napkelet*ben publikáló író személyes tehetetlenségi érzésére is következtethetünk, amikor áthidalhatatlan, minden kétoldalú erőfeszítést hiábavalóvá tevő mélységekről, elrendeltetett környezetről és „ősi erkölcsök uralmát”-ról ír.

Az idézet előrevetíti ugyanakkor azt a fokozatos elidegenedést is a magyaroktól, amelyik zsidó újságokban (még a nem cionistákban is) főleg 1933 után jelentkezett. A magyarországi, illetőleg a magyar kisebbségen belüli események tanúinak figyelmét nem kerülhette el, hogy a magyarság egyre nagyobb része akarta társadalmából kizárni a zsidókat, és ezek így „kettős” kisebbségi helyzetbe kerültek: mint *magyar* zsidók egy állítólagos román nemzetállamban, és mint *zsidók* egy magyar kisebbségi társadalomban.²³⁵ Úgy vélték, hogy a magyar–zsidó viszony „egyoldalú szerelemmé” alakult, és az *Erdélyi Lapok* első antiszemita kirohanásai után már 1933-ban félték, hogy „később még drasztikusabb eszközökkel tudomásukra adják, mi a zsidóság útja.”²³⁶ A cionisták a harmincas években ennek tudatában még erőteljesebben fordultak a „Palesztina-munka” felé: a zsidók kézműipari képzését erősítették, hogy egy Palesztinába történő kivándorlás után képesek legyenek megélhetésüket biztosítani.²³⁷

E fejlemények következménye a keresztény és a zsidó magyarok közötti viszony fokozódó elhidegülése volt. Ennek 1938-ban történt kiéleződését a Magyar Párt és Goga antiszemita pártja közötti megegyezésre vezethetjük vissza.²³⁸ Az egymástól való elidegenedés mélyebben fekvő okai viszont egyrészt a létező államiságnak a magyarok túlnyomó többsége általi elutasításában, másrészt a *magyarság* lényegéről folytatott budapesti vitákban keresendők. Mert a legtöbb zsidó felekezeti magyar nem tudott a keresztény vallásúakkal e kérdésekben egyetérteni.

A zsidó lakosság fönntartásai a status quo egy esetleges megváltozásával szemben politikai síkon Magyarország két *zsidótörvényében* (1938. május és 1939. április) gyökereztek.²³⁹ Megszavazásuk a magyar parlament által Erdélyben is élénk vitát váltott ki. Az erdélyi magyar nyelvű zsidó újságok gyakran és részletesen tudósítottak a radikális jobboldalnak a magyar politikai és szellemi életben történt térnyeréséről. Beszámoltak arról, miként közeledik Ma-

234 Ligeti Ernő: *Az idegen csillag. Ira Aldridge regényes élete*. Kolozsvár, 1932. 122-123.

235 L. erről Gáll Ernő kitűnő analízisét: *Kisebbség a kisebbségben*. *Regio*, 1993, 2. sz. 91-99.; valamint Gidó Attila: *Az erdélyi zsidó intézmények identitásformáló szerepe a két világháború között*. *Korunk*, 2004, 8. sz. 63-76.

236 Leitner Zoltán: *A disszonáns visszhang*. *Nagyvárad Napló* 1933. április 26. 1-2.; Kepes Miklós: *Ghettó-pad és az erdélyi zsidóság*. *Nagyvárad Napló* 1933. december 30. 1.

237 Az erdélyi zsidó árvagondozó átrétegződési osztálya (kiad.): *Tíz év a zsidóság átrétegződésének szolgálatában*. Cluj, 1936.

238 A határórség jelentése 1939.II.1-jéről az aradi és a temesvári zsidók magatartását illetően: MOL K 28-142-281-6506/1939, VII. res.; ASB Fond 2349, Dos. 4/1938, 95. f.; Dos. 123/1938, 5. f. (A választási megegyezés hatásáról.)

239 Gyurgyák: *Zsidókérdés* i. m. 135-153.; Pelle: *Gyűlölet* i. m.

gyarország ideológiailag a Harmadik Birodalomhoz, és megcáfolták azokat a megnyugtató szánt érveléseket, melyek az említett törvények hatókörét és erejét elkendőzni próbálták.²⁴⁰ A zsidó felekezetűek nehéz helyzetét mutatja, hogy ők Romániában a Vasgárda ismételt és heves (s a hatóságok által tolerált) támadásainak, sőt pogromjainak is ki voltak téve. 1938 elején pedig a Goga–Cuza-kormány is életbe léptette az első zsidóellenes intézkedéseket.

Románia magyar kisebbségének a viszonya a két magyarországi zsidótörvényhez, úgy tűnik, nem volt egyértelmű. A jobbszárny üdvözölte az első zsidótörvényt. Sulyok István még azt is állította, hogy Erdélyben való érvényesítése jótékony erkölcsi és gazdasági hatással volna a magyarokra.²⁴¹ A másik oldalon viszont Kacsó Sándor a *Brassói Lapok*ban tett közzé egy nyilatkozatot, s ennek *A szellem kiáltványa* címet adta. Ez Budapesten keletkezett, s ott a magyar értelmiség 59 képviselője írta alá: írók, művészek, politikusok (pl. Bartók Béla, Móricz Zsigmond és Széchenyi György). Ez a dokumentum élesen elítélte és elutasította az első zsidótörvényt.²⁴² Ezek az ellentétek mutatják, milyen mély szakadékot nyitott a zsidókhoz való viszony kérdése a magyar kisebbségen belül. A választóvonal természetesen az egymással már korábban is szemben álló felek között húzódott. Megjegyzendő viszont, hogy a magyar sajtó nagy része sem helyeslő, sem elítélő véleményt nem nyilvánított. Ennek a szint nem valló magatartásnak az volt a fő oka, hogy nem tudta összeegyeztetni a román állammal szembeni elutasító magatartása – mégoly rejtett – propagálását a magyar államról szóló negatív jellegű tudósítások közzétételével. Ezt az ellentmondást a *Brassói Lapok* is érezte, mert lavírozásai közben saját politikai álláspontja és a magyarországi társadalmi kérdéseket tárgyaló cikkei között állandóan olvasóinak szempontjaira is ügyelnie kellett. Ezek az olvasók értékelték ugyan kritikus írásait egy bizonyos határig, ugyanakkor azonban igen fejlett magyar nemzeti öntudatuk is volt.

Ilyen körülmények között a *Magyar Lapok*ban megjelent antiszemita cikkeket a magyar sajtó ideológiailag toleránsabb része mindaddig visszhang nélkül hagyta, míg megtalálta a visszautasításukra az eszközt. A *Magyar Lapok* a „zsidóügyet” a „világgazdasági uralom” kérdésének látta, a zsidók számára a „marxista internacionalizmus” hordozói és egyben a (kapitalista) középréteg képviselői. Mindenben csak a kereskedelmi lehetőséget látják, és egy *egészséges magyar* középosztály kialakulását akadályozzák.²⁴³ De ez nem minden: e lap szerint Roosevelttel amerikai elnök *new deal* politikája mögé rejtőzve megdönteni próbálják a keresztény nagyipart, a keresztény kereskedelmet és a keresztény bankvilágot. Elzsidósították és megszállva tartják már Franciaország nemzeti kultúráját, s végeredményben a „nemzetközi zsidósövetségen” keresztül a világalomra törnek. Eközben természetesen a szabadkőműveséget is fölhasználják.²⁴⁴ Jól bevált régi antiszemita minták alapján tehát mindenért a *világ*

240 Nyilasvilág Budapest utcáin. *Új Kelet*, 1938.VIII.18., 2.; Német parádék a magyar szívek számára. Uo. 1938.VIII.19., 1.; Autochthonokat érint a magyarországi zsidótörvény. Uo. 1939.IV.30., 1.; Mi lehet és mit tehet a magyarországi zsidó? Uo. 1939.VIII.27., 7.; Gróf Széchenyi György bírálata a zsidójavaslatról. *Szabadság*, 1938.V.4., 2.; A magyar képviselőház elfogadta a zsidójavaslatot. Uo. 1938.V.15., 13.; A jobboldali mozgalmak Magyarországon. Uo. 1938.V.26., 5.; Drámai hang egy pesti zsidó hitközségben. Stern Samu beszéde. Uo. 1938.VI.17., 2.; Megjegyzések. Uo. 1938.VII.13., 7.; Szabó Imre: Faji elv vagy kereszténység. Uo. 1939.I.5., 5.; Törzsökös magyarok sárkányos mozgalma. Uo. 1939.I.18., 5.; Vita az ősturáni magyarokról. Uo. 1939.I.27., 9.; Ki tekinthető zsidónak... Uo. 1939.III.25., 11.

241 (S. I.): Jótékony hatások. *ML*, 1938.IV.15., 1-2.

242 Kacsó Sándor: A szellem kiáltványa. *BL*, 1938.V.8., 1.

243 Tisztázni valók. *ML*, 1938.I.28., 1-2.; Sulyok István: A népek virága és gyümölcse: a középosztály. *ML*, 1938.IV.17., 5.; Rády Elemér: A zsidókérdés Magyarországon. *ML*, 1938.V.8., 5.

244 Rády Elemér: Zsidó gondok és zsidó vágyak. *ML*, 1938.VII.24., 11.; Rády Elemér: A francia jobboldal és a zsidó kérdés. *ML*, 1938.VIII.7., 9.; Rády Elemér: Zsidóság és fasizmus. *ML*, 1938.IX.11., 12.; Rády Elemér: Szabad-

zsidósága, sőt az örök zsidó a bűnbak. Így keresett a magyar kisebbség egy része a többségi nemzet igen erősen korlátozó kisebbségpolitikája idején a maga részéről egy eszközt, hogy figyelmét saját bajairól és gondjairól elterelje. Ezt szolgálta az egyszerű rasszista világkép. Még azon sem kell csodálkoznunk, hogy éppen egy katolikus lap használta ezeket a sztereotípiákat saját problémáinak a modern élet kihívásaival való összebékítésére. Mert ez az antiszemitizmus éppen a modernség elutasítása már említett hagyományának a talaján állt, és egyes katolikus körök annak minden túlzásáért a zsidókat tették felelőssé. Az a dualista világkép tehát, amely a zsidókban látta minden rossz gyökerét, és e rossz ellen menedéket csak a katolikus kereszténységben látott, e vigasz gondolatával még a kisebbségi elnyomatásból eredő problémák háttérbe szorításához is hozzájárult. Mivel a zsidók a keresztény üdvösségnek nem lehetnek részesei, nem válhatnak – mint láttuk – a keresztény népközösség részévé sem. A meghirdetett antiszemitizmus feladata tehát a magyar katolikusok csoportszolidaritásának és elkülönülésének elősegítése is volt.²⁴⁵ Nem véletlenül fejezte ki 1939-ben a gyulafehérvári püspökség körlevélben aggodalmát amiatt, hogy az áttérni óhajtó zsidók száma erősen növekszik. Ez ugyan üdvözlendő jelenség, a kiváltó okok őszinteségét azonban szigorúan ellenőrizni kell.²⁴⁶

A jellegzetes magyar tulajdonságokról ekkortájt folyó magyarországi vitában („Mi a magyar”) természetesen a résztvevőknek a zsidókról alkotott véleménye is megfogalmazódott. Közvetett és igencsak ambivalens módon szolt hozzá Tavasz Sándor a vitához *Az ethika mai kérdései* című, teológiai megalapozottságú írásában. Ebben a fajiság és a nemzetiség, a nemzetiség és a kereszténység, valamint az állam és az egyház viszonyát fejtegeti.²⁴⁷ Kiindulópontja a nemzetiszocializmusnak az az általa erősen bírált törekvése volt, hogy a „tisza faj” dogmájával helyettesítse a vallást.²⁴⁸ Ez elleni érvelésében Tavasz a Bibliát használta fel annak bizonyítására, hogy „a teremtés rendje szerint [...] csak egy vér-közösség, tehát csak egy fajiság volt”.²⁴⁹ Hogy ma mégis léteznek népfajok, az a *bűnbeesésre* vezethető vissza. Ennek következménye, hogy Isten megzavarta az emberek nyelvét, s így köztük eltérő *sajátosságok* keletkeztek. Ezek azonban Isten akaratából jöttek létre s járultak hozzá a népek kialakulásához. A nép – az időben eredetibb faji vérközösséggel szemben – az „egy ugyanazon társadalmat alkotó *reális élet-közösségnek* a kifejezése”.²⁵⁰ Tavasz szerint minden nép egy külön *lelkiség* hordozója, amelyet az évszázadokon át továbbadott testi és szellemi tulajdonságok határoznak meg. Tavasz tehát az 1939-es év nemzetkarakterológiai vitájában²⁵¹ azok mellett foglalt állást, aki hittek a tipikusan nemzeti tulajdonságok létezésében. Nemzetfogalma azonban elhatárolta őt a szélsőségesen gondolkodóktól, mert nem örök és változhatatlan, hanem az időben alakuló entitásként egészen modern szemléletű volt. A népi sajátosságot ugyanis csak a nemzet anyagának tekintette a (keresztény) etizálódás útján. A nemzet az ő számára *„eszményi életközösség*. A nemzet soha sincs kész, a nemzet az az ideális kép, amelyet

körművesek. ML, 1938.IX.25., 11; (Papini): A nagypénteki út. EI, 1936/37, 5-6. sz. 431-433.

245 A magyar katolikus antiszemitizmus értelmezési kereteiről: Horváth: *Az Erdélyi Lapok* ideológiája.

246 A csoportszolidaritásról I. Paál emlékiratát: *Az Erdélyi Lapok* missziója. PÁII IIRM MS 7651/22; a körlevél lelőhelye: GyÉFKL, 376/1939.

247 Tavasz Sándor: *Az ethika mai kérdései*. Cluj, 1939. (Erre a műre Filep Tamás Gusztáv hívta fel a figyelmem.)

248 Uo. 8-9.

249 Uo. 10.

250 Uo. 11. Kiemelés az eredetiben.

251 Az eszmetörténeti háttérről I. Trencsényi Balázs: A történelem rémülete. Eszmetörténeti vázlat a két világháború közötti kelet-európai nemzetkarakterológiai vitákról. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és eszmetörténeti tanulmányok*. II. n., 2004. 299-323., főleg: 311., 313-317.

egy nép hosszú és küzdelmes történeti fejlődése során alkot magáról...”²⁵² Ez a kép, vagyis a megválaszolendő kérdés, hogy ki és mi vagyunk, miben is áll népi sajátosságunk, sohasem lesz teljes, mert változások tárgya. Gondolatmenetének ezen a részén úgy tűnik, hogy Tavaszy egy rugalmas, liberális nemzetkép hirdetője. A továbbiakban azonban leszögezi, hogy a nemzetkép tartalma Isten igéjében nyilvánul meg, vagyis a keresztyénségben. Ezáltal viszont mondanivalóját leszűkíti a (hívő) keresztyénekre. Kortársait bírálva megállapítja ugyan, hogy egyesek saját nemzetképüket csupán más nemzetek lebecsülésével és a legnemesebb tulajdonságoknak saját nemzetük számára való kisajátításával alkotják meg,²⁵³ de ő is korának politikai elképzeléseihez alkalmazkodik, amikor nemzetfogalmából kizár egyes csoportokat: „A Krisztusban megtért és újjászületett magyar, a Krisztusban megigazitott és megszentelt magyar kétségtelen, hogy népiségében is, kultúrájában is, gazdasági és társadalmi életében is erősebb és komolyabb, mélyebb, megbízhatóbb és hűségesebb, mint a Krisztusi kívül álló magyar”.²⁵⁴ Vagyis a magyar (és a többi) nemzetben belül fokozatokat állapíthatunk meg aszerint, hogy valaki keresztyén vagy más vallású (tehát: zsidó, muzulmán stb.). Úgy tűnik ugyanakkor, hogy Tavaszy, az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője és püspökhelyettese, a keresztyének csoportján belül is hierarchikus különbségeket látott, s e különbségtevés a „Krisztusban megigazitott és megszentelt”, valamint a „Krisztuson kívül álló” magyarok között a hitbuzgókra és a hitüket kevésbé szorgalmasan gyakorlóokra terjedt ki.

A nemzetkarakterológiai vitában a másik oldalon állók az 1939-es év folyamán csak lassan találtak érveket. Dolgukat nehezítette, hogy kerülniük kellett az erősen magyarellenes fordulatokat. Ezt úgy érték el, hogy a kizáró, idegengyűlölő és antiszemita népiség-ideológiára összpontosítottak, s cáfolatául érveléseikben a demokrácia, a jogállamiság és a tolerancia elvein alapuló európai fejlődés hagyományait elevenítették fel. Jakabffy például már 1938-ban gúnyosan utalt arra, hogy a nemzetiszocialisták mindent faji alapon ítélnék meg, Ligeti pedig a francia forradalom olyan vívmányait dicsérte, mint a törvény előtti egyenlőség, a szabadságjogok, vagy a szabad polgár (citoyen) fogalma és lényege. Ezeket „megkerülni még a XX. sz. divatos politikai koreszméinek sem fog sikerülni”.²⁵⁵ Molter Károly a német nyelvterületen eluralkodott „vér törvényt” és az ennek a mintájára készült olyan magyar intézkedéseket (I. zsidótörvény) bírálta, amelyek a népiséget a szellem és a műveltség elé helyezték.²⁵⁶ Szabó T. Attila egy előadásában a városi lakosság ízlésének a népiség eszméire visszavezethető romlásáról érkezett: ezt ugyanis az autentikus népzene és népművészet helyett „fogyasztott” és tömegméretekben termelt álnépi, de népszerű utánzatok okozzák.²⁵⁷

A Népközösség nem hivatalos napilapja, az *Ellenzék* is résztvett a vitában. E lap, mint láttuk, 1939-ben külpolitikai fordulatot hajtott végre: németbaráttá vált. Egy művészettörténeti írásban azonban arra a kérdésre, hogy miben áll a *nemzeti* lényege a művészetben, a szerző fáradhatatlanul bizonygatta, hogy bevándorolt művészek igenis képesek olyan műveket alkotni, melyeket későbbi korok „spanyol... német... vagy más nemzeti” művészetként szemlélhetnek. A cikk lényege tehát az volt, hogy a művész értékét sohasem szabad eredete alapján megítélni. Mindez nemcsak a nemzetiszocialista fajelmélet ellen irányult, hanem több magyar

252 Tavaszy i. m. 12. Kiemelés az eredetiben.

253 Uo. 15.

254 Uo. 19.

255 Ligeti Ernő: A százötvenéves francia forradalom. Pt., 1939, 6. sz. 289-293., itt: 291.; Hagepian (=Jakabffy Elemér): Faj, faj és megint faj! MK, 1938, 7-8. sz. 211.

256 Molter Károly: Szellem és erkölcs. EII, 1938, 10. sz. 555-562.

257 Szabó T. Attila: A tudomány az erdélyi életben. EII, 1939, 10. sz. 166-172.

vélemény visszautasítását is jelentette (pl. a Németh Lászlóét). Ez utóbbiak ugyanis Budapesten a legtöbb nem autohton szerzőtől elvitatták a *mély*-, azaz *igazi* magyarság státusát.²⁵⁸ Az *Ellenzék* Illyés Gyula állásfoglalását is közölte. Az ő véleménye szerint a magyar jellemvonásokról éppen folyó vita nem jó úton halad, hiszen általában minden nép a maga számára ugyanazon jótulajdonságokat igényli (bátorság, függetlenség, találékonyság stb.). E cikkel a szerkesztőség egyből a vita sűrűjében találta magát.²⁵⁹ Így próbálta megoldani azt az ellentmondást, hogy a Bánffy-érdekeltséghez tartozó orgánumként a „Birodalomhoz” közeledő álláspont – inkább taktikai húzásként fölfogható, semmint belső meggyőződésből eredő – színlelésével egyidejűleg saját világnézetéből fakadó véleményét olvasóival, ha kissé áttételesen is, de közölje.

Könnyebb volt korábbi szellemi-világnézeti vonalát a *Brassói Lapok* munkatársi gárdájának megtartania. Még azt is megengedték maguknak, hogy az egész említett magyarországi vitát fölöslegesnek minősítsék. Szentimrei Jenő még Szabó Dezső antiszemitizmusát is nevének nevezte, amire az akkori erdélyi magyarok közül csak igen kevesen voltak képesek. Szentimrei egyenes vonalat húzott Szabó 1920-as évek eleji zsidóellenes uszításaitól az általa szorgalmazott, ideológiailag eltorzult falukutatáson át egészen a magyarok germanofóbiájáig és a túlhajtott népiség-ideológiáig.²⁶⁰ Az egész vita fölösleges egy olyan korban, amikor az államok a következő háborúra fegyverkeznek – intette Szentimrei kor- és íróársait. Figyelmeztetései azonban (éppen a magyar parlamentnek a II. zsidótörvényről folytatott vitájával egyidejűleg) arra vonatkozóan, milyen veszélyeket rejt „tisza fajú” magyarok vagy románok keresése, visszhang nélkül hangoztak el. Csak azok rezonáltak rájuk, akik vele amúgy is egy hullámhosszon voltak. Kacsó Sándor például tizenhat részes sorozatban leplezte le a magyar jobboldal intoleráns jellegét, mutatott rá a hungarizmus német pénzforrásaira és arra, hogy a „zsidótörvények” álproblémákkal foglalkoznak.²⁶¹ Az ország igazi problémája a megoldatlan földkérdés – érvelt Kacsó –, nem a zsidók jogainak mibenléte.

Ilyen szakmai jellegű érvek azonban abban az ideológiák által eluralt vitában már nem sokat számítottak. A romániai magyar közírás többnyire szótlannul és csodálkozva figyelte a Magyarországon újonnan kreált fogalmakat és különös gondolatmeneteket. Sokak számára ezek csak érthetetlen és veszélyes jelszavak voltak, hiszen az etnikai alapú összezárkózás következtében bennük az tudatosodott, hogy: „már pedig mi, erdélyi magyarság olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kell kegyelmeznünk.”²⁶² A korábbi évszázadokban bevándoroltak kirekesztésének gondolatával – legyen szó keresztényekről vagy zsidókról – nem tudtak mit kezdeni. Az anyaországi és az erdélyi magyar világlátás közti óriási különbségre a legjobban Vita Zsigmondnak a *Keleti Újságban* 1940 tavaszán megjelent két cikke világít rá. A határváltozás, vagyis a Magyarországhoz való visszatérés ekkor már szó szerint a levegőben lógott, s vele az ottani ideológia szellemével való direkt konfrontáció is. A *Hitel* köréhez tartozó Vita a transzilvanizmust elavult és meghaladott ideológiának nevezte, amely a magyar kisebbség problémáinak rendezésére használhatatlan. Egyúttal „az egységes kultúra gondolatát és összefogó erejét”²⁶³ hirdette, valamint a belőle szerinte adódó kötele-

258 Dr. Bíró József: Mi a nemzeti a művészetben? Ell., 1939.XII.24., 26.; Némethről I. VII.1.

259 Illyés Gyula: Szellemi fajkutatás. Ell., 1940.I.6., 11.; Uő: Ki a magyar? Ell., 1940.IV.24., 11. Ebben ez áll: „Magyar az, akinek nyelve és esze magyarul forog. Becsületesen nem lehet más vizsgát találni...”

260 Szentimrei Jenő: Ki a magyar most? BL, 1939.IV.16., 6.

261 Kacsó Sándor: Erdélyi szemmel Magyarországon. BL, 1939.V.18., V.19., V.21., V.24.

262 Finta Zoltán: A jelszavak mindig veszélyesek. BL, 1939.XII.4.; I. még: Szentimrei Jenő: A mély magyarok, a hígak és társaik. BL, 1939.XII.31., 9.

ségeket. E ponton meglehetősen közel kerül a népiség fölfogásához. Ugyanakkor azonban a szellemi ember kötelességeiként említette – számos magyar irodalmi példára hivatkozva –, politikai érdekek visszautasítását, a humanizmus és „az örök emberi értékek”²⁶⁴ melletti állásfoglalást, valamint a népeknek egymás kölcsönös tiszteletére való buzdítását.

A romániai magyar kisebbség néhány sajtóorgánuma állásfoglalásainak ez a viszonylag részletes bemutatása arra szolgált, hogy a tárgyalt időszakra nézve még jobban megvilágítsuk, hogyan uralták el érdeklődésüket fokozatosan külföldi fejlemények és témák. Ez már nemcsak a politika területére érvényes, hanem szellemi vitáikra is. Ennek oka a belföldi témákról való eszmecsere teljes ellehetetlenülése volt. Nem lehetett vitázni például a Népközösség által választott útról és a benne kifejeződő szellemről, de egy ilyen vita (a látszategység megőrzése érdekében) kívánatos sem volt. Ugyanakkor azonban tagadhatatlan a magyarországi események iránti megnövekedett érdeklődés, ami a román állam irányába létező óriási érzelmi távolságra is visszavezethető. De az erdélyi magyar megnyilatkozások azt is világossá teszik, hogy a Magyarország javára történő változások óhajítása, és a kisebbség egy részének az ottani népiség-szellemhez való ideológiai közeledése ellenére egy minden valószínűség szerint nagyobb rész az ott eluralkodó problémákkal, érdekekkel és ideológiai kirakat-jelszavakkal aligha tudott mit kezdeni. A bemutatott vitákból kiderül, hogy az erdélyi magyar nyilvánosság nagy része nem értett egyet az anyaország társadalmának zsidóellenes és antiszemita beállítottságával. Csakhogy ezt a felfogását, valamint a nemzetiszocializmus tételeinek az elutasítását az erdélyi magyarságnak pont a Harmadik Birodalom külpolitikájával, de önnön revizionizmusával is összhangba kellett hoznia. Végül is a nemzetiszocialista Németország segítségével akartak egy olyan államba visszatérni, melynek társadalma erősen antiszemita volt, és ahol már két „zsidótörvény” volt érvényben. A magyar kisebbség nem antiszemita keresztény része ezt úgy oldotta meg, hogy tudatában elnyomta a problémát. Vagyis a kisebbségi léttől való szabadulás reménye felbomlasztotta a huszonkét éven át többé-kevésbé működő magyar anyanyelvű csoportssolidaritást. E keresztény magyarok számára ugyanis a visszatérés fontosabb volt, mint az erdélyi zsidók velejáró (gyanítható) jogfosztása.²⁶⁵

Megjegyzendő itt azonban az is, hogy a visszatérés lehetősége a zsidók körében sem csak elutasításra talált. A magukat a magyar kultúrához tartozónak érző zsidók saját bevallásuk szerint nem tudtak beilleszkedni Órománia mentalitásába. Továbbra is kitartottak a magyar kultúra mellett, és remélték, hogy e hűségükért a magyarországi zsidótörvények hatásaitól mentesülni fognak.²⁶⁶ Ezt az elképzelésüket a nagyváradi zsidóknak Erdély visszatérése után íródott és Paálhoz eljuttatott több levele dokumentálja. Az 1940-es nyár feszült nemzetközi légkörét azonban ők is megérezték, és leveleikben utalnak arra, hogy „minden óra új megle-

263 Vita Zsigmond: A szellemnek is küzdenie kell. KÚ, 1940.VI.2., 11.

264 Vita Zsigmond: A szellemi ember kötelességei. KÚ, 1940.V.5., 9.

265 Kivételt képeznek a magyar társadalomnak ideológiailag a balszélén található személyek. Az ő magatartásuk Magyarországgal szemben több mint bíráló volt. Jellemző viszont, hogy az antiszemitizmus elleni állásfoglalásaik vagy kizárólag csak zsidó újságokban jelentek meg, vagy nem is kerültek a nyilvánosság elé. L. pl. a *Szabadság* jelentéseit Méliusz József és Csehi Gyula előadásairól (1939.III.10., 11., illetve III.21., 2.). Csodálatra méltó tisztánlátással jegyzi fel naplójába Jordáky Lajos 1940.VII.10-én: „A zsidók helyzete pedig egyenesen tragikus. Jogfosztottakká váltak Romániában, jogfosztottak lennének Magyarországon”. 1940.VIII.24-én a következőképp ítélte: „A faji kérdés csak egyik formája annak a zavarteltségnek, melyet az éhes, terjeszkedni akaró imperialista hatalmak vetnek fel a tömegek megtevesztése céljából. A tömegek imperialistaellenesek, tehát a plutokrácia ellen szónokolnak nekik. A tömegek munkát és kenyeret követelnek, erre az antiszemitizmussal vezetik félre őket”, JLII.

266 Ligeti Ernő: Erdély zsidósága. In: *Ararát Magyar Zsidó Évkönyv*. Budapest, 1941. 81-88.; Löwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, 1998. 68. (Második kiadás: *A Kálváriától a tragédiáig*. Kolozsvár, 2005. 119.); PÁII IIRM MS 765 I/627.

petéseket hozhat”.²⁶⁷ De optimisták voltak, és azt várták, hogy környezetük „a politikai eseményektől impulzusokat” kapjon.²⁶⁸

3.5. A második bécsi döntés és a magyar kisebbség

A magyar kisebbség politikai vezetése 1940 júliusának elején már nem is azzal foglalkozott, vajon megtörténik-e és hogyan zajlik majd le a visszatérés Magyarországhoz, hanem csak az utána következő idők teendőivel – derül ki Bánffy egy, július 7-én tartott beszédéből. Ezen a következők voltak jelen: Márton Áron, gyulafehérvári római katolikus püspök, Purgly László, a református egyház főgondnoka, valamint Bánffy korábbi ellenfele, Bethlen György. A beszédből egyértelműen kiderül Bánffy sziklaszilárd meggyőződése, hogy miután Romániának le kellett mondania területekről a Szovjetunió javára, Erdély egészének vagy egy részének a visszaadása már csak idő kérdése.²⁶⁹ A beszéd egyik feltűnő vonása Bánffy zavaros félelme attól, hogy az Erdély kiürítését közvetlenül megelőző napokon a társadalmi nyugtalanság forradalomszerű zavargásokban törhet ki. Ezeknek mindenképpen elejét kell venni, vélte Bánffy, mert szovjet beavatkozáshoz vezethetnek. Mindezek elkerülése érdekében azt javasolta, hogy a tömegekkel meg kell ismertetni a „magyar megoldás” közeli voltát,²⁷⁰ de messzebbre is előre tekintett, mert legalább ilyen fontosságú volt az Erdély visszaadása *körüli és utáni* időre javasolt hármass stratégiaja. Ezzel újból bebizonyította reálpolitikusi képességeit. A folyamat első szakaszában – zajlódjék akár a fronton, akár a tárgyalóasztalnál – a magyar kisebbség elsietett megmozdulásainak megakadályozása a fontos, mert ilyesmi csak magyar-ellenes intézkedésekre szolgálhat ürügyül a távozó hatalomnak, illetőleg a többségi lakosságnak. A második szakaszban, amikor Erdély részei már újból magyar fennhatóság alatt lesznek, szintén arra kell ügyelni, nehogy fosztogatásokra, sőt gyilkosságokra kerüljön sor (most viszont magyar részről). Meg tudja ugyan érteni a kisebbség nagy részének elkeseredettségét, sőt bosszúvágyát is, mondta Bánffy, nem szabad azonban elfelejteni, hogy az erdélyi kérdés megoldása az európai nagyhatalmak kezében van, s ezért sosem zárható ki, hogy románoknak és magyaroknak a jövőben is – legalábbis Erdély bizonyos részein – együtt kell élniük. „Hullahegyek” viszont csak rejtett polgárháborút eredményezhetnek, s ez az erdélyi állapotokat csak destabilizálná. Bánffy józan gondolkodása, sőt messzelátó ítélete kétségtelenül nagy szerepet játszott abban, hogy Erdélyben sem akkor, sem később nem került sor erőszakos elszakadási kísérletekre és földalatti mozgalmakra. Mind a magyarok, mind a románok számára általában fontosabb volt az együttélés, illetve annak súrlódásmentessége, minden esetleges

267 Salamon Juliska levélváltását leányaival: Salamon Juliska: *Levelek Nagyváradról 1935–1944*. Bukarest, 1996. 151-153. (Főleg a következő napokon kelt levelek: 1940.VII.1.; VII.31., VIII.6.).

268 Uo.

269 Bánffy beszéde: Balogh: *Magyar–román kapcsolatok* i. m. 376-380.; MOL K64-86-1940-27, 509/res. pol., 190-192. f.

270 MOL K64-86-1940-27, 509/res. pol., 190. f. Bánffynak a szovjetek beavatkozása miatti félelme aligha meglepő, hiszen mint a *történelmi osztály* tagja csupán osztályának (pl. Magyarországon is igen elterjedt) félelmét osztotta. Félelmére magyarázattal szolgálhat esetleg a magyar követség 1940.VII.8-i jelentése, amely szerint állítólag néhány nappal azelőtt egy szovjet diplomata tárgyalt több ottani kommunista vezetővel Erdélynek a szovjet befolyás alatti függetlenségéről, l. MOL K64-86-1940-27a-3716/res. pol. A Szovjetuniónak Erdély kérdésben elfoglalt álláspontjáról: Tofik Iszlámov: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 1994, 39. sz. 1217-1250.

tömeges erőszakcselekménynél. Végül Bánffy harmadik gondolata arra vonatkozott, hogy a magyar közigazgatás kiépítésekor megfelelő szerepet kapjon az ifjú nemzedék. Arra is utalt, hogy az 1938 után visszatért területekre a trianoni Magyarországról küldtek olyan tisztviselőket, akik helyismeretük hiánya miatt semmibe vették az ottani társadalmi és etnikai sajátosságokat.

Nem tudjuk, milyen következtetésre jutottak Bánffy hallgatói az elmondottakból. Ő maga 1940 júliusában már néhány szervezési lépést is tett a küszöbön álló változás *utáni* időre gondolva. Augusztus elején átadott Bárdossy magyar követnek két jegyzéket a magyar miniszterelnök számára több, mint száz „nemzeti szempontból megbízható, józan ítéletű és a helyi viszonyokat ismerő” magyar politikus és magánszemély nevével Erdély minden kerületéből és városából azzal az ajánlással, hogy az előrehaladó magyar csapatok parancsnokai hozzájuk fordulhatnak tanácsért.²⁷¹

Ha már a kisebbség politikai és vallási vezetése is ennyire behatóan foglalkozott a Magyarországhoz való visszatérés *utáni* idővel, nem szükséges külön magyarázni a szélesebb néprétegek magatartását. Szemléletes képet rajzolnak erről a magyar katonai jelentések (láttuk fentebb, hogy jól kiépített adatszolgáltató hálózatra támaszkodhattak). Beszámolóikat ugyanakkor két okból is alapos forráskritikának kell alávetnünk: budapesti feletteseik természetesen azt *akarták* hallani, hogy a határokon kívüli magyarok legforróbb kívánsága a mielőbbi és mindenre kiterjedő visszatérés az anyaországba, de azt is tudjuk, hogy minden katonai vezetés eleve hajlamos a nacionalista látásmódra. De még ha ezek a jelentések az állapotokat néha eltúlozva ábrázolták is, semmi kétség sem lehet afelől, hogy a magyar kisebbség 1940-ben a magyar csapatok bevonulását szó szerint lázas örömmel fogadta. A regáti magyarok, mindenekelőtt az azelőtt pezsgő fővárosban dolgozó kézművesek, szakmunkások és a szolgáltatóiparban tevékenykedők a határ menti városokba, Aradra és Nagyváradra költöztek,²⁷² mert meg voltak győződve arról, hogy e területeket minden esetre visszaadják Magyarországnak. A kis idővel azelőtt éppen csak odatelepedett románok viszont, mivel ott gyökértelenek voltak, arra törekedtek, hogy elhagyják e vidékeket.²⁷³ A kisebbség feszült helyzetét az *Ellenzék* kitartásra és óvatosságra intő jelszavai szemléltetik. Ilyeneket a lap július eleje óta minden kommentár és magyarázat nélkül néha csokorba szedve közölt. Világos, hogy szerepük a megnyugtató volt Bánffy fenti beszédének a szellemében, s az sem véletlen, hogy ez pont az ő lapjában történt: „Vigyázz, mit és hol beszélsz”, „Aki bölcs, megtanul hallgatni és figyelni”, „Meg kell őrizned magad is titkodat, ha azt kívánod másoktól” stb.²⁷⁴

Jóllehet a hatóságok a rádiókészülékeket elkobozták (mindenekelőtt a határsávokban), a magyar kisebbség tudomást szerzett az Erdély-kérdés mind gyorsabb nemzetközi alakulásáról, többek között az újságok sorok közé rejtett információiból.²⁷⁵ A Magyarország és Románia

271 Így Bárdossy 1940.VIII.9-i jelentésében, MOL K 64-86-1940-27, 557/res. pol., 310. f. A két lista eddig nem került elő.

272 Az előbbi fejezetben már említett nagyváradai Salamon Juliska már 1940.VII.1-jén azt írta Bukarestbe leányának: „minden pillanatban várlak [...] semmi értelme, hogy ott legyél egyedül. A történelem filmje olyan gyorsan pereg, hogy minden óra új meglepetéseket hozhat.” Július 31-én újból sürgeti: „Úgy tolnám az időt, hogy lássam már, mi lesz. Ideköltöztök, vagy nem?” In: Salamon: *Levelek* i. m. 151.

273 MOL K 64-86-1940-27a, 3715/res. pol. (aradi helyzetjelentés július elejéről); 3881/res. pol. (kolozsvári jelentés július közepéről), 4376/res. pol. (augusztus 8-i helyzetjelentés); 4398/res. pol. (Kotró János politikus július 19-i erdélyi jelentése, főleg a román katonaság önkényének kített határmenti lakosságról); 4917/res. pol. (visszatekintő helyzetjelentés augusztus utolsó hetéről); Mikó: *Huszonkét év* i. m. 258-262.

274 Ell., 1940.VII.12., VII.14., VII.21., VII.23., VII.24. VIII.22., mindig az 1. oldalon.

275 A *Keleti Újság* pl. ismertette az egyik román lap jelentését, amely szerint a tengelyhatalmak a délkelet-európai

közti kétoldalú tárgyalások lassú közeledését a sajtó olyan természetellenesen távolságtartó hangon kezelte, mintha nem is a saját sorsáról lett volna szó. Épp ilyen furcsán semleges stílusban kellett a magyar lapoknak magukról a Turnu-Severinben tartott tárgyalásokról – itt az ismert újságírók közül csak Paál volt jelen –, valamint a „tengelyhatalmak baráti tanácsáról” beszámolniuk.²⁷⁶ Ezáltal a sajtó egyrészt azt a benyomást keltette, mintha őt az egész dolog nem is érdekelné, másrészt úgy próbált tenni, mintha a két ország között csak apró nézeteltérés volna egy mellékes kérdésben. A magyar kisebbség jól informált volt arról, hogy Bécsben ismét az ő sorsáról döntöttek, és megint az ő részvétele nélkül. Ez utóbbi tényről azonban sem a második bécsi döntés előtt, sem utána nem hangzott el (tudomásunk szerint) magyar részről olyan kritika, mint a trianoni szerződésről. Hogyan fogadta tehát a magyarság ezt a határozatot?

E tekintetben két szakaszt kell megkülönböztetnünk: egy kezdeti rövidet és egy későbbi terjedelmesebbet. A választóvonalat köztük *Észak-Erdély* közigazgatásának átadása képezi a román fennhatóság alól a magyarba. Az első szakasz így szeptember 15-éig tartott, addig a napig, amikor a magyar csapatok a legtávolabbi székely települést is elérték. Ennek az időszaknak lényeges jellemzője volt, hogy a kisebbségi sajtóban politikusok fölhívásai jelentek meg, melyek a rend és a nyugalom megőrzésére szólítottak fel.²⁷⁷ Ezek tehát Bánffy július 7-ei gondolatát ültették át a gyakorlatba annak érdekében, hogy a túlhajtott örömközlések ne csapjanak át zavargásokba, netán a románok ellen irányuló bosszútettekbe. Bethlen György szeptember első napjaiban szerette volna az OMP-t feltámasztani, de kísérlete a Magyar Népközösség néhány (főleg az ifjabbik generációjához tartozó) vezető tagjának ellenállásába ütközött.²⁷⁸ Az immár ismét anyaországukhoz tartozó magyarok nagy többségének érzelmeit egyrészt kortárs feljegyzések örökítették meg, másrészt spontánul feltörő örömeiket a különböző helységekbe bevonuló csapatok és politikusok üdvözlésére tartott ünnepi beszédek tanúsítják. Csupán ebben a (második) szakaszban adtak az emberek szabad áramlást érzelmeiknek, melyek közül talán a *hála* volt a legerősebb. A bécsi döntést fogadó óriási társadalmi egyetértést mutatják például a szociáldemokrata politikus Jordáky Lajos megfigyelései azon az ünnepségen, amelyet a magyar csapatok bevonulása alkalmából rendeztek szeptember 11-én Kolozsvárott. Jordákyt meglepte a jelen levő magyar munkások nagy száma és kitaró lelkesedése, ő ugyanis tisztában volt azzal, hogy a szociáldemokrata szervezeti munka eredményeképpen mennyire fejlett az osztálytudatuk, s ráadásul az sem volt titok előttük, hogy a munkások helyzete Magyarországon korántsem mintaszerű. A magyar munkások lelkesedése így azt mutatta, hogy nemzeti kötődésük végül erősebbnek bizonyult egy elvont és nemzetek feletti osztálytudatnál: „A munkások mindenütt az első sorokban. Már a szokott józanságukat is elveszítették. Mindez annak a rettenetes nemzeti elnyomásnak az eredménye, amelyet a román bojárók kormánya

államoknak azt ajánlották, hogy államközi problémáikat tárgyalások útján oldják meg. Noha a lap sem Romániát, sem Magyarországot nem említette, az olvasók természetesen tudták, kikről van szó, I. KÚ, 1940.VII.30., 1.; KÚ, 1940.VIII.4., 3.; Jordáky naplóbejegyzései 1940. nyaráról, JLII, Napló.

276 KÚ, 1940.VIII.17., VIII.20., VIII.21., VIII.24., VIII.27., VIII.28., VIII.29., VIII.30.; ML, 1940.VIII.20., VIII.21.

277 A magyarsághoz. A brassói magyar Népközösség felhívása. BL, 1940.IX.2., 1.; A Magyar Népközösség elnökének felhívása. In: EII, 1940.IX.1., 1.; Magyarok, nyugalom! KÚ, 1940.IX.1., 1.

278 A következő sokatmondó sorokat kapta Bethlen Teleki Ádámtól 1940. szeptember 4-én: „elhültem, hogy ilyen nagy és komoly időben, valaki pusztán hiúságból pártoskodjon, és amellet másokat összetartásra szólít fel. Olyan mindegy, hogy a magyarságot ki képviseli ezen a hét alatt. Fontos, hogy fegyelmezett legyen. Senki se bánja, hogy a kormányzó urat cigány kereket hányva fogod várni, vagy sem. Azonban, hogy e színház vezetésével a zsidó és szabadkőműves Janovicsot, a gyárak és munkások ügyével a zsidócsaló Haxnert bíztad meg, az ellen minden tisztességes keresztény magyar tiltakozik. Úgy látszik, az időt elaludtad, és nem tudod, hogy zsidótörvény van, ami ilyen zsidó vezető emberek működését lehetetlenné teszi. Vagy talán szabadkőműves lennél? Mindenesetre a közönséget kellőképpen felfogjuk világosítani.” BGYII.

fejtett ki a magyarság ellen. A délutáni bevonuláshoz hasonló ünneplést, azt hiszem, Kolozsvár még nem élt át. A zuhogó záporosőben az emberek tízezrei nem mozdultak el az utcáról. Csak nézték, nézték... és rekedtre kiabálták magukat. Mindenki örvendett Kolozsváron s bizony mi magunk is örvendtünk, hogy a nemzeti elnyomás igája alól felszabadultunk”.²⁷⁹

Az említett hálaérzés Magyarországnak és a tengelyhatalmaknak szólt: „Szóljon őszinte hálánk és köszönetünk a német birodalom Vezérének és az olasz nemzet Ducéjának, akik felismerték, magukévá tették és hatalmas szavukkal érvényre juttatták igazságos ügyünket” – fogalmazta meg Bethlen György az erdélyi magyarok nagy többségének érzéseit 1940. szeptember 15-én Horthy Miklós előtt tartott kolozsvári beszédében.²⁸⁰ Hasonlóan nyilatkozott Vékás Lajos is, az OMP kolozsvári szervezetének elnöke.²⁸¹ Ezek a beszédek a hálának azt az érzését fejezték ki, amelyre már az egykori pártlap emlékeztette olvasóit szeptember 11-én azzal, hogy kinyomtatta Mussolini, Horthy és Hitler képét (ebben a sorrendben).²⁸² Mindezek – szavak, képek – közvetve megerősítik a magyar kisebbségnek az előbbieken rögzített és 1938 óta nyilvánvalóan felfokozott érdeklődését a külpolitikai események iránt, és azt a megfigyelésünket, hogy tudatában volt Olaszország és a Harmadik Birodalom szerepének Délkelet-Európa „újrendezésében”. Hangsúlyozni kell itt (újból), hogy az említett országok külpolitikájára (a döntés előtt) irányuló figyelem és a belőle (a döntés után) kinövő hálaérzés e hatalmak nemzetközi szerepének szólt és csak igen kevés esetben ideológiájuknak. Ez utóbbi szélsőséges jellegével az erdélyi magyarság többségének értékonzervativizmusa mit sem tudott kezdeni; erre Jakabffy és Bethlen példáján többször is rámutattunk. A hálaérzés kifejezése inkább fényképek megjelentetésében és az addig alig (csak az *Erdélyi Lapok* által) alkalmazott címek – *Duce, Führer* – használatában állt. Voltak továbbá szimpátiányilvánító felvonulások (pl. a nagyvárad német konzulátus előtt), és utcákat meg tereket is neveztek el Hitlerről és Mussoliniról. Mi több: egy olvasói levél már szeptember 12-én azt követelte a *Magyar Lapok*ban, hogy Hitlerről egy hozzá méltóbb teret nevezzenek el, mint azt a városi tanács tervezte – eszerint még e dátumnál is korábban. Legalábbis az olvasó nem találta saját óriási hálájával összhangban levőnek a kijelölt kis, jelentéktelen terecskét.²⁸³

Hasonló érzelmenyilvánítások játszódtak le, csak éppen ellentétes előjellel a Romániánál maradt dél-erdélyi vidékeken, mégpedig nemcsak a nagy magyartöbbségű településeken, hanem például Nagyszébenben is. Ezen a környéken, beleértve magát a várost is, csupán egy ún. szórványmagyarság élt, néhány ezer fő, de még ők is elhatározták, hogy nem lesznek tovább román állampolgárok, inkább áttelepednek Magyarországra a döntés adta opciós lehetőséget kihasználva – jelentette 1941 januárjában a Magyar Népközösség egy ott lakó politikusa.²⁸⁴

279 JLI, Napló, 1940.IX.11.

280 Gyimesy Jenő Balázs (szerk.): *Erdély a mienk! Erdélyi emlékkönyv*. Kolozsvár, 1940. 222.; 1. még Százezer ember ujjongása közben vonult be vasárnap Kolozsvárra Magyarország kormányzója. KÚ, 1940.IX.17., 1-5., Bethlen beszéde: 3.

281 1940 Szeptember 11 – Hazatértünk! Megérkezik a bevonuló honvéds csapatok főparancsnoka. Vékás Lajos dr. beszéde. KÚ, 1940.IX.12., 1-5., itt főleg: 3.

282 Végre! KÚ, 1940.IX.11., 1-2.

283 Nagyvárad magyar vasárnapja. KÚ, 1940.IX.4., 3.; Méltóbb helyet Hitler nevének. ML, 1940.IX.12., 4.

284 MOL K64-90-1940-27, 24/res. pol., 25-26. f.; Szabó Béni jelentése 1940.IX.4-én a brassói magyarok elkeseredett hangulatáról és az ott szolgáló székely lányok hazatérési szándékáról: MOL K64-86-1940-27a, 5064/res. pol., 1-8. f.; 1. még a magyar katonai jelentést Arad városának és környéke lakosainak hangulatáról 1940.IX.12-én, MOL K64-86-1940-27a 5130/res. pol., 1-2. f.; szintén katonai jelentés több Kolozsvár környéki falu (Györgyfalva, Tordaszentlászló) lakosainak kéréséről, hogy őket a határmegállapító bizottság Észak-erdélyhez csatolja, MOL K64-86-1940-27a, 5145/res. pol.; Nyíró József. Azokhoz szólunk, akik visszamaradtak. KÚ, 1940.IX.3., 3.; B. J.: Torda 1940. augusztus 30-án. KÚ, 1940.IX.12., 8.

A többiek egy része, például a bánátiak abba a reménybe kapaszkodtak, hogy talán egyszer az ő vidékük is újból Magyarországhoz fog tartozni. Ez derül ki egy ismeretlen, de magas rangú nőhöz intézett levélből: „kérjük Arad megye vissza csatolását [...] Mi akik it maradtunk nem akarjuk az ot lévőket meg terhelni aval hogy át menjünk a határon mind ahogy sokan meg tették, mi it akarunk maradni és meghalni mert ez a föld magyar föld és a mi szivünk magyar marad bármiljen zászló leg a házunk felet”.²⁸⁵

Az erdélyi magyarság politikai vezetői az ünnepi hangulat csendesedése után a magyar politikai életben kerestek helyet maguknak – ha nem maradtak továbbra is Romániában, mint Jakabffy vagy Gyárfás. A *Hitel*-kör képviselőinek már szeptember 13-án sikerült a magyar miniszterelnöknek, Teleki Pálnak egy emlékiratot átadniuk. Ennek az iratnak a hangvétele és a benne megfogalmazott követelmények egy része és stílusa azt mutatja, hogy a folyóirat (antiszemita és *völkisch*) alaphangjának elemzéséből levont fentebbi következtetések helyesek voltak. Eszerint az emlékirat szerint ugyanis az erdélyi magyarság „gazdasági képe egészségtelen”,²⁸⁶ mert a tőke és az ipar „idegen”, vagyis román és zsidó kézen van.²⁸⁷ Mivel a zsidók 1940 előtt a magyarokat kisebbségi sorsukban magukra hagyták – érvelt az emlékirat ugyanazzal a gondolatmenettel, mint korábban az *Erdélyi Lapok* –, „nemzetiségként” kezelendők és a „magyar építés munkájából” kizárandók. A *Hitel* körének *völkisch* beállítottsága eszerint képes volt az antiszemitizmust minden további nélkül saját ideológiájába beolvasztani, és ugyanazokat a kizáró jellegű társadalompolitikai célokat követni, amelyek alatt ő maga éveket szenvedett, s amelyek miatt korábban éveket panaszkodott.

Észak-Erdély vezető magyar politikusi megegyeztek a miniszterelnökkel egy sor ismert magyar személyiségnek a magyar parlament tagjává való kinevezésében. Ezek sorában Bethlen György és Bánffy Miklós mellett olyan személyek is helyet kaptak, mint Paál Árpád és több fiatal politikus, például Mikó Imre vagy Albrecht Dezső és Vita Sándor a *Hitel*-körből. Ők Teleki Pál ösztönzésére és az erdélyi magyar érdekeknek a budapesti parlamentben való hatásosabb képviselése érdekében megalapították az *Erdélyi Pártot*. Többségük a zsidóknak a nevelés, a jogszolgáltatás és „a nyilvánosság befolyásolásának” területeiről való kizárását kívánta. Ennek vagy törvények útján, vagy kormányrendeletek formájában kellene történnie, mert ők állítólag önként leváltak „az erdélyi magyarság testéről”.²⁸⁸ Az *Erdélyi Párt* dilemmája az volt, hogy nem mehetett ellenzékbe, mert egy ilyen helyzetet a román kormány a Budapest és Erdély közti egység hiányaként magyarázott, és belőle magának nemzetközileg is politikai tőkét kovácsolt volna.²⁸⁹ Anélkül, hogy ennek a pártnak eddig megíratlan történetét részletezni óhajtanók, rá kell itt mutatnunk arra, hogy Paál és Albrecht 1941-ben az ún. harmadik magyar zsidótörvény vitájában ezt kimerítő érveléssel támogatták. Ennek során nem titkolták antiszemita felfogásukat.²⁹⁰ Több magas rangú erdélyi politikus ugyanakkor (Bethlen György, Mikó Imre²⁹¹ stb.) kivételes szabályozást járt ki a miniszterelnöknél, amely szerint olyan erdélyi

285 Kállay Juliána levele 1941.V.10-ről egy ismeretlenhez, MOL K28-1941-19.633, 493. f.

286 Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transylvaniae. Hítel*, 1940–1941, 2. sz. 199-230.

287 Uo. 211.

288 Uo. 220.

289 Az 1940 és 1944 közötti évek mulasztásait, hibáit és az Erdélyi Párt nehéz helyzetét bemutatja a pártelnök, Teleki Béla, harminc évvel későbbi feljegyzésében, l. Teleki Béla: *Harminc év távlatából*. MTA K Ms 5462/72.

290 Horváth Sz. Ferenc: Népesorpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-erdélyben. *Múltunk*, 2006, 3. sz. 102-144. A pártról még: Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége*. Kolozsvár, 1993. 26-27.; Egry Gábor: *Az erdélyiség színeváltozása. Az Erdélyi Párt ideológiája: identitáspolitikai elemzési kísérlet* (kézirat a szerző tulajdonában).

291 Mikó a kormányt arra is figyelmeztette (hiába), hogy „Magyarországnak kétszerannyi román polgára van, mint amennyi magyar Romániában él, [s ezért–II. Sz. F.] ritka történelmi alkalom nyílik arra, hogy időszertű és igazságos

zsidókra, akik a világháborúk közti időben a magyar kultúra és gazdaság területein érdemeket szereztek, e törvényeket nem vonatkoztatták.

A magyar lakosság nagy tömegeinek lassan föl kellett ismerniük azt, amit Kós Károly – aki már az 1930-as évek közepén rámutatott a Magyarország és Erdély közti megnövekedett különbségekre – 1950-ben így fogalmazott meg: „1940-ben nem az a Magyarország jött vissza, akitől a sors 1919-ben elszakította Erdélyt és vele engem. Ez egy más, egy beteg, halálraítélt Magyarország volt, minden látó erdélyi magyarnak fájdalmas csalódása. Egy idegen világ, sőt nekünk ellenséges világ, amit ma már ki merek mondani, mint ahogy magunkba illett fojtani, mert hiszen – mi is magyarok voltunk, csak éppen hogy nem olyan irigyek, nem olyan falánkok, nem olyan erőszakosan, embertelenül tülekedők, mint ők”.²⁹²

Mi volt az a jelenség, amit Kós egy magánlevélben tíz évvel később ennyire hevesen, de fájlalva is ostorozott? Emlékezzünk itt Bánffy 1940. július 7-i figyelmeztetésére: ő ezzel éppen olyan tapasztalatoktól akarta megóvni az erdélyi magyarságot, amilyeneket az első bécsi döntés után Magyarországhoz visszakerült területek magyar lakosságának kellett szereznie. Ezek a magyarok teljesen tájékozatlanul kerültek érintkezésbe „Csonkamagyarország” mentalitásával, s megdöbbenette őket, hogy az szintén posztulált nemzetállamként éppolyan kevésbé volt tekintettel a kisebbségi problémákra, mint a többi utódállam. De ami még elképesztőbb volt: a Budapestről kiküldött, helyismeret és az ott lakók iránti érzékenység és megértés teljes hiányáról elhíresült hivatalnokok, akiket a népnyelv csak „ejtőernyős”-öknek nevezett, mert mintha az égből potyogtak volna e földre, olyan idegenek voltak rajta. Ez történt 1938-ban a Csehszlovákiától visszakerült területeken, s ugyanez ismétlődött meg 1940-ben Erdélyben. Megjegyzendő azonban, hogy Erdélyben a huszonkét év után nem is igen létezett megfelelő jogi képzettségű és helyi származású tisztviselői réteg.²⁹³ Ezeknek a személyeknek a legnagyobb gondjuk az őket megillető címek helyes használata volt. Magyarországon ugyanis egy teljesen kiépített megszólításrendszer volt használatban, amely még egy érettségizett számára is hozzáillő címet írt elő,²⁹⁴ ilyen szabályokat viszont a szomszéd országokban élő magyarok nem ismertek. Noha ez már az érintkezés legkülső szintjein ellentéteket, sőt ellenszenvet is szült az odavalók és az odahelyezett bürokraták között,²⁹⁵ sokkal súlyosabbak voltak azok a kézzelfogható gazdasági nehézségek, melyek a lakosságra szakadtak, különösen a Székelyföldön, a határok önkényes meghúzása következtében. Egy 1940 decemberéből keltezett jelentés szerint a székelyek elvesztették erdeik egy részét, termékefeleslegüket pedig nem tudták értékesíteni, mert a gyárak, amelyeknek addig (fát, terményeket) szállítottak, Brassóban voltak, e várostól pedig 1940 augusztusa óta határ választotta el őket.²⁹⁶ Magyarország viszont nem tudta az általuk elvárt csodát véghezvinni. Így sokan a jegyzők és a bírák kinevezésében nepotizmust gyanítottak, ami nem egy esetben igaz is volt. Mindennek következtében az a bizalmatlanság és ellenségeskedés, amely 1940 előtt részükre a román uralom ellen irányult, most saját nemzettársaikat vette célba. És mégis: Budapest 1940 és 1944 között pont a

nemzetiségi politikával az előbbieknél otthont, az utóbbiaknak nyugalmat biztosítsunk...” Mikó Imre dr.: A romániai magyarság jogi helyzete a bécsi döntés idején. *Kisebbségvédelem*, 1940, 5-6. sz. 2-22., idézet 22.

292 Sas (szerk.): *Kós Károly levelezése* i. m. 432. Az 1950.VI.17-én Borbíró Virgilhez írt levél.

293 Csilléry Edit: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes*, 2006, 2. sz. 73-93., főleg: 78-80.

294 Gyáni Gábor – Kővér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2003. 101-103., 268.

295 Oláh Sándor: Gyakorlati gondolkozásmód és megmerevedett etatizmus (1940–1944). *Korall*, 2004, 3. sz. 98-113., főleg: 104-107.; l. még Jordáky naplófeljegyzését 1940.XI.20-án, JLI, Napló.

296 MOL K67-15-246, 584-592. f.; Tillkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika* i. m. 290-296.

Székelyföldön kezdett egy pénzügyileg nagyszabású beruházási és modernizációs programba, mely által azokban az években olyan út- és vasúthálózat építését sikerült elkezdni, amely az addig elhanyagolt terület hozzáférhetőségét döntő módon megjavította.²⁹⁷

A „kis magyar világra” (1940–1944) való emlékezés minden fentebbi sérelem ellenére mind a Székelyföldön, mind Erdélyben még hatvan év múltán is a magyarság tudatában eleven és pozitív felhangokat keltő. Ennek magyarázatát az újabb etnográfiai, szociológiai és az *oral history* módszerével végzett kutatás eredményei szerint abban kell keresnünk, hogy a magyarság *kisebbségtudata* a második bécsi döntés következtében *nemzeti* tudattá teljesedett ki.²⁹⁸ 1940 után aztán a magyarságnak ezt a nemzeti tudatot szabad volt minden külsőséges módon kiélnie és ezt meg is tette (zászlók, magyar nyelvhasználat a közigazgatásban, állomásokon stb.). Tovább szélesítették hatókörét a nemzeti retorika változatos formái (beszédek, katonazene, hazafias dalok, népdalok stb.). Ez a magyar világ él a még visszaemlékezni tudó kortársakban „álom”-ként és „földi mennyország”-ként ma is tovább. Hozzájárultak ehhez az 1945 után részben titokban megőrzött katonai használati tárgyak, és a még mindig álló, akkor emelt épületek. Végül fontos szerepet játszott a kor megszüpítésében az említett szimbolikának 1945 utáni fokozatos betiltása. Már csak ezáltal is egészen más fénybe került a korábbi *szabadság* később, mint a kortársi észlelés számára.²⁹⁹

Összefoglalás

Ennek a fejezetnek két tartalmi súlypontja van: a *Magyar Népközösség* tevékenységének vizsgálata és annak bemutatása, hogyan fokozódott tovább a román államiságnak a magyar kisebbség általi elutasítása. A *Magyar Népközösség* munkájának értékelésekor – eltérően az OMP-étől – külön kell választanunk a tisztán politikai jellegű fáradozásokat a társadalompolitikaiaktól. Ami a politikai oldalt illeti, az Bánffy és társai számára sem jelentett mást, mint a román kormánnyal való teljesen hiábavaló tárgyalásokat. S ezek ráadásul még a parlament és a sajtó nyilvánosságától is meg voltak fosztva. Az OMP-től átvett módszert alkalmazták: emlékiratokat nyújtottak be és a személyes beszélgetéseket keresték magas rangú politikusokkal. De ha még ezen a ponton is sikeresen túljutottak, áthatolhatatlan falként ütköztek Románia adminisztratív szerkezetének alapvető hibájába: a politikusok állításai, netán ígéretei és ezek helyi szinten való megvalósítási lehetőségei közti ellentétbe. Az 1938 utáni nemzetközi fejlemények világossá tették ugyan a román többség politikusai számára, hogy ha nem akarnak Csehszlovákia sorsára jutni, változtatniuk kell kisebbségi politikájukon. Az ország kisebbségeinek húsz évig tartó háttérbe szorítását azonban a vidéki hatóságok tudatából nem lehetett egyetlen tollvonással kitörölni. Az a kevés ígéret, amit a központi szerveknél néha ki lehetett

297 Oláh Sándor: *A magyar állam integrációs kísérletei és megvalósításuk 1940 őszétől 1944 nyaráig a székelyföldi Csík és Udvarhely vármegyékben*. Kézirat, 2002, Teleki László Alapítvány könyvtár 3015/2003; Uő: Vidékfejlesztés Csík és Udvarhely megyékben 1940 és 1944 között. *Székelyföld*, 2003, 7. sz. 95-112.

298 Osgyáni Gábor: „Újra magyarok lettünk”. Gondolatok a „magyar világ” gyimesi emlékeiről. *Pro Minoritate*, 2003, Tél. 174-195.; Gagyi József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztusi bécsi döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993, Teleki László Alapítvány könyvtár 1251/93.

299 Osgyáni: „Újra magyarok lettünk” i. m. 190-192.; a magyar kisebbség 1945 utáni történetéhez l. Kolar: *Rumänien* i. m. III., IV., V. fejezet; Illyés: *Siebenbürgen* i. m.; Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, 1999.

harcolni, azok ellenállásán és önkényén bukott meg, akiknek meg kellett volna valósítaniuk őket. A magyar politikusok eredményei ezért maradtak pusztán írott malaszt, jóllehet mind a nemzetközi helyzet alakulása, mind Budapest ösztökélése támogatta őket. Ekkor azonban már akaratuk is alig volt a problémák megoldásának hagyományos útján házalni, mert népcsoportjuk jövőjét immár nem Románián belül képzelték el. Az így fölszabaduló emberi erőforrásokat (szervezőképesség, közösségi munkára való hajlandóság) fordították a *Népközösség* kiépítésére, amikor erre lehetőség adódott. Ennek során egy, a kisebbség minden rétegeire kiterjedő szervezetről korábban kialakított elképzeléseiket is hasznosították. A helyi szervezetekben a tagok nagy odaadással és sikeresen dolgoztak elsősorban szociális, jótékonyági és népnevelői területeken. Bánffy Népközössége éppen ebben a társadalompolitikai elkötelezettségben és addig elhanyagolt társadalmi rétegeknek (munkások, parasztok, kisiparosok) a helyi szervezetek munkájába való bevonásában különbözött lényeges módon Bethlen OMP-jétől.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar kisebbség politikai vezetőrétege nem elégedett meg a létező államiság teljes elutasításával, hanem többé vagy kevésbé világosan körvonalazott formában alternatívákat is kidolgozott. Mivel *hitt* abban, hogy a visszatérés a küszöbön áll, logikus volt, hogy erre vonatkozó javaslatait is megfogalmazza, még ha csak a legszűkebb kör számára is. Ezek az elképzelések zömükben azt bizonyítják, hogy szerzőik (pl. Paál, Balázs) a többségi néppel való további együttélést sem lehetségesnek, sem kívánatosnak nem tartották. Erre mutat az, hogy Erdélynek az etnikai határvonal mentén való kettéosztását javasolták az ezt esetleg kiegészítő áttelepítésekkel. Ezeket az etnikai elkülönítést célzó terveket azonban nem szabad mind egy kalap alá vennünk. Meg kell egyrészt látnunk, hogy a „magyarság”-ba való visszavonulás gondolata egyenes kapcsolatban van a népiség (völkisch) gondolatkörével – sőt Paál esetében többről is szó van, mint pusztán rokonságról –, de azt sem szabad felednünk, hogy ez, az erdélyi magyar nyilvánosságban az 1930-as évek közepe óta terjedő eszmerendszer külföldről szerezte be világnézetét: Magyarországról és a *Harmadik Birodalomból*. A népnemzeti vonalat 1936–1937 után véglegesen felváltotta a (völkisch) népnemzeti elgondolás. Az első a népnek a nemzetbe emelését óhajtotta és már Paálnak a húszas évekbeli gondolkodásában jelen volt, de az *Erdélyi Fiatalok*ban is, az utóbbi az etnikai-faji tisztaságra, a valósnak vélt magyar jellemvonásokra helyezte a hangsúlyt (*Erdélyi/Magyar Lapok, Hite*l).

Az erdélyi magyar politikusok politikai alternatíváik kidolgozásakor mindenekelőtt két évtizedes tapasztalataikra hivatkoztak. Ez volt az az ok, ami miatt üdvözölték a második bécsi döntést. Ezért fogadták lelkes ünnepléssel az előnyomuló magyar csapatokat, s ezért intéztek köszönő beszédeket a tengelyhatalmakhoz. Ki kell itt ismét azt is emelnünk, hogy ez az érzelemhullám e hatalmak külpolitikájának szólt, nem ideológiájának (s még kevésbé ez utóbbi következményeinek). Nem tagadható ugyan egy olyan réteg megléte az egykori kisebbségen belül, amelyik egyetértett e két ország (Német- és Olaszország) világnézetével, minden valószínűség szerint azonban a nagytöbbség ezt látóköréből teljesen kizárta. Ez a helyzet így is elég ellentmondásos volt, s ez okozta 1940 után az erdélyi magyarság tudatában azt a meghasonlást (nevezhetjük *tudati ollónak* is a szemléletesség kedvéért), amelynek a zsidó magyarok áldozatául estek, miután visszatértek egy országba, amelyben már két „zsidótörvény” volt érvényben. (A keresztények ugyanis egyszerűen kihagyták – *kivágták* – tudatukból a visszatéréssel járó és a zsidókat érintő következményeket, illetőleg a zsidóknak a magyarságról való „leválása” magyarázatával próbálták igazolni őket).

